

เอกสารลำดับที่ ๙๘
จารึกพระมหाराชครูเชียงใหม่ที่พระเจดีย์ชเวชียง
เมืองพุกาม ค.ศ. ๑๓๙๓

วทัญญู พักทอง^๑

๑. ความสำคัญของเอกสาร

ในการศึกษาเรื่องการพระศาสนาและวัฒนธรรมของอาณาจักรเชียงใหม่โบราณ นักประวัติศาสตร์มักใช้ข้อมูลในเอกสารพื้นเมืองสองเรื่องหลักคือ ชินกาลมาลีปกรณ์และตำนานมูลศาสนา แต่ยังมีเอกสารพม่าฉบับหนึ่งที่ให้ข้อมูลเชื่อมโยงประเด็นเกี่ยวกับการพระศาสนาและวัฒนธรรมของอาณาจักรเชียงใหม่ เอกสารฉบับดังกล่าวนี้คือ จารึกพระมหाराชครูเชียงใหม่ที่พระเจดีย์ชเวชียง เมืองพุกาม ค.ศ. ๑๓๙๓

จารึกพระมหाराชครูเชียงใหม่นี้เป็นจารึกหลักที่ ๓๖๔ ในหนังสือประชุมศิลาจารึกพม่าของนายดูว์แซลส์ (Duroiselles) ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๐ ต่อมา ศาสตราจารย์ G. H. Luce และ Ba Shin ได้ตีพิมพ์สำเนาจารึกคำอ่านและคำแปลภาษาอังกฤษไว้ในบทความเรื่อง **A Chiang Mai Mahathera Visits Pagan (1393 A.D.)**^๒ หลังจากนั้น คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย ได้ตีพิมพ์สำเนาจารึกคำอ่านและคำแปลภาษาไทยไว้ในหนังสือ**ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๗ ประมวลจารึกที่พบในประเทศไทยและต่างประเทศ** มี ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร เป็นบรรณาธิการ และผู้แปลจากภาคภาษาอังกฤษ

^๑ ขอขอบพระคุณ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร หัวหน้าโครงการวิจัยฯ ที่กรุณาให้คำแนะนำในการเขียนงานวิจัยฉบับนี้

^๒ G.H. Luce and Ba Shin, “A Chiang Mai Mahathera Visits Pagan (1393 A.D.),” *Artibus Asiae*, 24, 3/4 (1961), 330–337.

เนื้อความในจารึกหลักนี้กล่าวถึงการที่พระมหาสามีมหาเถระซึ่งเป็นพระมหाराชครูของกษัตริย์แห่งญวน^๓รัฐ (โยนรัฐ/ยวนรัฐ) ผู้จารึกไปทูลนุบำรุงพระศาสนาที่เมืองพุกามถึงสามครั้งด้วยกัน ในการนี้ ท่านมหाराชครูอัญเชิญแผ่นทองคำรูปกليبัวไปบูชาพระบรมสารีริกธาตุที่พระเจดีย์ชเวดจีโขงทั้งสามครั้ง รวมน้ำหนักทองทั้งสิ้น ๓๗๕ บาท และท่านยังจัดตั้งกองทุนสำหรับไว้ใช้ในการบูชาและบูรณะพระเจดีย์ชเวดจีโขงและพระพุทธรูปมาทั้งสี่ที่ประดิษฐานอยู่ในวิหารทิศทั้งสี่ด้านด้วย

จารึกพระมหाराชครูเชียงใหม่มีความสำคัญต่อนักประวัติศาสตร์ในการศึกษาประเด็นร่องรอยความสัมพันธ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมระหว่างสองอาณาจักรคือ อาณาจักรพม่าสมัยหลังพุกามและอาณาจักรเชียงใหม่ ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ ซึ่งเป็นช่วงที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากในอาณาจักรเชียงใหม่ และในประเด็นเกี่ยวกับเมืองศูนย์กลางและเส้นทางการจาริกแสวงบุญของพระภิกษุเชียงใหม่ ตามความเข้าใจของคนทั่วไปเกี่ยวกับในประเด็นหลังนี้มักทราบกันว่าศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและศาสนาของบ้านเมืองในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปตอนบนนั้นคือเมืองตะโง่งหรือสุธรรมวดีของมอญ แต่จารึกพระมหाराชครูเชียงใหม่แสดงให้เห็นว่าศูนย์กลางทางวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่ของบ้านเมืองในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปตอนบนอีกแห่งหนึ่งคือ เมืองพุกามในพม่าตอนบน ซึ่งมีเส้นทางสัญจรเชื่อมต่อกับเมืองเชียงใหม่ในสมัยโบราณ

^๓ในภาษาพม่าเรียกชาวยวนหรือไทยยวนว่า ญวน เช่น ญวนแก่ (ယွန်းဝူငါး) แปลว่า เครื่องเงินยวน เป็นต้น

๒. สารัตถวิพากษ์

นักประวัติศาสตร์สามารถศึกษาจารึกพระมหาราชครูเชียงใหม่ในประเด็นบริบทประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ด้านศาสนาและวัฒนธรรมระหว่างพม่ากับเชียงใหม่ ในช่วงกลางถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีเรื่องราวน่าสนใจเกี่ยวกับการพระศาสนาในเมืองเชียงใหม่ อันเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับเมืองพุกาม ศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของบ้านเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปตอนบนด้วย

ในหัวข้อสารัตถวิพากษ์ ผู้วิจัยวิพากษ์ประเด็นดังต่อไปนี้คือ ประเด็นแรกความเป็นมาของเอกสาร ประเด็นที่สอง สาระสำคัญของจารึก ประเด็นที่สาม จารึกพระมหาราชครูเชียงใหม่กับบริบทประวัติศาสตร์เชียงใหม่ ประเด็นที่สี่ จารึกพระมหาราชครูเชียงใหม่กับบริบทประวัติศาสตร์พม่า และประเด็นที่ห้าพระมหาราชครูเชียงใหม่

๒.๑ ความเป็นมาของเอกสาร

จารึกพระมหาราชครูเชียงใหม่ ตั้งอยู่บริเวณมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของฐานพระเจดีย์ชเวตทิโย^๔ การพบจารึกหลักนี้ในบริเวณดังกล่าวแสดงให้เห็นความสำคัญของพระเจดีย์ชเวตทิโยในฐานะศูนย์รวมทางจิตใจของอาณาจักรพม่า พระเจดีย์ชเวตทิโยสร้างขึ้นในรัชกาลพระเจ้าอนอยุธยา (ค.ศ. ๑๐๔๔-๑๐๗๓) จุดประสงค์การสร้างประการหนึ่งคือ เพื่อสืบต่ออายุพระศาสนาให้ยาวนานได้ ๕๐๐๐ ปี

ราชวงศ์ปกครองพม่ากล่าวถึงประวัติการสร้างพระเจดีย์นี้ว่า พระเจ้าอนอยุธยาให้ช่างเผือกอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาเพื่อประดิษฐานในท่ามกลางเมืองพุกาม พระองค์ทรงอธิษฐานว่าหากช่างเผือกเดินไปหยุด ณ ตำแหน่งใด จะสร้างพระเจดีย์กรวมพระบรมสารีริกธาตุไว้ให้เป็นที่พักการบูชาโดยทั่วกัน ช่างเผือกอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุแล้วมาหยุดหมอบยอบลงบริเวณเนินทราย เมื่อเห็นนิมิตหมายดังนั้น พระเจ้าอนอยุธยาจึงให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นบนเนินทราย ณ

^๔ G.H. Luce and Ba Shin. "A Chiang Mai Mahathera Visits Pagan (1393 A.D.)," 330.

๘ จารึกพระมหाराชครูเชียงใหม่

ที่นั่น^๕ ใน ค.ศ. ๑๐๕๙ แต่การสร้างพระเจดีย์ไม่แล้วเสร็จทันในรัชกาล เนื่องจากพระเจ้าอนอยุธยาเสด็จสวรรคตใน ค.ศ. ๑๐๗๗ หลังจากนั้นพระเจ้าชอลูซึ่งเป็นราชบุตรของพระเจ้าอนอยุธยาขึ้นครองราชย์ทรงสร้างพระเจดีย์ต่อ แต่ยังสร้างไม่แล้วเสร็จสมบูรณ์ พระองค์เสด็จสวรรคตเสียก่อน ต่อมารัชกาลพระเจ้าจันชิจดา (จันลิตตา) จึงให้สร้างพระเจดีย์ต่อจนแล้วเสร็จสมบูรณ์ใน ค.ศ. ๑๐๙๓^๖

เมื่อแรกสร้างพระเจดีย์ พระเจ้าอนอยุธยาสร้างขนานนามว่า ชเหวชีโขงพยา (ရွှေစိုင်းခုံဘုရား) คำว่า ชเหว (ရွှေ) แปลว่า ทอง คำว่า ชี (စိုင်း) แปลว่า เนินทราย คำว่า โขง (ခုံ) แปลว่า ที่เนิน พยา (ဘုရား) แปลว่า พระธาตุเจดีย์ ดังนั้น ชื่อพระเจดีย์มีความหมายว่า พระมหาธาตุที่ประดิษฐานอยู่บนเนินทราย

ในบรรดาพระเจดีย์ในเมืองเก่าพุกามนั้น พระเจดีย์ชเหวชีโขงเป็นพระเจดีย์ที่มีความสำคัญมากองค์หนึ่ง กล่าวคือ แม้ว่าเมืองพุกามเสื่อมอำนาจลงหลังจากกองทัพมองโกลโจมตี แต่ในสมัยต่อมา กษัตริย์พม่ายังเสด็จมาทูลบำรุงพระศาสนายังเมืองพุกามเช่นเดิม เช่น พระเจ้าบุเรงนองแห่งราชวงศ์ตองอูทรงสร้างระฆังสัมฤทธิ์ น้ำหนักรวม ๗,๕๖๐ ปอนด์ ถวายพระเจดีย์ชเหวชีโขง ใน ค.ศ. ๑๕๕๓ ต่อมา พระเจ้าสีน ผุ่ ฉิ่น แห่งราชวงศ์โก่งบ่องเสด็จมายกช่อฉัตรถวายพระเจดีย์ชเหวชีโขง เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน ค.ศ. ๑๗๖๘ ในการนี้ พระองค์ให้ทำจารึกสองภาษาคือ ภาษาพม่าและภาษาบาลี เรียกชื่อว่า จารึกฉลองการยกช่อฉัตร ปักไว้บริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระเจดีย์ ชเหวชีโขง

ราชสำนักพม่าโบราณกำหนดให้เขตบริเวณพระเจดีย์ชเหวชีโขงเป็นเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับประกอบพิธีกรรมของกษัตริย์พม่าในสมัยหลังพุกามมาแล้ว เช่น เมื่อครั้งจัดงานการพระราชพิธีเฉลิมพระเกียรติยศพระเจ้าอเนกัแผดหล่นแห่งราชวงศ์ญองยานหรือตองอูยุคฟื้นฟู ก็ให้จัดภายในกำแพงแก้วของพระเจดีย์ชเหวชีโขง พระราชพิธีนี้จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศพระเจ้า อเนกัแผดหล่น ยกให้พระองค์ทรงเป็นราชาเหนือราชา ๑๐๐ พระองค์ บริเวณพระเจดีย์มีการตกแต่ง

^๕ Kala, U, **Mahayazawingyi**, vol I, 4 th ed. (Yangon: Ya-pyi-sa-ok-teik Press, 2006), 170–171.

^๖ Kala, U, **Mahayazawingyi**, vol I, 188.

ระดับประดา มีปิ่นใหญ่ ปิ่นเล็ก โล่ ตั้ง หอก ดาบ ธนู ฆ้อง กลอง ตำรวจวัง กองทหารกองหาน นักปราชญ์ราชบัณฑิตและพราหมณ์ ในศาลารายสี่ทิศรอบองค์พระเจดีย์มีคณะดนตรีและช่างฟ้อนชาติต่าง ๆ ทิศตะวันตกมีคณะของชาวจีนและมอญ ทิศตะวันออกมีคณะของชาวโยดะยาและแขก ทิศเหนือมีคณะของชาวกะแต (มณีปุระ) และชาน(ไทใหญ่) และทิศใต้มีคณะของชาวพม่า^{๓๗}

พระเจดีย์ชเวดชัยเมืองพุกามมีความสำคัญในฐานะการเป็นหลักเป็นประธานของบ้านเมืองซึ่งมีเพียงเฉพาะของพม่าเท่านั้น แต่ยังรวมถึงอาณาจักรเชียงใหม่ด้วย ข้อนี้เห็นได้จากการพบจารึกพระมหाराชครูเชียงใหม่ ณ บริเวณพระเจดีย์ชเวดชัย

นักประวัติศาสตร์ทราบดีว่าเมืองพุกามมิได้เป็นราชธานีของพม่าอีกต่อไปในสมัยกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ แต่นับว่ายังเป็นศูนย์กลางที่สำคัญในทางวัฒนธรรมและพุทธศาสนา พระภิกษุไทยวนและไทสยาม จำนวนหนึ่ง คงได้ไปศึกษาพระธรรมวินัยจากที่นั่น เพราะปรากฏในหลักฐานตำนานและจารึกร่วมสมัยว่า พระภิกษุหลายรูปมีฉายาที่เกี่ยวข้องกับพุกาม อย่างเช่น พระพุทธพุกาม ผู้แต่งตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอก เป็นต้น ในฐานะความเป็นศูนย์กลางทางจิตใจและวัฒนธรรมของเมืองพุกามที่มีต่อชาวไทยวนนั้น คงจะเป็นไปในลักษณะเช่นเดียวกับการที่ชาวสยามทางใต้ให้ความเคารพนับถือ เมืองเซตวัน หรือที่เรียกกันว่า นครวัดในกัมพูชา^{๓๘}

^{๓๗} วาทัญญู พักทอง, อเมงต์อ(กฎรับสั่ง) ในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์พม่าสมัยราชวงศ์ญองยาน(ตองอู ยุคฟื้นฟู) ค.ศ. ๑๕๙๓-๑๖๕๒, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔, ๓/๕.

^{๓๘} วินัย พงศ์ศรีเพียร, "หลักที่ ๓๐๓/ จารึกพระมหाराชครูเชียงใหม่," ใน **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓ ประมวลศิลาจารึกที่พบในประเทศไทยและต่างประเทศ**, วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์เผยแพร่ เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๓๖ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๓๖), ๑๓๔.

ภาพที่ ๑ พระเจดีย์แห่วชิโข่ง เมืองพุกาม

ที่มา: สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, **เที่ยวเมืองพม่า**(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕), ๓๘๑.

๒.๒ สารสำคัญของจารึก

จารึกพระมหाराชครูเชียงใหม่จารด้วยอักษรและภาษาพม่า มีเนื้อความอ่านได้ทั้งหมด ๑๕ บรรทัด เนื้อความตั้งแต่บรรทัดที่ ๑ ถึงบรรทัดที่ ๑๑ เป็นเนื้อความที่สมบูรณ์สามารถอ่านได้อย่างชัดเจน ส่วนตอนท้ายคือบรรทัดที่ ๑๒ ถึงบรรทัดที่ ๑๕ เนื้อความไม่สมบูรณ์ ข้อความเลือนหายไปมาก เมื่อศาสตราจารย์ G.H.Luce อ่านจารึกหลักนี้เสนอว่าเนื้อความยังไม่จบ น่าจะมีข้อความต่อไปอีกสองบรรทัดหรือมากกว่า^๙

ผู้วิจัยได้อ่านสำเนาจารึกภาษาอังกฤษที่ศาสตราจารย์ G.H.Luce ถอดไว้ โดยเทียบกับสำเนาจารึกภาษาพม่า ผู้วิจัยแบ่งตามเนื้อหาได้ดังนี้

ก. บรรทัดที่ ๑-๓: กล่าวว่า “ศักราช ๗๕๔ ปีจะได้กั เดือนตะปาวน์ แรม ๑๐ ค่ำ วันศุกร์ พระมหาสามิมหาเถระ พระราชครูแห่งกษัตริย์ยูนอันญเชญ แผ่นทองคำรูปกลีบบัวเพื่อถวายพระเจดีย์ชเวตสีโขง คราวแรก(ทองคำ) น้ำหนัก ๑๖๐ จีต”

ข. บรรทัดที่ ๓-๔: กล่าวว่า “มาอีกคราวหนึ่ง ถวายแผ่นทองคำรูปกลีบบัว น้ำหนัก ๑๘๐ จีต”

ค. บรรทัดที่ ๔-๕: กล่าวว่า “มาอีกคราวหนึ่ง ถวายแผ่นทองคำรูปกลีบบัว น้ำหนัก ๓๕ จีต”

ง. บรรทัดที่ ๕: กล่าวว่า “รวมน้ำหนักทองคำได้ ๓๗๕ จีต”

จ. บรรทัดที่ ๕-๖: กล่าวว่า “เพื่อให้ชโลมปูนขาวพระเจดีย์ชเวตสีโขงทุกปีมิให้ขาด”

ฉ. บรรทัดที่ ๖-๗: กล่าวว่า “จึงมอบเงินไว้แก่ พระราชครูของพระธิดา ขึ้นโองน้ำหนัก ๑๐๐; ไว้แก่ พระราชครูของพระมเหสีส่วน้ำหนัก ๑๐๐; ไว้แก่ พระราชครูของกษัตริย์ น้ำหนัก ๑๐๐”

^๙ G.H. Luce and Ba Shin. “A Chieng Mai Mahathera Visits Pagan (1393 A.D.),” *Artibus Asiae*, 330.

๑๒ จารึกพระมหाराชครูเชียงใหม่

ช. บรรทัดที่ ๗-๘: กล่าวว่า “สำหรับเงินจำนวนนี้ เงินต้นมิให้สูญ ให้ใช้แต่ดอกผลเพื่อการชโลมปูนขาว”

ซ. บรรทัดที่ ๘-๑๐: กล่าวว่า “ถวายเงินน้ำหนัก ๔๐ เพื่อใช้บูชาพระพุทธรูปเจ้าทั้งสี่: พระกฤษณ์ธร พระโกณาคมน พระกัศสปะและพระโคตมะ ด้วยข้าวและน้ำมันทุกวันพระมิให้ขาด”

ฌ. บรรทัดที่ ๑๑: กล่าวว่า “เงินกองนี้ก็เช่นกัน เงินต้นมิให้สูญ”

ญ. บรรทัดที่ ๑๑-๑๒: กล่าวว่า “ให้แก่ผู้รักษาศิลในปราสาททั้งสี่”

ฎ. บรรทัดที่ ๑๒-๑๔: กล่าวว่า “(เงินต้น) มิให้สูญให้พวกเขากินดอกผลเท่านั้น _____ พระราชครูของอนันตตุ _____ ช้างเผือก _____ เงินหนัก ๑๐๐”

ฏ. บรรทัดที่ ๑๕: กล่าวว่า “ห้า_____”

ภาพที่ ๒ จารึกพระมหाराชครูเชียงใหม่

ที่มา: G.H. Luce and Ba Shin. "A Chieng Mai Mahathera Visits Pagan (1393 A.D.)," *Artibus Asiae*, 334.

๒.๓ จารึกพระมหาราชครูเชียงใหม่ในบริบทประวัติศาสตร์เชียงใหม่

ประวัติศาสตร์เชียงใหม่ยุคต้นราชวงศ์มังรายหลวง เป็นยุคแห่งการสร้างบ้านแปลงเมืองและการวางรากฐานทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาหนึ่งที่นักประวัติศาสตร์ให้ความสนใจศึกษากันมากเป็นพิเศษ

จารึกพระมหาราชครูเชียงใหม่เป็นจารึกลงศักราชตรงกับช่วงรัชกาลพญาแสนเมืองมา ตามเอกสารชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่าครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. ๑๓๘๕-๑๔๐๑ จารึกหลักนี้เกิดขึ้นมาท่ามกลางบริบทประวัติศาสตร์เชียงใหม่ในยุคแห่งการก่อร่างทางวัฒนธรรม

ในตำนานและเอกสารพื้นเมืองของกลุ่มบ้านเมืองในแถบภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนบน เช่น เชียงใหม่ สุโขทัย กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรเชียงใหม่และสุโขทัยกับมอญ เช่น ในราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่กล่าวถึงพญามังรายหลวงเสด็จไปพะโคเพื่อสวามิภักดิ์เจ้าเมืองพะโคหรือตำนานของมอญและสุโขทัยมีเรื่องราวของมะกะโทกับพระเจ้ากรุงสุโขทัย ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าเชียงใหม่และสุโขทัยมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเมืองมอญในพม่าตอนล่างมากกว่าเมืองพุกามในพม่าตอนบน

ประเด็นเชื่อมโยงต่อมาคือ ดินแดนมอญซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็เป็นเมืองท่าของบ้านเมืองตอนในด้วย เช่น สุโขทัยและเชียงใหม่มีเส้นทางการค้าจากสุโขทัยและเชียงใหม่มาออกที่เมืองท่าของมอญ และที่สำคัญคือมอญยังถ่ายทอดวัฒนธรรมและพุทธศาสนาให้กับบ้านเมืองในดินแดนตอนในเหล่านี้ด้วย ในกรณีของสุโขทัยนั้นมีความชัดเจน กล่าวคือ นักประวัติศาสตร์ทราบดีว่ามีเส้นทางการค้าเชื่อมจากสุโขทัยมาออกเมืองท่ามะละแหม่งของมอญ

ในกรณีของเชียงใหม่นอกจากความสัมพันธ์กับมอญในระยะแรกของการสร้างอาณาจักร ยังพบว่ามี การติดต่อกับอาณาจักรพุกามในพม่าตอนบนด้วยซึ่งปรากฏข้อมูลในราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่

ภายหลังจากที่พญามังรายหลวงเสด็จเมืองพะโคกลับมาแล้ว พญามังรายหลวงจะให้สร้างเจดีย์วัดกานโถมในเวียงกุมกามจึงเสด็จไปเมืองพุกามเพื่อไปดูงานช่างฝีมือการก่อพระเจดีย์ ดังข้อความที่คัดมาแสดงควา

“พญามังรายตอบคำอำมาจว่า เราสู้ชาวเมืองพุกามอังวะสมริทธิด้วยช้างม้า
ทุกอัน อัน ๑ เราสู้ชาวสาสนาพระพุทธรเจ้ารุ่งเรืองมากนัก เราจึงแสวงมา
แคว่ดูประเทศบ้านเมืองพุกามอังวะเพื่ออันตาย ผิเจ้าพุกามอังวะจักมักหื้อ
วัตถุเยี่ยงใดแก่เรานั้น เทว่าข้าวของเงินคำแก้วแหวนในเมืองเรามากนักเรา
ก็ประโยชน์อันช่างทั้งหลาย เป็นต้นว่า ช่างคำช่างห้อยช่างเหล็กสิ่งเดียวแล
ว่าอื่น”^{๑๐}

หลังจากรัชกาลพญามังรายหลวง พบว่าเส้นทางระหว่างเชียงใหม่เชื่อมต่อกับเมืองพุกาม-อังวะ กลายเป็นเส้นทางการค้าและเส้นทางแสวงบุญที่สำคัญเส้นหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในรัชกาลของพญาแสนเมืองมามีเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับเมืองพุกามคือ

ประการแรก พ่อค้าชาวเมืองเชียงใหม่หมู่หนึ่งเดินทางไปค้าขายยังเมืองพุกามและกลับมาเมืองเชียงใหม่^{๑๑} หมู่ชาวพ่อค้าเหล่านี้ได้กลับมากราบทูลพญาแสนเมืองมาให้สร้างพระเจดีย์หลวงขึ้นกลางเวียงเชียงใหม่

ประการที่สอง มีพระภิกษุเชียงใหม่รูปหนึ่งชื่อญาณรังษิไปเรียนธรรมในเมืองพุกามแล้วกลับมาอยู่ในวัดพัวังวป่าแดงและพระพุทธรักขิตต์ก็ไปเรียนธรรมในเมืองพุกามแล้วมากลับมาอยู่วัดเชตุพน เป็นต้น^{๑๒} และยังมีพระมหาสามี มหาเถระพระราชครูของพญาแสนเมืองมาตามที่กล่าวถึงในจารึกซึ่งก็จารึกไปทะนุบำรุงพระศาสนายังเมืองพุกามด้วยเช่นกัน

^{๑๐} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและเดวิด เค. วัชอาจ, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรีสิวิน, ๒๕๔๓), ๓๙.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๖๙.

^{๑๒} **ตำนานมูลศาสนา** (กรุงเทพฯ: พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม., ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘), ๒๑๕-๒๑๗.

ในบริบทประวัติศาสตร์เช่นนี้ จารึกพระมหาราชครูเชียงใหม่สะท้อนให้เห็นว่า ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ นอกจากศูนย์กลางการศึกษาพระธรรมวินัย ณ สำนักสงฆ์ที่เมืองพันในดินแดนมอญแล้ว พระภิกษุเชียงใหม่ยังนิยมไปร่ำเรียนพระธรรมวินัยตลอดจนแสงวบุญ ณ เมืองพุกามอีกด้วย

๒.๔ จารึกพระมหาราชครูเชียงใหม่ในบริบทประวัติศาสตร์พม่า

ใน ค.ศ. ๑๒๘๓ ญูบิลุชาน จักรพรรดิมองโกลซึ่งครองอำนาจในแผ่นดินจีนยกทัพมาตีอาณาจักรพุกามจนแตกโดยมีหัวหน้าเจ้าฟ้าซามสามพี่น้องคือ อะตังชะหย่าเป็นพี่คนโต หย่าชะดินจ่านเป็นพี่คนกลาง และตีหะตุเป็นน้องคนเล็กให้ความร่วมมือ หลังจากนั้นประวัติศาสตร์พม่าเข้าสู่ยุคผู้ปกครองซามหรือที่เรียกตามเมืองที่สามพี่น้องใช้เป็นศูนย์กลางในการปกครองว่า ยุคหมิงซาย สะกาย ปิงยะ ประวัติศาสตร์พม่ายุคนี้ถือเป็นยุคเปลี่ยนผ่านอีกยุคหนึ่งหลังพุกามแตก ก่อนเข้าสู่ศตวรรษต่อมา ซึ่งพม่าย้ายศูนย์กลางการเมืองมาที่เมืองอังวะและตองอูตามลำดับ

หลังจากที่พี่น้องซามตั้งตนเป็นอิสระปกครองตามเมืองดังกล่าวแล้ว พวกไทมาวจากทางเหนือยกทัพมาโจมตีเมืองของพี่น้องไทใหญ่จนแตก ต่อมาชาวพม่าได้รวบรวมไพร่พลตั้งเมืองอังวะขึ้นเป็นศูนย์กลางการเมืองแห่งใหม่ใน ค.ศ. ๑๓๖๔ และขยายอำนาจไปในดินแดนของพวกไทใหญ่ ไทมาว มณีปุระ นาคะ และมอญ

หลังจากที่ตั้งเมืองอังวะเป็นเมืองหลวง มีกษัตริย์พม่าปกครองมาตามลำดับคือพระเจ้าตะโดมิงพญา (ค.ศ. ๑๓๖๕-๑๓๖๘) ปฐมกษัตริย์ หลังจากนั้นเป็นรัชกาลของพระเจ้ามิงจีสว่า หรือ พระเจ้ามิงจีสว่าซอแก (ค.ศ. ๑๓๖๘-๑๔๐๐)^{๑๓} เมื่อตรวจสอบกับเอกสารพม่าแล้วพบว่า พระมหาราชครูเชียงใหม่จารึกมาแสงวบุญมายังพระเจดีย์ชเวตซีโขง เมืองพุกาม ตรงกับรัชกาลของพระเจ้ามิงจีสว่าซอแก

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ กษัตริย์พม่า ณ กรุงอังวะหันมาให้ความสำคัญกับการปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขตลอดจนฟื้นฟูและ

^{๑๓} Kala, U, *Mahayazawingyi*, vol I, 273-277.

พัฒนาการเกษตรกรรมของรัฐ^{๑๔} เช่น ในรัชกาลพระเจ้ามังจืลว่าซอแก้ไขปรับปรุงการชลประทาน โดยให้ขุดอ่างเก็บน้ำเมะถิลาขึ้น ใน ค.ศ. ๑๓๖๘^{๑๕} และในช่วงเดียวกันนี้ พระภิกษุพม่าก็มีบทบาทในการสร้างความสงบสุขให้เกิดขึ้นภายในรัฐ และช่วยฟื้นฟูการเพาะปลูกด้วย โดยเฉพาะพระภิกษุสายอรัญวาสีเป็นผู้นำในการพลิกฟื้นพื้นที่ว่างเปล่าให้กลายเป็นพื้นที่เกษตรกรรม^{๑๖}

คริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ เป็นระยะที่พระสงฆ์ฝ่ายวัดป่าในพม่าเจริญรุ่งเรืองมาก จนกลายมาเป็นสายคณะที่มีอำนาจสูงสุดในขณะนั้น พระภิกษุผู้ก่อตั้งฝ่ายวัดป่าคือ พระมหากัสสปะ ซึ่งเกิดเมื่อ ค.ศ. ๑๑๖๙ ที่เมืองสะกาย ในสมัยพุกาม ท่านเป็นผู้สร้างวัดป่าครั้งแรกขึ้นที่เจ้ากัยี้จ แล้วได้ขยายการสร้างวัดป่าขึ้นอีกในพื้นที่ใกล้เคียง

พระฝ่ายวัดป่ามีอำนาจมากในการควบคุมคณะสงฆ์ทั้งหมดในเมืองอังวะ และยังเป็นผู้มีอิทธิพลต่อกษัตริย์ในสมัยอังวะ ถึงกับว่ากษัตริย์อังวะอนุญาตให้ใช้ร่มขาวซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์พม่าได้ แต่ในศตวรรษต่อมาอำนาจของพวกพระฝ่ายวัดป่าเริ่มถดถอยลง^{๑๗} อย่างไรก็ตาม ดี.ดร.ตานทูน (Than Tun) นักประวัติศาสตร์พม่า ในบทความเรื่อง “History of Burma: A.D. 1300–1400,” *Journal of Burma Research Society*, XLII/ii (December 1959) ได้เสนอว่าพระสายวัดปายังมีอิทธิพลต่อกษัตริย์พม่าในด้านการเมืองการปกครองและวัฒนธรรมของรัฐพม่า ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ และ ๑๖^{๑๘}

^{๑๔} Than Tun, “History of Burma: A.D. 1300–1400,” *Journal of Burma Research Society*, XLII/ii(December 1959), 133.

^{๑๕} Kala, U, *Mahayazawingyi*, vol I, 281.

^{๑๖} Than Tun, “History of Burma: A.D. 1300–1400,” *Journal of Burma Research Society*, 131.

^{๑๗} Ibid.

^{๑๘} Ibid., 133.

๒.๕ พระมหाराชครูเชียงใหม่

พระมหाराชครูเชียงใหม่ มีนามในจารึกว่า มหาสามี มหาเถระ พระราชครูแห่งราชสำนักกษัตริย์โยน ประเด็นคือ พระมหาสามีท่านนี้เป็นพระมหाराชครูองค์ใด เหตุใดจึงร่ำรวยถึงขนาดเดินทางไปจัดตั้งกองทุนเพื่อทะนุบำรุงพระศาสนาในเมืองพุกาม ถึงสามคราวด้วยกัน

จารึกพระมหाराชครูเชียงใหม่ลงปีศักราชตรงกับ ค.ศ. ๑๓๙๓ เมื่อตรวจสอบกับเอกสารเชียงใหม่คือชินกาลมาลีปกรณ์พบว่าตรงกับรัชกาลพญาแสนเมืองมา เพราะฉะนั้นความในจารึกที่กล่าวว่า มหาสามี มหาเถระ พระราชครูแห่งราชสำนักกษัตริย์โยน จึงควรเป็นพระราชาครูองค์ใดองค์หนึ่งของพญาแสนเมืองมา อย่างไม่มีข้อกังขา

การทำความเข้าใจในประเด็นการพระศาสนาในสมัยพญาแสนเมืองมา จำเป็นต้องย้อนกลับไปดูเรื่องราวในรัชกาลก่อนหน้าคือ รัชกาลพญาเกือนา ซึ่งเป็นพระราชบิดาของพญาแสนเมืองมา ในรัชกาลพญาเกือนาโปรดให้อาราธนาพระสุมนเถระจากสุโขทัยเพื่อมาสถาปนาคณะสงฆ์อรัญวาสีในเมืองเชียงใหม่ พญาเกือนาพระราชทานสวนพระราชอุทยานส่วนพระองค์อุทิศเป็นพระอาราม ซึ่งอยู่นอกเมืองทางทิศตะวันตก เรียกว่า บุปผาราม หรือ อารามสวนดอก ในการนี้ พญาเกือนาแต่งตั้งให้พระสุมนเถระเป็นเจ้าอาวาสแห่งบุปผารามเป็นรูปแรก^{๑๙} เหตุนี้ ทำให้พญาเกือนาและสมัยต่อมาคือพญาแสนเมืองมาทรงศรัทธาทดณะสงฆ์อรัญวาสีแห่งวัดสวนดอก และเจ้าอาวาสวัดสวนดอกก็เป็นพระราชาครูประจำรัชกาลด้วย ดังนั้นพระราชาครูเชียงใหม่ในจารึกจึงเป็นเจ้าอาวาสวัดสวนดอกรูปใดรูปหนึ่ง

^{๑๙} พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลินี**, แปลโดย พระยาพจนานิพนธ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ร.ศ. ๑๒๓), ๑๖๙-๑๘๓.

เมื่อตรวจสอบกับตำนานมูลศาสนา มีข้อมูลเกี่ยวกับรายนามเจ้าอาวาสวัด
สวนดอกดังนี้^{๒๐}

ก. สุมณเถระ	ค.ศ. ๑๓๓๗-๑๓๔๙
ข. กุมารกัสสปะ	ค.ศ. ๑๓๔๙-๑๔๐๓
ค. นันทปัญญา	ค.ศ. ๑๔๐๓-๑๔๑๘
ง. พุทธปัญญา	ค.ศ. ๑๔๑๘-๑๔๒๘
จ. ธรรมคัมภีร์	ค.ศ. ๑๔๒๘-๑๔๔๓
ฉ. ญาณรังสี	ค.ศ. ๑๔๔๓-๑๔๕๐
ช. มหาภิปฏิภักสังฆราช	ค.ศ. ๑๔๕๐-๑๔๕๖
ซ. พุทธรักขิตต์	ค.ศ. ๑๔๕๖-๑๔๖๘

พญาแสนเมืองมาครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. ๑๓๔๕-๑๔๐๑ เพราะฉะนั้น
พระราชครูของพระองค์ท่านแรกคือ พระสุมณเถระซึ่งเป็นพระราชครูของพระ
เจ้าก็อนาด้วย หลังจากพญาแสนเมืองมาครองราชย์ได้ ๔ ปี พระสุมณเถระก็
มรณภาพ หลังจากนั้นพระกุมารกัสสปะเป็นเจ้าอาวาสแทนในปีนั้น^{๒๑} เรื่องราว
เกี่ยวกับพระมหाराชครูรูปนี้ในตำนานมูลศาสนากล่าวไว้ว่า

“ครั้งนั้นมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อว่ากุมารกัสสป ก็ได้แทนในปีนั้นแล
เจ้าไท่ยอมถืออารัญญิกฤตงศ์เป็นประธาน เจ้าไท่เห็นวัดสวนดอก
ไม้นี้ใกล้บ้านใกล้เรือนคนนัก เจ้าไท่ลาท้าวแสนเมืองมาแล้ว ก็ออก
ไปอยู่แทบตีนดอยพื่น ในคิมหันตฤดู ถึงวัสสาฤดูเจ้าไท่ก็มาเอา
วัสสาในวัดสวนดอกไม้ และเจ้าไท่อยู่ในวัดสวนดอกไม้ได้ ๑๕ วัสสา

^{๒๐} ตำนานมูลศาสนา อ้างถึงใน G.H. Luce and Ba Shin. “A Chiang Mai Mahathera Visits
Pagan (1393 A.D.),” *Artibus Asiae*, 336.

ก็ทำลายปัญจขันธ์ในปีกาเม็ต นั้นแล”^{๒๒}

ภาพของพระกุมารกัสสปะในตำนานมูลศาสนาสามารถเชื่อมโยงกับจารึกพระมหาราชครูเชียงใหม่ได้ประการหนึ่ง กล่าวคือ พระมหาราชครูกุมารกัสสปะชอบการธุดงค์แสวงบุญ มักอยู่จำพรรษาในอารามสวนดอกไม้เฉพาะเวลาหน้าพรรษา ฉะนั้น จึงมีเรื่องราวของท่านปรากฏอยู่ในจารึกที่พระเจดีย์ ชเวซีโซ่ง

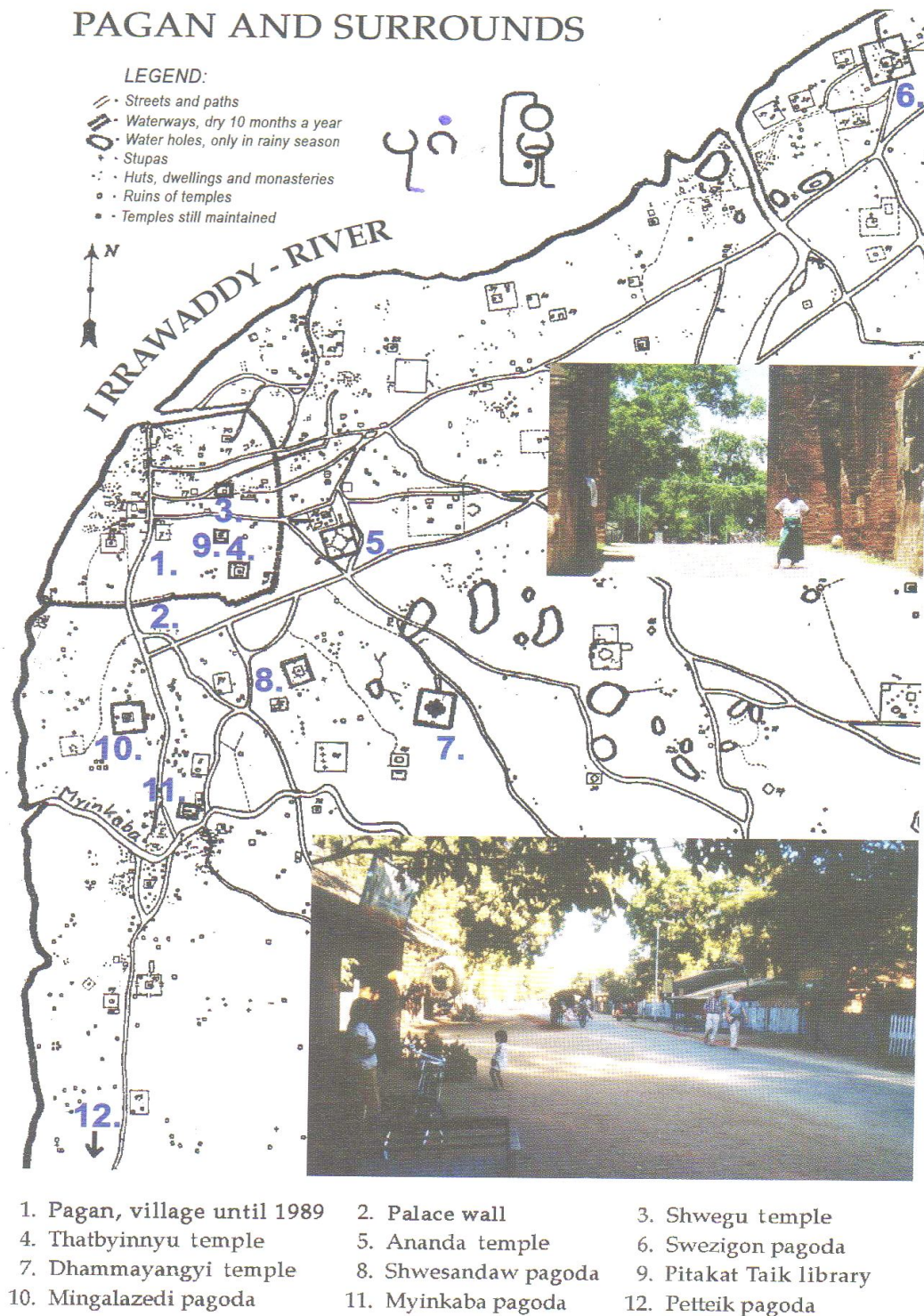
พระมหาราชครูกุมารกัสสปะ จาริกแสวงบุญไปยังเมืองพุกามถึงสามคราวด้วยกัน โดยท่านอัญเชิญแผ่นทองคำรูปกลีบบัวไปถวายพระเจดีย์ชเวซีโซ่ง ในคราวแรกอัญเชิญแผ่นทองคำรูปกลีบบัวน้ำหนัก ๑๖๐ บาท คราวที่สองอัญเชิญแผ่นทองคำรูปกลีบบัวน้ำหนัก ๑๘๐ บาท และคราวที่สาม อัญเชิญแผ่นทองคำรูปกลีบบัวน้ำหนัก ๓๕ บาท รวมน้ำหนักทองคำ ๓๙๕ บาท

นอกจากอัญเชิญแผ่นทำคำรูปกลีบบัวไปถวายแล้ว ท่านยังได้บริจาคเงินเพื่อจัดตั้งกองทุนให้กับพระเจดีย์ชเวซีโซ่ง โดยให้ใช้แต่ดอกผลในการบำรุงพระเจดีย์ชเวซีโซ่ง พระพุทธรูป และผู้รักษาศิล พระมหาราชครูกุมารกัสสปะจาริกไปพุกามสามคราว คราวสุดท้ายตรงกับ ค.ศ. ๑๓๙๓ อันเป็นปีที่ปรากฏในศิลาจารึก

สถานภาพการศึกษาเรื่องสถาบันสงฆ์ของล้านนาในปัจจุบันก้าวหน้าไปมาก อันเนื่องจากนักประวัติศาสตร์ได้เอกสารที่เป็นของฝ่ายตรงข้ามกับวัดสวนดอกคือตำนานมูลศาสนาวัดป่าแดง ซึ่งเป็นของฝ่ายลังkawงศ์ที่พระญาณคัมภีร์ (บางแห่งเรียกธรรมคัมภีร์) และพระเมธีกรนำเข้ามาเผยแพร่ใหม่ในดินแดนประเทศไทย วิกฤตในวัดป่าแดงหลวงวิพากษ์วิจารณ์ว่า สำนักวัดสวนดอกไม้ถือพระวินัยเคร่งครัด รั้งทรัพย์สมบัติเงินทองที่ผู้ศรัทธานำมาถวาย ทำให้วัดสวนดอกร่ำรวย ถ้าเป็นไปตามที่ฝ่ายวัดป่าแดงวิพากษ์วิจารณ์จริง ก็จะอธิบายได้ว่า พระมหาราชครูกุมารกัสสปะคงมีทรัพย์สมบัติมากจริง ทั้งจากการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ และผู้ศรัทธา แต่คำใส่ความนั้นเป็นจริงหรือไม่อย่างไร หรืออาจจะเป็นวาทกรรมในการเมืองสถาบันสงฆ์สมัยนั้นก็ได้^{๒๓}

^{๒๒} ตำนานมูลศาสนา, ๒๑๒.

^{๒๓} โปรดดู วรพร ภูวงศ์พันธุ์ “ตำนานมูลศาสนากับสถาบันสงฆ์ล้านนา” ในบทต่อไป

ภาพที่ ๓ แผนที่เมืองเก่าพุกามและพระเจดีย์ที่โดดเด่น

ที่มา: Finger, Han Wilhelm, *Dhammayangyi The Pyramid by the Irrawaddy: The Biography of a Temple, its People and the Kingdom of Pagan* (Bangkok: Orchid Press, 2004), xii.

๓. สารวิพากษ์

ในหัวข้อสารวิพากษ์ ผู้วิจัยทำคำอ่านจารึกตามเสียงภาษาพม่า ภาษาพม่ามีการเรียงตำแหน่งในประโยคไม่เหมือนภาษาไทยคือ ประโยคภาษาพม่าขึ้นด้วยประธานหรือกรรม(กรณีต้องการเน้นกรรม) และนำคำกริยาไว้ข้างท้ายประโยคเสมอ ดังนั้นในการแปลจารึก ผู้วิจัยแปลจารึกเป็นคำอ่านต่อเนื่อง

ယွန်းဆရာတော်မဟာသမိကျောက်စာ

คำอ่าน: ยูนสะหย่าต่อมหาต้ามิเจ้ากั๊ล่า

คำแปล: จารึกพระมหาราชครูยูน

๑. ။ သတ္တရာ(၆) ၇၅၄ ။ ကြတိုက်နှစ် တပေါင် ယွတ် စဲရျက် သောကြာ

คำอ่าน: ။ แต้กกะยี่จ-คั๊นสะหย่างาแซตโตง ။ จะได่กั๊ฮนิจ-ตะปาวน์-ละไซ้ะ-
แล้ะแย้ะ-เต้ากั๊จ่า-

๒. နေအာ ယွန် မင်ကြီ ဇိျာတိုင် မဟာသမိ မဟာထေသည့် ။ တဖန် လါသော်ကာ ခွယ်

คำอ่าน: เน้ะอา-ยูน -มิงจี -ชะริหย่าต่อ-มหาเถตี้-
။ ตะผ่าน-หล่าต่อกา-ชเหว-

๓. ကြာပပ် တရျာ ခြောက်စဲ စည်ဆော်တိုင် ဖူရှာ သခင် ကိုဝ် တင်ရဇာ် ။ တဖန် လါ တောင်

คำอ่าน: จ่าบัต-ตะหย่า-เซ้ากั๊แล-ชีโขงต่อ-ฝู้ฉ่า-ตะชีน-
โก-ตึ้นยะฮึ ။ ตะผ่าน-หล่า-โดง

๔. သော်ကာ ခွယ်ကြာပပ် တရျာ ယွတ် စဲ တင်ရဇာ် ။ တဖန် လါတောင်သော်ကာ ခွယ် ကြာပပ် သောင် စဲ

คำอ่าน: ต่อกา-ชเหวจ่าบัต-ตะหย่า-ชีจ-แล-ตึ้นยะฮึ-
။ ตะผ่าน-หล่า-โดง-ต่อ-กา-ชเหว-จ่าบัต-โดง-แล-

๕. คีတ္ထဝံ ရှဝေ အပေါင် သောဝ်ရျာ ခုနစ်စဲငါ
 ထွပ် ။ ရှဝေ စည်ဆော် ဖုရှာ သခင် ကိုဝ် ။

คำอ่าน: งาจัต-ชเหว-อะปอง-โตงหย่า-คุณะแสงงา-

จัต ။ ชเหวชิ่ง-ผู่ฉ่า-ตะขึ้น-โก-

๖. နှစ်တိုင် မ ပြတ် ထုန် ဖွပ် ခိမ်(ခိမ်)သော်ငှာ သ(မိ) ခင်
 ဥန် ဖြိုဟ် ` (ဝ) တရျာ ။ ၉၀ ဖိဖုရှာ စ

คำอ่าน: นิจตาย-มะ-ปยัต-โถ่ง-ผู่ต-(เส)-ต่องงา-ตะ(มี)-ขึ้น

โถ่ง-ชะรียหย่า-(แหว)-ตะหย่า ။ สว่า-มีพะยา-ชะ-

๗. ြာ ဝဲ တရျာ ။ ကိုဝ်တော်(ဖြိုရျာ ဝဲ တရျာ) ။
 ဤဥဇ္ဇကာ (အရင်

คำอ่าน: ริหย่า-แหว-ตะหย่า ။ โก่อตอ(ชะรียหย่า-แหว-ตะหย่า) ။

อื่อโธะสาภา-(อะหยัง-

๘. ကာ မပျောက် အ ခွေ ကာ ထုန် (ဖွပ် ခိမ် သတေည်
 ။ ဩဟ် မင် ဖုရှာ သခင် ဝဲ သ

คำอ่าน: กา-มะปเข้าก-อะ-แฉ-กา-โถ่ง-(ผู่ต-เส-ตะตี-

။ ตะยา-มิ่ง-ผู่ชา-ตะขึ้น-แหว-ตะ-

๙. တင် နေ မ ပြတ် သင်ပုတ် ဝတ် စမိ ဝတ် ယွဇ (ခိမ်သော
 ငှာ ငုယ်) လေ စဲ ဟိဇအ် ။) ထောက္က

คำอ่าน: ตัง-เนะ-มะ-ปยัต-ตိ้นโปะ-วุด-สี้มี-วุด-ผยิจ-(เสตอ-

งา-งเหว)-เล-แสง-ช-อီ ။) แก่กักกะ-

๒๔ จารึกพระมหาราชครูเชียงใหม่

๑๐. သန ကောနာကောမ် ကသပ ဂေါသမ ဖုရုာ_____ (သခ)င်
ဝေ ဧ(အ်) လေ ဝဲ

คำอ่าน: ตะนะ-กอนาโคม-กัสนปะ-คอตะมะ-ผู้ชา_____ (ตะชี)ง
เหว-(อึ)-เล-แหว-

๑๑. ဤ ကိုဝ် ကာ အရင် ကာ မပျောက်_____ (တင်)။ ပြတ်သတ်

คำอ่าน: อึ-โก-กา-อะหยัง-กา-มะปเ้ากั _____ (ตึง)။ ปัยตัตต-

๑๒. လိမ် ဆောင်(နှိုက်) သတင်(သည့်) _____
(မပျောက်) အရွေ ကာ စာ

คำอ่าน: เล-สำร้ง-(ไ้กั)-ตะตึง(แต่) _____
(มะปเ้ากั)-อะเห-กา-ชา-

๑๓. ကြ ဇေ သ(တည့်) _____ အနွှ်

คำอ่าน: จัะ-เส-ตะ(ตี) _____ อานันตะ-

๑๔. သူ ဝိရုာ (ဆင် ဖူ) _____ ငှယ် တျာ

คำอ่าน: တွဲ-ชะริหยา(สิน ฝุ) _____ งเหว-ตะหยา-

๑๕. (ငါ) _____

คำอ่าน: (งา)- _____

คำแปลต่อเนื่อง:

ศักราช ๗๕๔^{๒๔} ปีจะได้กั^{๒๕} เดือนตะปาวน^{๒๖} แรมสิบค่ำ วันศุกร์ พระมหาสามี
 มหาเถระ พระราชครูแห่งกษัตริย์^{๒๗} ัญญูเชิญแผ่นทองคำรูปกสิปบัวเพื่อถวายพระ
 เจดีย์ชเวตสีโข่ง มาคราวแรก ถวายแผ่นทองคำรูปกสิปบัว น้ำหนัก หนึ่งร้อยหกสิบ;
 คราวที่สอง ถวายแผ่นทองคำรูปกสิปบัว น้ำหนัก หนึ่งร้อยแปดสิบ; คราวที่สาม ถวาย
 แผ่นทองคำรูปกสิปบัว น้ำหนัก สามสิบห้า จัต รวมน้ำหนักทองคำได้ สามร้อยเจ็ดสิบ
 ห้า เพื่อใช้ชโลมปูนขาวพระเจดีย์ชเวตสีโข่งทุกปีมิให้ขาด จึงมอบเงินไว้แก่ พระราชครู
 ของพระธิดาขึ้นโอง น้ำหนัก หนึ่งร้อย; ไว้แก่ พระราชครูของพระมเหสีสว่า น้ำหนัก
 หนึ่งร้อย; ไว้แก่ พระราชครูของกษัตริย์ น้ำหนัก หนึ่งร้อย สำหรับเงินจำนวนนี้ เงินต้นมิ
 ให้สูญ ให้ใช้แต่ดอกผลเพื่อการชโลมปูนขาว ถวายเงินน้ำหนัก สี่สิบ เพื่อใช้บูชา
 พระพุทธรูปเจ้าทั้งสี่: พระกฤษณะ พระโกณาคมน พระกัศสปะและพระโคตมะ ด้วยข้าว
 และน้ำมันทุกวันพระมิให้ขาด เงินกองนี้ก็เช่นกัน เงินต้นมิให้สูญ ให้แก่ผู้รักษาศิลใน
 ปราสาททั้งสี่.....(เงินต้น) มิให้สูญ ให้พวกเขากินแต่ดอกผลเท่านั้น.....
 พระราชครูของอนันตตุ
 (ข้างเผือก)..... เงินหนัก หนึ่งร้อย
 (ห้า)

^{๒๔} ค.ศ. ๑๓๙๓/

^{๒๕} ปีวอก

^{๒๖} เดือนสิบสอง ตรวากลางเดือนกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนมีนาคม

^{๒๗} ยวน/ไยวน/เชียงใหม่

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพฯ: พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม., ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘.

พระรัตนปัญญาเถระ. **ชินกาลมาลินี.** แปลโดย พระยาพจนานิพนธ์. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. ร.ศ. ๑๒๗.

วทัญญู พักทอง. **อเมงต์อ(กฎรับสั่ง)** ในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์พม่าสมัย

ราชวงศ์雍องยาน(ตองอู ยุคฟื้นฟู) ค.ศ. ๑๕๙๗-๑๗๕๒. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๕๔.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. “หลักที่ ๓๐๗ จารึกพระมหาราชครูเชียงใหม่.” ใน **ประชุม**

ศิลา จารึกภาคที่ ๗ ประมวลศิลาจารึกที่พบในประเทศไทยและต่างประเทศ, วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์เผยแพร่ เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๓๖ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๓๖), ๑๓๔-๑๓๗.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. **เที่ยวเมืองพม่า.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน. ๒๕๔๕.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและเดวิด เค. ้วยอาจ. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่.** เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรัสวิน. ๒๕๔๓.

ภาษาต่างประเทศ

Finger, Han Wilhelm. **Dhammayangyi The Pyramid by the Irrawaddy: The Biography of a Temple, its People and the Kingdom of Pagan.** Bangkok: Orchid Press. 2004.

G.H. Luce and Ba Shin. “A Chieng Mai Mahathera Visits Pagan (1393 A.D.),” **Artibus Asiae**. 24, 3/4(1961), 330–337.

Kala, U. **Mahayazawingyi**. vol I. 4th ed. Yangon: Ya-pyi-sa-ok-teik Press. 2006.

Than Tun. “History of Burma: A.D. 1300–1400.” **Journal of Burma Research Society**. XLII/ii (December 1959), 119–133.

เอกสารลำดับที่ ๙๙

บทสวดอุปปาตสันติ: คติความเชื่อเรื่องการสืบชะตาเมือง

วินัย พงศ์ศรีเพียร

๑ ความสำคัญของเอกสาร

แม้สังคมไทยจะก้าวอย่างเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์แล้ว แต่คนไทยในปัจจุบันสมัยก็ยังได้รับอิทธิพลของคติความเชื่อต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพลังเหนือธรรมชาติที่สามารถดลบันดาลให้เกิดสิ่งดีหรือสิ่งร้ายแก่ชีวิตมิได้น้อยไปกว่าในอดีต คติความเชื่อนี้มีที่มาจากการนับถือผีหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดขึ้นจากการหล่อหลอมความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับศาสนาหลัก (แม้ว่าในบางกรณีคำสอนของศาสนาหลัก เช่น ศาสนาพุทธ อาจขัดกับการนับถือผีและไสยศาสตร์ก็ตาม) คติความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งอาจเกิดขึ้นแล้วหายไป ขึ้นอยู่กับหน้าที่ของคติความเชื่อนั้นในสังคมไทย แต่สิ่งที่สำคัญยิ่งคือ ไสยพาณิชนัยได้ทำให้คติความเชื่อกลายเป็นสินค้าที่แพร่หลาย

ปรากฏการณ์สำคัญอย่างหนึ่งเกี่ยวกับไสยพาณิชนัยที่เริ่มแพร่หลายมาตั้งแต่มีการจัดพิมพ์คัมภีร์ **อุปปาตสันติ** ในโอกาสสมโภช ๓๐๐ ปีการสถาปนานครเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๕๓๙ เนื่องจากชื่อคัมภีร์ **อุปปาตสันติ** แปลว่า การทำให้อุปัทว (สิ่งเลวร้าย) สงบลง จึงทำให้ผู้คนจำนวนมากถือว่า การสวด**อุปปาตสันติ** หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “มหาสันติงหลวง” มีอำนาจในการระงับเหตุร้ายและนำมงคลมาสู่ผู้ฟัง ในสมัยก่อนหน้านี้ ผู้รู้อาจได้ยินชื่อบทสวดนี้และทราบอย่างคร่าวๆ ว่า แต่งขึ้นที่เชียงใหม่ ในขณะที่คนล้านนาได้สูญเสียความรู้เรื่องที่มาของบทสวดนี้ไปแล้ว แต่บทสวดนี้ก็กลับเป็นที่นับถือและรู้จักกันดีในพม่า กล่าวกันว่าแม้แต่ในการรบกับจีนทุกครั้งพม่าก็จะจ้กสวดคัมภีร์นี้เพื่อชัยชนะ ซึ่งแสดงว่า บทสวดนี้มีที่มาเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ของล้านนาในทางใดทางหนึ่ง

ความสำคัญของบทสวด **อุปปาตสันติ** อาจไม่ได้อยู่ที่ความศักดิ์สิทธิ์หรือไม่ศักดิ์สิทธิ์ แต่อยู่ที่การศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์และนัยทางวัฒนธรรมของเอกสารนี้ ซึ่งสะท้อนภาพการเมือง ความสัมพันธ์กับจันราชวงศ์

๓๐ อุปปาตสันติ: คติความเชื่อเรื่องการสืบชะตาเมือง

หมิง และบทบาทของพระมหาเถระเชียงใหม่ในรัชกาลพระเจ้าสามฝั่งแกน (๑๔๐๑/๑๙๔๔-๑๔๔๒/๑๙๘๕) การศึกษาเอกสารนี้ในแง่มุมประวัติศาสตร์ยังช่วยให้เข้าใจการปรับเปลี่ยนหน้าที่ของคติความเชื่อของสมัยหนึ่งไปสู่อีกสมัยหนึ่ง

๒ สารัตถวิพากษ์

๒.๑ บทสวดอุปปาตสันติในความรับรู้ของคนไทยปัจจุบัน

คนไทยปัจจุบันรู้จักบทสวดอุปปาตสันติ ผ่านการสวด “มหาสังติงหลวง” ซึ่งถือว่าเป็น “บทสวดเพื่อสงบเคราะห์กรรม สวดเพื่อสงบเหตุร้าย และสวดเพื่อสงบสิ่งที่กระทบกระทั่งกัน”^๑ บทสวดนี้ได้หายไปจากความทรงจำของคนล้านนาไปหลายร้อยปี แต่เป็นที่รู้จักกันดีในพม่า เมื่อมีผู้ได้ต้นฉบับจากพม่ามาแปลเป็นภาษาไทยและจัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙^๒ นั้น ได้มีคำอธิบายว่า

“คัมภีร์อุปปาตสันติ เป็นวรรณกรรมภาษาบาลีของล้านนาไทยแต่งโดยพระมหามงคลละลึงะ พระเถระนักปราชญ์ของชาวเชียงใหม่รูปหนึ่งในสมัยของพระเจ้าสิริธรรมจักรวตติลกราชาธิราช หรือพระเจ้าติโลกราช รัชกาลที่ ๑๑ แห่งราชวงศ์มังราย ซึ่งครองราชสมบัติตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๐ เป็นพระคาถาล้วนจำนวน ๒๗๑ คาถา จัดเข้าในหนังสือประเภทเชียงใหม่คั่นตะ คัมภีร์นี้เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในหมู่ชนชาวล้านนามาแต่โบราณกาล ทั้งพระสงฆ์ สามเณร และชาวบ้าน พวกเขาสวดและฟังอุปปาตสันติเพื่อกลับความร้ายให้กลายเป็นความดี

มีคำเล่าว่าสมัยที่ท่านแต่งอุปปาตสันตินั้น ที่เชียงใหม่มีโจรผู้ร้ายและคนอันธพาลชุกชุมผิดปกติ มีเหตุร้ายและสิ่งกระทบกระทั่งอยู่เสมอ พระ

^๑อุปปาตสันติ หรือ มหาสังติงหลวง นางสุรีย์ มีผลกิจ จัดพิมพ์เป็นธรรมานุสรณ์เนื่องในวาระเฉลิมฉลองและสมโภช ครบ ๓๐๐ ปีแห่งการสร้างนครเชียงใหม่ วันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๓๙ (ไม่ระบุรายละเอียดอื่น)

^๒ต้นฉบับที่ผู้วิจัยได้ใช้เป็นฉบับภาษาบาลี อักษรพม่า ของพระภิกษุทันตธัมมานันทมหาเถระแห่งวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง เจ้าคุณธรรมคุณาภรณ์ (เจ้า ฐิตปัญโญ) วัดมหาโพธารามปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์เป็นผู้ชำระเป็นอักษรไทยและแปล

มหาเถรเสีละวังสะ จึงให้พระสงฆ์สามเณร และประชาชน พากันสวด และ ฟังอุปาตะสันติ เพื่อสงบเหตุร้ายทั้งมวลที่เกิดขึ้นในเมือง

ต่อมา ชาวพม่ามีความเลื่อมใส นำคัมภีร์นี้เข้าไปในประเทศพม่า ชาวพม่าทั้ง พระสงฆ์และประชาชน นับถือพระคัมภีร์อุปาตะสันติว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ มาก พากันนิยมท่อง นิยมสวด และนิยมฟังกันอย่างกว้างขวาง แพร่หลายไป ทั่วประเทศพม่า ในสมัย ๕๐๐ ปีที่ล่วงแล้ว ในงานพิธีสืบชะตา งานขึ้นบ้าน ใหม่ เป็นต้น

อุปาตะสันติคาถานั้นมีเนื้อความเป็นไปเพื่อยังความสงบอันยิ่งใหญ่ให้ เกิดขึ้น เพื่อสงบเหตุร้ายทั้งปวง เพื่อป้องกันอมนุษย์และยักษ์ทั้งหลาย เป็น คาถาที่ทำให้พ้นจากความตายก่อนกำหนดเวลา เป็นคาถาที่เป็นเครื่องย่ำยี กำลังของข้าศึก สามารถจำเริญชัยชนะแก่พระราชา และนำสิ่งที่ไม่น่า ปรารถนาทั้งปวงให้หมดไป”

คำอธิบายและแนะนำบทสวด **อุปาตสันติ** อย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน ได้มาจาก *คำเล่าว่า* และความเชื่อที่สร้างขึ้นใหม่ว่า ผู้แต่งคือพระมหามังคละ- สีละวังสะ พระเถระนักปราชญ์ของชาวเชียงใหม่อรูปหนึ่ง ในสมัยของพระเจ้าสิริ- ธรรมจักรกัปปัตติลกราชาธิราช หรือพระเจ้าติโลกราช เหตุที่แต่งเพราะ “ที่ เชียงใหม่มีโจรผู้ร้ายและคนอันธพาลชุกชุมผิดปกติ มีเหตุร้ายและสิ่ง กระทบกระทั่งเอนอยู่เสมอ พระมหาเถรเสีละวังสะ จึงให้พระสงฆ์สามเณร และ ประชาชน พากันสวด และฟังอุปาตะสันติ เพื่อสงบเหตุร้ายทั้งมวลที่เกิดขึ้นใน เมือง” แต่ในส่วนคำแปลกลับบอกว่า “ข้าพเจ้า (พระเสีละวังสะมหาเถระ) จัก แสดงคุณธรรมเช่นนั้น ตามสภาพที่เป็นจริง” ทำให้เกิดคำถามว่า ผู้แต่งมีนามว่า อะไรแน่ระหว่างมังคละสีละวังสะกับสีละวังสะ หรือเป็นความทรงจำที่ คลาดเคลื่อน

อย่างไรก็ตาม คำอธิบายที่ยกมาข้างต้นนี้ขัดกับหลักฐานประวัติศาสตร์ เนื่องจากรัชกาลติโลกราชเป็นช่วงเวลาแห่งความรุ่งเรืองของเชียงใหม่และ ล้านนา คงไม่เต็มไปด้วยผู้ร้ายและอันธพาลแน่นอน

๒.๒ บทสวดอุปปาตสันติในประวัติศาสตร์

ในความเป็นจริงแล้วสิ่งที่เรียกว่า **บทสวดอุปปาตสันติ** เกิดขึ้นในบริบทประวัติศาสตร์ล้านนาในสมัยต้นรัชกาลพระเจ้าสามฝั่งแกน **ราชวงศ์ปกครองเชียงใหม่** กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่งซึ่งเกิดขึ้นครั้งที่พวกห่อ^๓ ยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ว่า

“สกราช^๔ได้ ๓๖๓ ตัว (๑๔๐๕/๑๙๔๘-๙) พญาห่อเจ้าลุ่มฟ้า^๕ พ้อยแต่งพลเล็ก^๖ ห่อ^๗ มาตั้งอยู่แดนเมืองเชียงใหม่ ใช้ห่อมาร้อง^๘ บอกชาวเราว่า เจ้าลุ่มฟ้าห่อ^๙ มาตกลึก^{๑๐} ในบ้านเมืองเจ้าท้าวล้านนา^{๑๑} แห่งแล้วอัน เจ้าพญาสามพระยาฝั่งแกนรู้ข่าว จึงห่อชุมนุมหมอมุรา^{๑๒} นักปราชญ์ทั้งหลาย มาพิจารณาดูชาตาเมืองเชียงใหม่ หมอว่าเคราะห์เมืองมีมากนัก เมื่อนั้นยังมีมหาเถรเจ้าตน ๑ ชื่อสิริวังโสอยู่วัดดอนแท่น เชียงแสน รัฐสรรพศาสตร์ศิลป์ ชูอัน เจ้าพญาสามพระยาจึงห่อไปราชนา^{๑๓} มหาเถรเจ้ามาจอด^{๑๔} อยู่อารามกู่หลวง^{๑๕} กลางเวียง แล้วจึงห่อหมอโหราแลนักปราชญ์มาชุมนุมยังโรงคำ^{๑๖} ชำพิจารณาดูชาตาเมืองเชียงใหม่เชียงใหม่ เชียงแสน ก็ว่าเคราะห์เมืองมีมากนัก ด้วยนัยดังกล่าวมาแล้วนั้น มหาเถรเจ้าสิริวังโสจากับโหราแล

^๓ คำเรียกจีนในมณฑลยูนนาน

^๔ จุลศักราช

^๕ จักรพรรดิจีน พญาห่อ = ผู้เป็นใหญ่แห่งยูนนาน เจ้าลุ่มฟ้า = ผู้เป็นใหญ่แห่งแผ่นดิน

^๖ พลศึก

^๗ ให้

^๘ ให้ร้อง ตะโกนบอก

^๙ พวกกู

^{๑๐} ตกลึกเป็นศัพท์โบราณแปลว่า ทำศึก

^{๑๑} ชู ภาษาเหนือแปลว่า ทุก

^{๑๒} โหรา

^{๑๓} อาราม คือ เชิญมา

^{๑๔} พัก รอยอยู่

^{๑๕} วัดพระเจดีย์หลวง

^{๑๖} ศาลาปรึกษาความ

นักปราชญ์ทั้งหลายว่า เราพร้อมกัน พิจารณาเห็นว่าเคราะห์เมืองมีควร^{๑๓}
 จักเสียเมืองแล้วว่กัน คำอันนี้จักเป็นสัจจะหมั่น^{๑๔} เทียงด้วยแท้^{๑๕} บ่มี
 แม่^{๑๖} พญาอินทร์ทวย^{๑๗} พญาอัสนะแลพญากลึงคะ^{๑๘} ยังบ่แม่^{๑๙} ยังรู้
 คลาดคลาเสียด้วยอุบายตาย ผิยังจักฟังคำเรา เราควรพร้อมกันบูชา^{๒๐}
 ซาตาเมืองก่อนแล ถัดนั้นควรบูชา สรี เตชะ อายุเมืองแล้วบูชาอารักษ์
 เมืองซุแห่ง ถัดนั้นบูชาท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ และอินทรีราชเป็นถ้วน ๕
 แล้วหื้อราชนาเทวดาทั้งหลายหื้อช่วยรักษาสาเมืองเราท้าวอาณาจักรซุแห่งดี
 ชะแล้วว่กัน เมื่อนั้น หมอโหรานักปราชญ์ทั้งหลายก็พร้อมกันว่าควรช
 ประการ

นักปราชญ์ทั้งหลายเป็นต้นว่ามหาเถรสิริวังโสเจ้า ก็แต่งเครื่อง
 พลกัมมบูชาซุแห่งตามนัยดังกล่าวนั้นซุอัน แล้วเจ้าพญาสามพระยา^{๒๑}ก็หื้อแต่ง
 เครื่องพลีกัมม^{๒๒}หื้อเมื่อ กับมหาเถรเจ้า^{๒๓}หื้อเมื่อบูชาอารักษ์เชียงแสนเชียงราย
 กับหื้อบูชาอารักษ์ตามหนทาง มหาเถรเจ้าก็บูชาอารักษ์หนทางแต่เชียงใหม่
 ต่อเท้าถึงเชียงรายเชียงแสน แต่งบูชาอารักษ์เมืองซุแห่ง เป็นต้นว่าบูชาเจ้า
 พญามังรายด้วยอันครพ^{๒๔} แล้วบูชาอารักษ์ในหนทางแต่เชียงรายรอดเชียง
 แสนแล มหาเถรเจ้าจึงสูตรมนตร์ตันสูตรเมตตอาสนาภิยสูตร แล้ววยาดน้ำ
 อุทิสบุญหื้อแก่อารักษ์เทพดาอันรักษาสาเมืองซุแห่ง แล้วมหาเถรเจ้าก็แต่ง
 บูชาอารักษ์เมืองเชียงแสนซุแห่ง แล้วหื้อแต่งหอบพลีกัมม ๔ แห่งไว้ท่ากลาง
 เวียงบูชาท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ในหอท่ากลางอุทิสบูชาพญาอินทร์ แลวก็หื้อ

๑๓/ ถึงขึ้นจัก

๑๔/ แม่ น่นอน

๑๕/ จริง

๑๖/ แม่แต่

๑๗/ ทาย

๑๘/ เกี่ยวกับเรื่องการรบกันระหว่างพญาอัสนะแลพญากลึงคะ (อัสนะและกลึงคะเป็นชื่อ
 แคว้นในแดนภารตโบราณสมัยก่อนพุทธกาล)

๑๙/ บูชา

๒๐/ ไป หรือ มา ขึ้นกับบริบท ในที่นี้ ไป

๒๑/ เคารพ

๓๔ อุปปาตสันติ: คติความเชื่อเรื่องการสืบชะตาเมือง

แต่งบูชาอารักษ์น้ำแม่ของทั้งมวล ในวันนั้นบัพันคำ ยามกลองแลงบังเกิดเป็น
ฝนเป็นลมฟ้าพายุ ๓ ที ในที่ถ้วน ๗ ฟ้าผ่าหอกัมมเจ้าพลเล็กห่อ ห่อทั้ง
หลายตายฟ้าผ่าปางนั้นมากนัก...^{๒๖}

เหตุการณ์วิกฤตของล้านนาในปี ๑๔๐๕/๑๙๔๘-๙ นั้น มีสาเหตุย้อนหลัง
ไปถึงปี ๑๓๖๘/๑๙๑๑ เมื่อจักรพรรดิไท่จู (หงหวู่) ได้ขึ้นครองราชย์และโค่นล้ม
ราชวงศ์หยวนของพวกมองโกลสำเร็จ ในปี ๑๓๗๑/๑๙๑๔ ราชสำนักหมิงได้เริ่ม
หันมาสนใจดินแดนหยุนหนาน โดยส่งราชทูตไปที่พม่าเพื่อแจ้งข่าวความ
เปลี่ยนแปลงทางการเมืองในจีน ในครั้งนั้นราชทูตหมิงได้กล่าวถึงปาไปสีฟู (โยน
รัฐ) เป็นครั้งแรกว่าอยู่ติดกับพม่า ข้อเท็จจริงที่ว่าฝ่ายราชวงศ์หมิงจำต้องทุ่ม
กำลังไพร่พลถึง ๒๕๐,๐๐๐ นายเข้ารณรงค์ในหยุนหนานในปี ๑๓๘๐/๑๙๒๓
และยึดที่มั่นของมองโกลที่ต้าหลี่และจิ้นจื่อได้ในอีกสองปีต่อมา (๑๓๘๒/
๑๙๒๕)^{๒๗} อธิบายว่าเหตุใด การติดต่อรหว่างราชสำนักหมิงกับราชสำนัก
เชียงใหม่จึงเริ่มขึ้นในปีถัดมา

เอกสารจีนสมัยราชวงศ์ชิง (ถัดจากราชวงศ์หมิงมา) เรื่อง **ตี้จี** เล่ม ๑
ตอน จัวยู่ยู่ ซึ่ง ฉาจี้โจ่ว เป็นผู้บันทึกเล่าว่า ในเดือนยี่ ปีที่ ๑๖ รัชศกหงหวู่
(๑๓๘๓/๑๙๒๖) ข้าราชการชื่อ มู่อิง ได้รับการแต่งตั้งจากราชสำนักจีนให้ไปรั้ง
ตำแหน่งผู้ว่าราชการหยุนหนาน ในครั้งนั้น เขาได้เกลี้ยกล่อมให้พม่าและปาไปสี
ฟูยอมสวามิภักดิ์ต่อจีน (ตรงกับรัชกาลพระเจ้าเกือนา) ขุนนางจีนผู้นี้เป็นบุคคลที่
มีความสามารถ เขียนเป็นลี้ นักจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์หมิง ผู้แต่งหนังสือ
เขียนหนังสือจางหวังเมี่ยวจี กล่าวว่า

“มู่อิงเป็นคนในตระกูลหวางเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าอู่อิงหรือเหวินอิงได้รับ
แต่งตั้งให้อยู่ป้องกันญุนหนาน เขาเป็นผู้จำแนกประเภทของพื้นเมืองเพื่อ
กำหนดจำนวนของพื้นเมืองที่จะนำขึ้นถวายเป็นเครื่องบรรณาการ พิจารณา
เฉลี่ยแรงงานตามสัดส่วนประชากร ตัดทอนราชการต่างๆ เพื่อให้ผู้คนได้รับ

^{๒๖} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและเดวิด เค. ้วยอาจ, บร. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, (เชียงใหม่:
ซิลค์เวอร์มบุคส์, ๒๕๔๓) หน้า ๓๕-๓๖

^{๒๗} Geoff Wade, 'The Ming Shi-lu as a Source for Southeast Asian History': 54

ความสะดวก^{๒๘} นอกเขตแดนลู่ชว่น^{๒๙} มีพม่า นอกเขตเซอหลี่มีประเทศปาไป่สี่ฟู่ ประเทศทั้งสองนี้ต่างมาขอสวามิภักดิ์....มีคำกลอน [พูดถึงแผ่นดินจีน] ว่า

‘ร้อยเอ็ดแคว้นแคว้นปก สามสิบหกภูมิภาค เจ็ดสิบปากประตู
กำแพงคูเมืองไกร อีกปาไป่สี่ฟู่ รั้วล้วนอยู่ในปกครอง ถวายของแลส่วยด้วยดี
ที่ท้องพระโรงหมิงถึง ทูตคัลคังมาเข้าเฝ้า’”

ในระหว่างปี ๑๓๘๓/๑๙๒๖ และก่อนปี ๑๓๘๕/๑๙๒๘ ซึ่งเป็นปีสวรรคตของท้าวสองแสนนา (พระเจ้ากือนา) มุ่งอิงผู้รั้งมณฑลหยุนหนานคงจะได้เกลี้ยกล่อมให้ปาไป่สี่ฟู่ยอมส่งเครื่องราชบรรณาการแก่ราชวงศ์หมิงด้วยความประนีประนอมเช่น ในเรื่องการเรียกร้องส่วย ซึ่งมีการกล่าวถึงในเอกสารฝ่ายล้านนา

หมิงสี่ลู่ บันทึกว่าปาไป่สี่ฟู่ส่งทูตไปถวายเครื่องราชบรรณาการที่ราชสำนักจีนเป็นครั้งแรกในวันที่ ๑๕ กันยายน ๑๓๘๘/๑๙๓๑ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเริ่มเปิดศักราชใหม่แห่งความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างเชียงใหม่มากับจีน หลังจากขาดหายไปนานราว ๔๐ ปีอันเนื่องมาจากความวุ่นวายในจีน ปาไป่สี่ฟู่ส่งคณะทูตครั้งต่อไปในปี ๑๓๙๑/๑๙๓๔ จดหมายเหตุจีนบันทึกว่า

“วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๑๓๙๑/๑๙๓๔ ดาวปานเหมียน ข้าหลวงปกครองพื้นเมืองปาไป่^{๓๐} สังกัดยูนนาน ได้ส่งทูตมาถวายช้างและสิ่งของพื้นเมือง ก่อนหน้านั้น มุ่งอิง ขุนนางตำแหน่งซีผิงโหวได้เคยให้หยางจ้าย ขุนนางตำแหน่งจั่วเว่ยไปชู แห่งยูนนานไปเกลี้ยกล่อมปาไป่ให้มาสวามิภักดิ์ ปาไป่จึงได้มาถวายเครื่องราชบรรณาการ”^{๓๑}

การส่งทูตของเชียงใหม่ในปี ๑๓๙๑/๑๙๓๔ นี้ ดูเหมือนมีเบื้องหลังอยู่บ้าง

^{๒๘} ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า การปกครองรัฐชายแดนของจีนสมัยราชวงศ์หมิง และการเกณฑ์ส่วยนั้นมีผลบังคับจริง ไม่เหมือนกับความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับรัฐบรรณาการทางทะเลซึ่งเป็นเรื่องพิธีกรรมและการค้า

^{๒๙} ลู่ชว่น คงหมายถึง เมืองไท่มา

^{๓๐} มีบ่อยครั้งที่เอกสารจีนจะเรียก ปาไป่สี่ฟู่ อย่างย่อๆ ว่า ปาไป่

^{๓๑} หมิงไท่จูสี่ลู่ บรรพที่ ๒๐๙

๓๖ อุปปาทสันติ: คติความเชื่อเรื่องการสืบทอดเมือง

เพราะเอกสารจีนรุ่นหลังได้กล่าวว่า ก่อนหน้านั้น ปาไป่สีฟู่มิได้ ‘ปฏิบัติตามคำสั่ง’^{๓๒} ซึ่งในที่นี้หมายถึงมิได้ส่งเครื่องราชบรรณาการ ข้อเท็จจริงนี้ แย้มพราয়াว่า คณะทูตของเซียงใหม่ที่ส่งไปก่อนหน้านั้นครั้งหนึ่งในปี ๑๓๘๘/๑๙๓๑ อาจเป็นคณะทูตที่ส่งเข้าไปหยั่งเชิงและสังเกตท่าทีของราชสำนักจีน อย่างไรก็ตาม ในกลางปี ๑๓๙๐/๑๙๓๓ มู่อิงผู้รั้งมณฑลยูนนานได้ส่งทูตไป ‘เกลี้ยกล่อม’ ซึ่งแสดงว่าทางฝ่ายจีนได้ใช้มาตรการข่มขู่ เหตุฉะนั้น “เจ้าเมืองปาไป่สีฟู่ ดาวมู่ปาน มีความหวาดกลัว จึงส่งกั๊กกวนตุนำเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายยังราชสำนัก” นี่คือเบื้องหลังการส่งทูตไปเมืองจีนในปีต่อมา

มีข้อน่าสังเกตว่า ผลจากการติดต่อกันทางการทูตครั้งนี้ คือ การที่ราชสำนักจีนได้ตั้งสำนักปกครองทหารและพลเรือนปาไป่ต้าเตียนขึ้นในปี ๑๓๙๑/๑๙๓๔ นั้นเอง^{๓๓} และนับเป็นครั้งแรกที่นามของอาณาจักรเซียงใหม่ที่จีนอ้างอิงถึงเริ่มเปลี่ยนจาก ปาไป่สีฟู่ เป็น ปาไป่ต้าเตียน หรือ ปาไป่ เฉยๆ เรามีเหตุผลพอที่จะสันนิษฐานว่า พระนามกษัตริย์เซียงใหม่ ดาวมู่ปาน นั้น คงเป็นผลมาจากการคัดลอกผิด เพราะใน **หมิงซือหลู่** เรียกว่า ดาวบันเหมียน โดยตลอด พระเจ้าแผ่นดินเซียงใหม่พระองค์นี้ จะยังคงส่งทูตไปราชสำนักหมิงอีก ๕ ครั้ง ในปี ๑๓๙๓/๑๙๓๖, ๑๓๙๔/๑๙๓๗, ๑๓๙๖/๑๙๓๙, ๑๔๐๐/๑๙๔๓ และ ๑๔๐๒/๑๙๔๕ เป็นครั้งสุดท้าย เอกสารจีนเรียกกษัตริย์เซียงใหม่ว่า ดาวบันเหมียน ซึ่งถ้าดูตามข้อมูลใน ชินกาลมาลีปกรณ์ แล้ว พระเจ้าแสนเมืองมาเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี ๑๓๘๕/๑๙๒๘ และสวรรคตในปี ๑๔๐๑/๑๙๔๔ แสดงว่าพระองค์ทรงได้ส่งคณะทูตไปราชสำนักหมิงในปีสุดท้ายและคณะทูตนี้ไปถึงในปีถัดมา ซึ่งพระองค์สวรรคตไปแล้ว พระนาม ท้าวปานเหมียน นั้นแตกต่างจาก “พระเจ้าแสนเมืองมา” มาก แต่คำว่า บันเหมียน นั้นใกล้เคียงคำว่า “พันเมือง” มาก (คนเหนือออกเสียง พ เป็น ป) ตำนานกล่าวว่า เมื่อท้าวแสนเมืองมาประสูติ มีเมืองต่างๆ มาอ่อนน้อมถวายเครื่องราชบรรณาการมาก จึงได้พระนาม

^{๓๒} ดู หมายเลข ๑๑๖ ในภาคเอกสารของ วินัย พงศ์ศรีเพียร, **ปาไป่สีฟู่-ปาไป่ต้าเตียน: เซียงใหม่ในเอกสารจีนโบราณ**, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารจีน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๙)

^{๓๓} ดู หมายเลข ๑๑๘ เรื่องเดียวกัน

ดังกล่าว อย่างไรก็ตาม พระนามที่ถูกต้องคือ ท้าวพันเมือง แต่พระองค์ได้รับการยกย่องในสมัยหลังด้วยพระเกียรติยศที่เพ้อมากขึ้นเป็นท้าว “แสนเมืองมา” ทำนองเดียวกับ ท้าวสองแสนนา ซึ่งเป็นพระนามที่ถูกต้องของกษัตริย์ที่รู้จักกันดีต่อมา คือ พรญาเกือนา (ครองราชย์ระหว่างปี ๑๓๖๓/๑๙๑๐-๑๓๘๕/๑๙๒๘) ซึ่งแปลว่า “๑๐๐ ล้าน”

เมื่อตอนที่พระเจ้าสามฝั่งแกนขึ้นครองราชสมบัตินั้นมีพระชนม์เพียง ๑๒ หรือ ๑๓ ปี จึงเห็นได้ชัดว่า พระมหาเทวีพระราชมารดาไม่เพียงแต่มีอิทธิพลต่อพระราชบิดาในการโน้มน้าวให้ยกราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสที่ทรงพระเยาว์มาก หากยังสามารถควบคุมพวกขุนนางที่เมืองหลวงได้ แม้เป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระราชบิดา แต่เจ้าญี่กุ่มกามซึ่งเป็นอุปราชครองเมืองเชียงรายได้ไม่พอพระทัย จึงยกกองทัพเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ การมาตีเมืองเชียงใหม่ครั้งนั้นไม่สำเร็จ เจ้าญี่กุ่มกามทรงหันไปพึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ แห่งกรุงสุโขทัย และทรงประสบความสำเร็จในการขึ้นนำให้ราชสำนักหมีงรับรองฐานะของพระองค์

หมีงสีอู่ ได้บันทึกว่า ราชสำนักหมีงได้ส่งทูตไปที่ปาไปเมื่อวันที่ ๑๑ กันยายน ๑๔๐๓/๑๙๔๓ และ ‘ดาวเจาหนี’ แห่งปาไปต้าเตียน ส่งทูตมาถวายเครื่องราชบรรณาการที่เมืองจันในวันที่ ๔ กรกฎาคม ๑๔๐๔/๑๙๔๓ มีข้อน่าสังเกตว่า คณะทูตจีนชุดนี้เดินทางไปที่ปาไปต้าเตียนหลังการสวรรคตของท้าวปันเหมียน (ท้าวพันเมือง หรือ พระเจ้าแสนเมืองมา) แล้ว แต่คณะทูตจากปาไปต้าเตียนที่ราชสำนักจันรับในเดือนกรกฎาคม ๑๔๐๔/๑๙๔๓ กลับเป็นคณะทูตที่ดาวเจาหนีส่งไป ดาวเจาหนีผู้นี้จะเป็นใครอื่นไปไม่ได้นอกจากท้าวเจ้าญี่กุ่มกาม ซึ่งเป็นไปได้ในกรณีนี้คือ คณะทูตจีนได้มาถึงเพียงเชียงรายได้และได้รับทราบเหตุการณ์วุ่นวายในการพลัดแผ่นดินของปาไปต้าเตียน เห็นว่าข้ออ้างในสิทธิธรรมของท้าวญี่กุ่มกามฟังขึ้นเพราะทรงเป็นอุปราชอยู่ จึงได้ตัดสินใจเดินทางกลับโดยมีคณะทูตของท้าวญี่กุ่มกามตามไปด้วย^{๓๔}

^{๓๔} **หมีงสีอู่** บันทึกว่า วันที่ ๒๓ เดือน ๕ ปีที่ ๒ รัชศกหย่งเล่อ (๔ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๔๐๔) ดาวเจาหนี^{๓๔} เจ้าเมืองปาไปต้าเตียนส่ง ปันหน่วน (พัน?) ขุนนางระดับหัวหน้ามาเข้าเฝ้า และถวายสิ่งของพื้นเมือง พระราชทานสิ่งของตามลำดับฐานานศักดิ์

ราชสำนักหมิงได้หาทางออกที่เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายจีน ในวันที่ ๖ กรกฎาคม ปี ๑๔๐๔/๑๘๔๘ จักรพรรดิหย่งเล่อจึงโปรดให้ตั้งสำนักข้าหลวงปกครองทหารและพลเรือนปาไปเจ้อหน่าย^{๓๕} และปาไปต้าเตี้ยน แยกเป็น ๒ แห่ง ให้เจ้าเมืองตาวเจาหนี่ เป็นข้าหลวงปกครองแห่งปาไปเจ้อหน่าย ส่วนน้องชาย ตาวเจาส้าน^{๓๖} เป็นข้าหลวงปกครองแห่งปาไปต้าเตี้ยน สถานการณ์นี้ทำให้ดินแดนล้านนากลับแยกเป็นโยนรัฐ (เชียงราย) และฟิงครรัฐ (เชียงใหม่-ลำพูน) อีกครั้งหนึ่ง **หมิงสี่ลู่** รายงานว่า ณ วันเจียชวี (๑๑ กรกฎาคม ปี ๑๔๐๔/๑๘๔๘) ตาวเจาส้าน ข้าหลวงปกครองปาไปต้าเตี้ยนส่งคนมาเข้าเฝ้าเพื่อถวายม้าและสิ่งของพื้นเมือง องค์จักรพรรดิพระราชทานสิ่งของตามลำดับฐานานุศักดิ์ และมีรับสั่งให้ถวายเครื่องราชบรรณาการทุกห้าปี^{๓๗} ณ วันอีอิ้วทรงพระราชทานเลี้ยงรับรองขุนนางพื้นเมืองปาไปแห่งยูนนาน คณะทูตของตาวเจาส้าน (ท้าวเจ้าสาม) เดินทางมาถึงราชสำนักจีนหลังคณะทูตของท้าวเจ้าญี่กุ่ม กามเพียง ๓ วัน แต่ก็ช้าเกินไปเนื่องจากจักรพรรดิหย่งเล่อทรงตัดสินพระทัยให้แยกเชียงรายเป็นหน่วยการปกครองต่างหากไปก่อนหน้านั้นไม่กี่วัน

เหตุการณ์ที่จะนำไปสู่วิกฤตการณ์ครั้งสำคัญในล้านนาเริ่มต้นในปี ๑๔๐๔/๑๘๔๘ ในเดือนกันยายน ราชสำนักจีนได้ส่งขันทีหยางเซวียนและคณะอัญเชิญพระบรมราชโองการไป “ปลอบขวัญและเกลี้ยกล่อม” เจ้าเมืองเมิ่งตัง^{๓๘} เมิ่ง หย่าง^{๓๙} มู่ปาง^{๔๐} ลู่ชวน^{๔๑} เซอหลี่^{๔๒} ปาไป^{๔๓} หล่าวอ้ว^{๔๔} กู่ล่า^{๔๕} จาว

^{๓๕} เจียงฮาย หรือ เชียงราย

^{๓๖} ในเอกสารท้องถิ่นไทวนเรียก เจ้าสามฝั้งแก่น หรือ สามฝั้งแกน

^{๓๗} ตามปกติการส่งเครื่องราชบรรณาการกำหนดไว้สามปีต่อครั้ง การกำหนดให้ส่งทุก ๕ ปี อาจเป็นเพราะเห็นว่าเป็นประเทศเล็กและยังอยู่ห่างไกล

^{๓๘} เมืองทิงในสิบสองปันนา

^{๓๙} ดูตามรูปเสียงน่าจะเป็นเมืองยอง

^{๔๐} แสนหวี

^{๔๑} ไทมาว

^{๔๒} เชียงรุ่ง

^{๔๓} ปาไปต้าเตี้ยน

^{๔๔} ลาว

^{๔๕} กูลา อาจเป็นชื่อรัฐกะเหรี่ยงในพม่า

หมิ่น^{๔๖} เท่อเหลิ่ง^{๔๗} ตงอู^{๔๘} และที่อื่นๆ ในขณะนั้นคณะของหยางเซวียนเดินทางผ่านป่าไปดำเตียนได้ถูกตาวเจาส่าน เจ้าเมืองป่าไปดำเตียนขัดขวางไว้ไม่สามารถเดินทางต่อไปได้ นโยบายของราชสำนักหมิงคือการขยายอิทธิพลและจัดการปกครองโดยแต่งตั้งบ้านเมืองชายขอบหยุนหนานในฐานะหน่วยการปกครองที่ขึ้นต่อผู้ว่าราชการและกรมการมณฑลหยุนหนาน อย่างไรก็ตามนโยบายของราชสำนักจีนขัดกับผลประโยชน์ของป่าไปดำเตียนโดยตรง เพราะราชวงศ์ลาวที่ปกครองเชียงใหม่มาดั้งแต่รัชกาลพระญามังรายหลวงได้ขยายอำนาจและอิทธิพลออกไปอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในกลุ่มรัฐไทในพม่าและบางส่วนของหยุนหนาน ราชสำนักเชียงใหม่ได้รับผลประโยชน์จากส่วยและกำลังพลจากบรรดารัฐเหล่านี้ ยิ่งไปกว่านั้น บรรดาเจ้าเมืองต่างๆ ยังเป็นเชื้อพระวงศ์ที่ไปจากเชียงใหม่อีกด้วย

เกี่ยวกับสาเหตุของการสงครามนั้น **ราชวงศ์ปกครองเชียงใหม่** ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการเมืองเลย แต่กล่าวถึงเรื่องการที่พวกห้อมมาเรียกส่วย “ข้าวเซา (เข้าเจ้า) ๔ พันคาน^{๔๙}” ในปี ๑๔๐๒/๑๙๔๕ ฝ่ายเชียงใหม่อ้างว่า

ข้าว ๔ พันคานนี้ หากให้ตัดเสียแต่เช่นปู่ญเจ้าพญาเกือนวันนั้นตาย กุบหื้อได้แลว่าอัน เสนาหื้อผู้ใหญ่ก็เมื่อบอกพญาหื้อเจ้าลุ่มฟ้าเพาภิมานหันแล เจ้าลุ่มฟ้าเคียดนักจึงหื้อเจ้าฝ่ายฟ้าเมืองแล ที่อิริพลคนเล็กมามากนักจักปล้นเอาเมืองเชียงแสน

ในครั้งนั้น ฝ่ายเชียงใหม่ให้แสนคำเรื่อง (เจ้าแสนไชยปราบศัตรู) เป็นแม่ทัพยกพลเมืองฝาง เชียงราย เชียงของ เซริง พูยาวไปรบศึกหื้อครั้งที่ ๑ เรื่องศึกครั้งนี้ไม่ปรากฏในเอกสารจีนและดูเหมือนจะเป็นไปไม่ได้ โดยเฉพาะเมื่ออ้างว่าเกณฑ์ทัพเมืองเชียงรายไป เนื่องจากเจ้าญี่กุ่มกามครองเมืองนั้นอยู่ แต่ศึกที่ทางเชียงใหม่เรียกว่า ศึกหื้อครั้งที่ ๒ นั้น ทางฝ่ายจีนบันทึกไว้โดยละเอียดว่า เกิดจากการที่ราชสำนักเชียงใหม่ขัดขวางการเดินทางคณะทูตหมิงที่จะผ่านแดน

^{๔๖} ไม่ทราบว่าเป็นเมืองอะไร

^{๔๗} เป็นอีกชื่อหนึ่งที่จีนเรียก เต่อหลิง หรือ ตะเลง / มอญ

^{๔๘} หมายถึง เมืองตองอู ในพม่า

^{๔๙} หมายถึง คานหาม

๔๐ อุปาทสันติ: คติความเชื่อเรื่องการสืบชะตาเมือง

ปาไปต้าเตียนไปยังบรรดารัฐช้างเคียง ในราวเดือนพฤษภาคม ปี ๑๔๐๕/๑๙๔๘ ดาวเสียนต้า^{๕๐} (ท้าวแสนไท) ข้าหลวงปกครองแห่งเซอหลี (หมายถึงเจ้าเมืองเชียงรุ่ง) ส่งคนชั้นหัวหน้าชื่อ หล่าน^{๕๑} เลียนชื่อ มากราบบังคมทูล ขอให้ทรงส่งทหารไปปราบปราม ดาวเจาล้าน ข้าหลวงปกครองแห่งปาไปต้าเตียน เพราะท้าวเจ้าสาม (พระเจ้าสามฝั่งแกน) ไม่ยอมให้ทูตจีนเดินทางผ่านแดน จักรพรรดิมีพระราชดำรัสว่า

รายงานของพวกท่าน เราได้ดูแล้วและได้รับทราบเรื่องความจงรักภักดีของพวกท่าน ปาไปพวกเจ้าคนชั่ว ไม่สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและสัจจะวาจาที่เคยให้ไว้ ทำอะไรตามอำเภอใจ ขวางกั้นเส้นทางไม่ให้เกิดเหตุผ่านเขตแดนของตน เป็นการกระทำอย่างไม่ถูกต้องและไม่น่าให้อภัย เราเป็นผู้ปกครองมวลมนุษย์ใต้แผ่นฟ้านี้ ได้คำนึงถึงคุณธรรมแห่งสวรรค์ หากมีประชากรราษฎรพลัดที่นาคาที่อยู่แม้เพียงคนเดียว เราก็จะรู้สึกไม่สบายใจ ที่พวกเขาปาไปทำการไม่ถูกต้องก็คงเป็นเพียงหัวหน้าไม่กี่คน ส่วนทหารและประชาชนของปาไป ล้วนเป็นพลกนิกรของเรา หากจะยกทัพไปปราบปราม สิ่งที่พวกทหารจะต้องได้รับก็คงหนีไม่พ้นเรื่องบาดเจ็บและล้มตายกันมากมาย อีกประการหนึ่ง เจ้าเมืองปาไปยังอ่อนวัยไม่ประสีประสา ฟังคำคนชั่วยุยงทำให้กระทำการที่ไม่สมควรต่อราชสำนัก บัดนี้ เราได้ส่งคณะทูตไปว่ากล่าวตักเตือน เพื่อให้ปรับปรุงตัวเสียใหม่ และผู้ที่ทางราชสำนักต้องการจับกุมก็มีเพียงพรรคพวกชั่วร้ายของเมิงหน่ายเฟิงเท่านั้น บัดนี้ ให้ท่านส่งคณะทูตไปยังปอเล่อ มู่ปาง เมิงเก็น และที่อื่นๆ ก่อนทันที โดยให้นำหนังสือแจ้งความตรีของเราไปด้วย ถ้าแม้ว่าปาไปต้าเตียนยังโง่ม ไม่สำนึกผิดหรือไม่ส่งตัวคนถ้อยเหล่านั้นทั้งหมดมาให้เรา ให้พวกท่านส่งกำลัง

^{๕๐} ข้อความในหนังสือสูตรนี้พิสูจน์อย่างชัดเจนว่า นักประวัติศาสตร์ไม่สามารถใช้ **ตำนานพื้นเมืองสิบสองพันทนา** เป็นเอกสารหลักในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของรัฐไททางภาคเหนือประเทศไทยได้เลย ตำนานฉบับนี้กล่าวว่า กษัตริย์ที่ปกครองเมืองเชียงรุ่งในช่วงเวลานี้คือ เจ้าสีลาคำ มีพระชนม์ถึง ๑๒๐ ปี ขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนม์ได้ ๔๐ และครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๒๕-๒๐๐๕ ดู **ตำนานพื้นเมืองสิบสองพันทนา**, ทวี สว่างปัญญางกูร ปรีวรรตจากต้นฉบับภาษาไทย (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๙), ๗/๓ - ๗/๔.

^{๕๑} พยางค์แรกน่าจะตรงกับคำไทโบราณว่า ‘ล่วม’ ซึ่งแปลว่า ทูต

สมทบกับทัพหลวงเข้าปราบปราม แต่จุดมุ่งหมายในการยกทัพครั้งนี้ ก็คือ ต้องการจับกุมผู้นำที่ชั่วร้าย เพื่อสร้างความสงบสุขให้แก่ประชาชน การปราบปรามคราวนี้จะต้องไม่มีการฆ่าฟันกันมาก หลังการปราบปรามแล้ว ก็อาจจะเลือกข้าหลวงปกครองคนใหม่ที่มีความสามารถและมีคุณธรรม จากตระกูลหัวหน้าของปาไป แล้วให้เสนอต่อราชสำนัก หากพวกข้าหลวงปกครองปาไปยอมรับโทษ สำนึกในความผิดก็จะเลิกทัพทันที

ในขณะเดียวกัน ราชสำนักจีนได้ส่งคณะทูตถือพระราชสาส์นไปเชียงใหม่มีความว่า

ที่เราได้ให้ป้ายแดงจำหลักอักษรทองคำแก่พวกท่านโดยเฉพาะนั้น เพื่อให้ระลึกถึงคำมั่นสัญญา ที่จะไม่ก่อวุ่นให้เกิดความวุ่นวายทางชายแดนของกันและกัน อันจะนำมาซึ่งความสงบสุขไม่มีวันหมดสิ้นในหมู่ไพร่บ้านพลเมืองของพวกเจ้า ข้าหลวงสำนักปกครองแห่งเซอหลี่ หล่าวอ้ว มู่ปาง เมืองหย่าง เมืองตี่ง เว่ยหยวน และข้าราชการท้องถิ่นระดับผู้และโจว ก็ปฏิบัติตามคำสั่งของเรา ไม่มีใครกล้าปฏิบัติผิดคำสั่งเลย มีก็เพียงท่านคนเดียวที่ยังอ่อนวัยไม่ประสีประสา ฟังคำเลี่ยมสอนของเมิ่งหน่ายผิงและเมิ่งหยุ่นกง ก่อเหตุวุ่นวาย ทูตจากราชสำนักจะผ่านเขตแดน ท่านก็ปฏิเสธไม่ยอมรับคณะทูต เราให้คณะทูตอัญเชิญพระบรมราชโองการไปยังเมืองกู่ล่าและที่อื่นๆ ท่านก็ขัดขวางไม่ยอมให้ผ่าน โทษของท่านนี้ใหญ่หลวงนัก ข้าราชการในราชสำนักต่างเรียกร้องให้ลงโทษท่าน หากเราคิดถึงประชาชนชาวปาไปว่า หากกระทำความผิดด้วยไม่ เมื่อส่งทัพไปปราบปราม ผู้ได้รับบาดเจ็บล้มตายก็คือเหล่าประชาชนที่ไม่มีความผิด ด้วยเหตุดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่เราทนไม่ได้ บัดนี้ เราได้ส่งเถียนม่าวตำแหน่งซือปิ่น และหลินจินตำแหน่งทูกวานถือพระราชสาส์นเดินทางมายังปาไปต้าเตียนพร้อมกับคณะของเซอหลี่เพื่อประกาศพระบรมราชโองการ หากเจ้าสำนึกผิดกลับตัวใหม่ รีบจับตัวคนก่อเหตุส่งมายังเมืองหลวง เขตแดนของเจ้าก็ไม่มีภัย ทั้งประชาชนของเจ้าก็จะอยู่เย็นเป็นสุข แต่หากเจ้าโง่งมไม่ยอมสำนึกผิด ราชสำนักก็จะส่งทหารเข้าปราบปรามจับกุมและฆ่าฟันโดยไม่มีการยกเว้น

ข้อเรียกร้องของจีนไม่ได้รับการตอบสนอง โดยเฉพาะการให้ส่งตัวเมิ่งหน่ายผิงและเมิ่งหยุ่นกงซึ่งอาจเป็นเชื้อพระวงศ์ที่ครองเมืองนายและเมิ่งหยุ่นกง (ไม่ทราบว่าเป็นเมืองใด) เมื่อถึงวันที่ ๒๙ ธันวาคม ๑๔๐๕/๑๙๔๘ ผู้สำเร็จราชการ

๔๒ อุปปาทสันติ: คติความเชื่อเรื่องการสืบชะตาเมือง

หุยนหนานรายงานถึงราชสำนักจีนว่า กองทัพหุยนหนาน (ประมาณ ๑๗,๐๐๐ คน) ด้วยความร่วมมือจากกองทัพของเซอหลี่ (เชียงรุ่ง), เมืองเกิ่น (เมืองเฉิน-เชียงตุง) และปอเล่อ (ปกเลื่อง หรือสุโขทัย) รวมหลายทางได้ตีรุกเข้าไปในดินแดนของปาไปต้าเตี้ยน กองทัพหุยนหนานและพันธมิตรตีได้เมืองหลี่ (เมืองลี่?), ลี้อ่าย (แม่สาย), เจอต้า (?) และเจียงเซีย (เชียงแสน) ผลของสงครามทำให้ปาไปหวาดเกรงมาก จึงส่งผู้แทนเข้าพบแม่ทัพเพื่อขอขมาลาโทษ ครั้งนั้น จักรพรรดิทรงชมเชยความซื่อสัตย์และจงรักภักดีของเซอหลี่ มู่ป่าง ปอเล่อ และเมืองเกิ่น พร้อมทั้งมีพระบรมราชโองการให้กองทัพเหล่านี้ยุติการโจมตี^{๔๒} เรื่องเชียงใหม่รบกับพวกห่อและพันธมิตรจนถึงกับเสียเมืองเชียงแสนนั้น **ราชวงศ์ปกครองเชียงใหม่** ได้กล่าวเสียงไปเพียงว่าทัพห่อมาประชิดเมืองเชียงแสนและได้ทำพิธีสืบชะตาเมือง

การที่ราชวงศ์หมิงข่มขู่ด้วยกำลังอย่างจริงจังในปลายปี ๑๔๐๕/๑๔๔๘ ทำให้เชียงใหม่ต้องยอมรับอิทธิพลจีน แต่เป็นอย่างอิดเอื้อน เพราะในวันที่ ๑๒ มีนาคม ๑๔๐๖/๑๔๔๙ ราชสำนักจีนต้องมีคำสั่งกำชับไปยังท้าวเจ้าสามให้ปฏิบัติตามสัญญา และเมื่อครั้งที่ท้าวเจ้าสามส่งทูตไปถึงเมืองหลวงจีนในวันที่ ๒๙ กันยายน ปีเดียวกัน ราชสำนักหมิงกลับไม่ยินดีให้คณะทูตไทยวนเข้าเฝ้า โดยอ้างว่าเชียงใหม่ไม่บริสุทธิ์ใจ^{๔๓}

วิกฤติการณ์ครั้งนี้ทำให้เกิดความตระหนกว่ากองทัพห่อจะยกเข้ามาตีถึงเชียงรายและเชียงใหม่ด้วย ดูเหมือนว่าการอ้างถึงเชียงรายนั้น ผู้ชำระ**ราชวงศ์ปกครองเชียงใหม่** เขียนอย่างกลอนพาไป เพราะท้าวญี่กุ่มกามผู้ครองเชียงรายอยู่ข้างจีน อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์นี้เป็นเหตุการณ์เดียวที่ทำให้ราชสำนักเชียงใหม่เชิญโหรา พระภิกษุ และนักปราชญ์ราชบัณฑิตปรึกษาทำพิธีบูชาชะตาเมือง ทั้งนี้โดยมอบหมายให้พระสิริวังโสมหาเถระแห่งวัดดอนแท่น เชียงแสน มาทำพิธีแก้เคล็ด ซึ่งประกอบไปด้วย

^{๔๒} หมิงซือหลู่, รัชกาลจักรพรรดิไท่จงหย่งเล่อ, บรรพที่ ๓๙, หน้า ๑๔๓๐.

^{๔๓} Wade, *op. cit.*: 23.

๑ แต่งเครื่องพลีกรรมบูชาอารักษ์เมืองทุกแห่ง อินทราชาและจตุโลกบาล (รวม ๕ องค์) ตลอดจนอาราธนาเทวดาทั้งหลายให้ช่วยรักษาเมืองตั้งแต่ เชียงใหม่ เชียงราย ไปถึงเชียงแสน

๒ พระสิริวงโสเป็นผู้สวดมนต์รัตนสูตรและเมตตอาสนาภิยสูตร

๓ ตั้งหอพลีกรรม ๕ หอตรงกลางเมือง บูชาจตุโลกบาล ๔ หอ และหอ อินทราชาอยู่ตรงกลาง

๔ แต่งพลีกรรมบูชาอารักษ์ทุกองค์ที่รักษาแม่น้ำของ

ราชวงศ์ปทุมเชียงใหม่ กล่าวว่าการประกอบพิธีกรรมและบทสวดของ พระสิริวงโส ทำให้เกิดพลาญภาพฟ้าผ่าหอบของแม่ทัพห้อมทำให้พวกห้อมตายเป็น จำนวนมากและต้องถอนทัพไป แม้ในความเป็นจริง กองทัพพญนันทถอน กลับไปเพราะราชสำนักเชียงใหม่ยอม “ขอโทษ” และยอมอ่อนน้อมต่อจักรพรรดิ จีน แต่เรื่องราวของพลีกรรมและบทสวดบูชาชะตาเมืองของพระสิริวงโสมหา เถระที่มาจากพระสูตรสำคัญสองพระสูตรนั้นยังอยู่ในความทรงจำของคน ล้านนา และคงมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดี บทสวดนี้ได้ชื่อว่า **มหาอุปปาทสันติ** เพราะช่วยระงับเหตุร้ายที่เกิดแก่บ้านเมือง ดังข้อความตอนต้นที่ว่า

เป็นเครื่องย่ำยีกำลังของข้าศึก เป็นเครื่องจำเริญชัยชนะแด่พระราชา เป็น เครื่องนำสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาทั้งปวงออกไป เป็นธรรมอันประเสริฐ ข้าพเจ้า (พระสิริวงโสมหาเถระ) จักแสดงคุณธรรมเช่นนั้น ตามสภาพที่เป็นจริง

เมื่อพม่าได้เข้ามายึดครองล้านนาแล้วได้รับคติความเชื่อที่ว่าบทสวดนี้มี อานุภาพทำให้พวกห้อมพ่ายสงคราม จึงนำต้นฉบับบทสวดไป แต่พวกพม่าได้ใช้ สวดในเวลาทำสงครามกับพวกห้อมตามคำเล่าขานหรือไม่นั้น ผู้วิจัยไม่สามารถให้ คำตอบได้ ในด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรม บทสวด **อุปปาทสันติ** เป็นหลักฐาน ที่แสดงว่า พุทธศาสนาที่เชียงใหม่และล้านนายังคงรับอิทธิพลของลัทธิมหายาน อยู่ ดังจะเห็นได้ว่า ในบรรดาศาสนสถานสำคัญที่พระทิเบตกล่าวถึงมีพระธาตุ หริภุญชัยรวมอยู่ด้วย ข้ออ้างประการหนึ่งของสำนักวัดป่าแดงที่มีพระธรรม คัมภีร์และพระเมธีกรเป็นผู้นำในการไปบวชใหม่ที่ลังกาและนำลัทธิลังกาวงศ์ เข้ามายังล้านนา คือ การสวดปาติโมกข์ที่พระภิกษุสายวัดสวนดอกออกเสียงผิด เป็นแบบพุทธมหายาน การใช้บทสวด **อุปปาทสันติ** มีนัยทางไสยเวทย์ซึ่งออกจะ

๔๔ **อุปปาตสันติ:** คติความเชื่อเรื่องการสืบทอดเมือง

เป็นแบบมหายาน กล่าวคือ เน้นอานุภาพของพระสูตร

ต้นฉบับจริงๆ ของ **อุปปาตสันติ** จะเป็นอย่างไรนั้นไม่อาจทราบได้ แต่ฉบับที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันอาจได้มีการแต่งเติม และจุดประสงค์เดิมของบทสวดที่มุ่งระงับภัยของบ้านเมืองได้เปลี่ยนไปเป็นการระงับเหตุร้ายของปัจเจกบุคคล หรือฟังบทสวดเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

๓ สารวิพากษ์

เมื่อพิจารณาโครงสร้างของบทสวด **อุปปาตสันติ** แล้ว พบว่ามีเนื้อหา ดังนี้

๑ คันถารัมมะ หรือ บทนำ

“เป็นเครื่องสงบเหตุร้ายทั้งปวง เป็นเครื่องป้องกันมนุษย์และยักษ์ เป็นเครื่องระงับความตายก่อนกำหนดเวลา (การสืบทอด) ...”

“เป็นเครื่องย้ายกำลังของข้าศึก เป็นเครื่องจำเริญชัยชนะแด่พระราชา”

๒ **สตุดีอดีตพุทธเจ้าทั้ง ๒๘ พระองค์** เพื่อประทานความสวัสดิ์ ความสงบ และความปรารถนาทั้งปวง

๓ **สตุดีปัจจุบันพุทธเจ้า** ขอให้อนุเคราะห์เหล่าสรรพสัตว์

๔ **สตุดีอนาคตพุทธเจ้า** คือ พระเมตเตยยะ

๕ **สตุดีปัจเจกพุทธเจ้า**

๖ **สตุดีนวโลกุตตรธรรม ๙ และปริยัติธรรม ๑**

๗ **สตุดีพระสังฆรัตนะ**

๘ **สตุดีพระมหาเถระ ๑๐๘ องค์** ผู้เป็นเลิศในด้านต่างๆ

๙ **สตุดีพระมหาเถรี ๑๓ รูป**

๑๐ **บูชาเหล่านาคราช**

๑๑ **ขอพรเปรต** “ขอเปรตทั้งหลายเหล่านั้น จงมีความสุขในทุกกาลทุกเมื่อ จงรักษาพวกข้าพเจ้าให้พ้นจากภัยทั้งปวงในกาลทุกเมื่อเถิด”

๑๒ **ขอพรจากเหล่าอสูร**

๑๓ ขอพรจากจตุโลกบาลและเทพทั้งหลาย ที่สถิตในที่ต่างๆ

๑๔ บูชาพรหมทุกชั้น

๑๕ ขออานุภาพแห่งพระรัตนตรัย

๑๖ ขออานุภาพแห่งหมู่เทวดา ยักษ์ ปีศาจ วิยาธร คนธรรพ์ นาค
กุมภัณฑ์และรากษส

๑๗ จบด้วยอานุภาพของการสวดและฟังอุปาตสันติ ที่จะทำให้เจริญ
ด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาณ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ผู้ใดฟังอุปาต
สันติอันประเสริฐแล้ว ฟังเข้าไปสู่สมรภูมิ บุคคลนั้นอันตรายไม่กล้ำกราย ย่อม
ชนะข้าศึกทั้งมวล” และ “บุคคลนั้นย่อมพ้นจากมหันตทุกข์ ย่อมเข้าถึงสุคติภพใน
กาลทุกเมื่อ”

เอกสารลำดับที่ ๑๐๐

ตำนานมูลศาสนากับประวัติศาสตร์สถาบันสงฆ์ล้านนา

วรพร ภู่งศ์พันธุ์^๑

ล้านนา ดินแดนที่มีประวัติศาสตร์ย้อนหลังไปกว่า ๗๐๐ ปี มีความรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์โดดเด่นโดยเฉพาะที่มีพื้นฐานจากพุทธศาสนา ความเจริญทางศาสนาของล้านนาเห็นได้จากการจัดสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ เมื่อ พ.ศ.๒๐๒๐ สมัยพระยาดีโลกราช แม้การจัดสังคายนาพระไตรปิฎกโดยทั่วไปแล้วเกิดจากความเลื่อมของพระธรรมวินัยหรือความขาดตกบกพร่องของพระไตรปิฎก แต่การจัดสังคายนาได้นั้นหมายความว่า ในล้านนาต้องมีภิกษุผู้ทรงความรู้แตกฉานภาษาบาลีอยู่มาก แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการและความเข้มแข็งของสถาบันสงฆ์ล้านนาได้เป็นอย่างดี หลักฐานหนึ่งที่จะช่วยให้เห็นประวัติศาสตร์สถาบันสงฆ์ล้านนา คือ ตำนานมูลศาสนา

๑. ความสำคัญของเอกสาร

ตำนานมูลศาสนาจัดเป็นตำนานฝ่ายวัดหรือตำนานพุทธศาสนา^๒ คำว่ามูลศาสนา หมายถึง รากหรือที่มาของศาสนา^๓ เนื้อหาของตำนานโดยทั่วไปเริ่มตั้งแต่

^๑ ขอขอบพระคุณ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร หัวหน้าโครงการวิจัยฯ ที่กรุณาให้คำแนะนำในการเรียบเรียงงานวิจัย

^๒ สรัสวดี อ๋องสกุล อธิบายว่างานเขียนประวัติศาสตร์ความเป็นมาของล้านนาสมัยโบราณอยู่ในรูปตำนาน แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ตำนานฝ่ายวัดหรือตำนานพุทธศาสนาและตำนานฝ่ายเมือง รายละเอียดใน สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๕๑), ๘-๑๓.

^๓ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ให้ความหมายคำว่า “มูล” ว่าราก, เหา่, เค้า พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ (กรุงเทพ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), ๘๗๐.

พระพุทธเจ้าปรารภนาพุทธภูมิ การสังคายนาพระไตรปิฎก ๓ ครั้งในอินเดีย การอุปถัมภ์ศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศาสนาเข้าไปที่ลังกา พุทธศาสนาเผยแผ่สู่ดินแดนล้านนา และอันตรธาน ๕ อย่างไว้ก็ตาม เนื้อหาบางส่วนในตำนานมูลศาสนาให้ภาพความเป็นมาของกษัตริย์และราชวงศ์ในล้านนาด้วย โดยมีพุทธศาสนาเป็นแก่นของเรื่อง เช่น เรื่องพระนางจามเทวีแห่งหริภุญชัย และกษัตริย์ราชวงศ์มังราย การเขียนตำนานในลักษณะนี้ได้อิทธิพลของคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกา^๔ เผยแพร่เข้ามาในล้านนาราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ โดยพระภิกษุจากเชียงใหม่ที่เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาในลังกา^๕

ตำนานมูลศาสนาเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันมีหลายฉบับด้วยกัน เช่น ตำนานมูลศาสนาฉบับพระพุทธพุกามและพระพุทธญาณเจ้า หรือฉบับหอสมุดแห่งชาติ ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ ฉบับวัดเมืองมาง เชียงใหม่ ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดยางควง เชียงตุง ฉบับวัดบ้านเอื้อม ลำปาง ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง วัดบุพพาราม บ้านเอื้อม ลำปาง ตำนาน ๓ ฉบับหลังนี้ฉบับแรกถอดความโดยปวงคำด้อยเขียวสอบทานกับใบลานวัดโพธาราม เชียงราย โดยศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ๒ ฉบับหลังถอดความโดยศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร และยังมีตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง ถอดความโดยสมหมาย เปรมจิตต์ ฉบับพิมพ์เผยแพร่โดยภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ของพระรัตนปัญญาเถระ ที่มีเนื้อหาคล้ายคลึงกับตำนานมูลศาสนาด้วย แต่จัดเป็นข้อมูลฝ่ายวัดป่าแดงมหา-

^๔ คัมภีร์มหาวงศ์ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงวงศ์แห่งพระพุทธเจ้า พระสาวกทั้งหลายผู้ทรงคุณอันประเสริฐและวงศ์พระราชาที่ยิ่งใหญ่ ผู้รจนาคือพระมหานามเถระ (Shridhar Vasudev Sohoni, ed, *The Mahāvams Tikā* (Patna : Nava Nalanda Mahavihara, ๑๙๗๑), ๒๔, ๖๔๓ ; อ้างถึงใน รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “อิทธิพลและความสำคัญของคัมภีร์มหาวงศ์ในประเทศไทยโดยสังเขป,” *ดำรงวิชาการ รวมบทความทางวิชาการคณะโบราณคดี ๒๕๔๕* (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕), ๓๖๙.

^๕ สรัสวดี อ๋องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, ๘-๙.

วิหาร การมีต้นฉบับใบลานของตำนานมูลศาสนากระจายอยู่ตามวัดต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าเป็นเอกสารที่มีความสำคัญจึงมีการคัดลอกกันแพร่หลาย อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่พบคือ การคัดลอกต่อกันย่อมทำให้มีการขาดตกบกพร่อง ฉะนั้นตำนานแต่ละฉบับจึงมีความแตกต่างกันในเรื่องรายละเอียดศักราชต่างๆ แม้โครงเรื่องจะใกล้เคียงกันก็ตาม นอกจากนี้ยังพบว่า เนื้อความในตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดสวนดอก และฝ่ายวัดป่าแดงยังมีข้อมูลบางเรื่องที่ขัดแย้งกัน สะท้อนให้เห็นปัญหาของคณะสงฆ์ในล้านนา ซึ่งข้อขัดแย้งดังกล่าวจะนำเสนอในหัวข้อสารัตถวิพากษ์ต่อไป

ตำนานมูลศาสนาที่นำมาใช้เป็นหลักในการศึกษาครั้งนี้แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกฝ่ายวัดสวนดอก ได้แก่ ตำนานมูลศาสนาฉบับหอสมุดแห่งชาติ พระพุทธพุกามกับพระพุทธญาณเจ้าเป็นผู้แต่ง สันนิษฐานว่าพระพุทธพุกามคือพระพุทธรักขิตซึ่งร่ำเรียนจากพุกามอยู่วัดสวนดอก จ.ศ. ๘๑๘-๘๓๐/พ.ศ. ๑๙๙๙-๒๐๑๑ พระพุทธญาณเจ้าอยู่วัดหมื่นสาร จ.ศ. ๘๓๐-๘๓๗/พ.ศ. ๒๐๑๑-๒๐๑๘ (เป็นหลานของพระพุทธญาณวัดสวนดอก จ.ศ. ๓/๘๐-๓/๙๐/พ.ศ. ๑๙๖๑-๑๙๗๑) คัดลอกเมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๙/พ.ศ. ๒๓๘๐ ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^๖ ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ ฉบับวัดเมืองมา ไม่พบข้อมูลผู้แต่ง ระบุเพียงว่า พระญาณวุฒิศักดิ์ตำนานเพื่อครูบาศรีวิชัยที่วัดพระสิงห์ พ.ศ. ๒๔๓๒ สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว^๗ ตำนานมูลศาสนาทั้ง ๒ ฉบับแม้ไม่ทราบช่วงเวลาแต่งที่แน่นอน แต่สันนิษฐานว่าคงคัดลอกต่อกันมา โดยอาจมีฉบับหอสมุดแห่งชาติเป็นต้นแบบ เพราะเนื้อความบางตอนใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะการระบุถึงเจ้าอาวาสวัดสวนดอกสืบต่อกันมา ๑๔ องค์ แม้บางชื่อจะ

^๖ พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘), ๒๘๖.

^๗ “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอกเชียงใหม่ ปรินิพพานจากใบลานวัดเมืองมา เชียงใหม่,” ใน ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุษฎีนิพนธ์, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง** (กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์, ๒๕๓๓), ๘๑.

ผิดแผกกันบ้างปัญหาน่าจะอยู่ที่การคัดลอก เช่น เจ้าอาวาสองค์ที่ ๘ ฉบับหอสมุดแห่งชาติว่า มหาพุทธรักขิต ฉบับวัดเมืองมาว่า มหาพุททธิจ

กลุ่มที่ ๒ ฝ่ายวัดป่าแดง ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง ไม่ปรากฏปีที่แต่ง ระบุเพียงว่าคัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยศรัทธาของปู่ทำวชมพู่วัดบุพพาราม บ้านเอื้อม ลำปาง แต่เมื่อตรวจดูศักราชที่ปรากฏหลังสุดที่กล่าวถึงทำวพระยาในเชียงตุงที่ศรัทธาอุปถัมภ์ศาสนาตกอยู่ในช่วง พ.ศ. ๒๐๖๘^๔ ตรงกับรัชกาลพระเมืองแก้วของเชียงใหม่ ในการศึกษาครั้งนี้จะใช้หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ควบคู่ไปกับตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดงด้วย

ด้วยเนื้อหาของตำนานมูลศาสนาทำให้เป็นเอกสารสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ศาสนาในล้านนาโดยเฉพาะเรื่องการรับศาสนา และความขัดแย้งระหว่างพระสงฆ์ฝ่ายวัดสวนดอกและวัดป่าแดง อย่างไรก็ตาม ความสำคัญประการหนึ่งที่มีอาจมองข้ามได้ของตำนานมูลศาสนา คือ ความเชื่อและศรัทธาทางศาสนาของคนล้านนาที่พยายามจรรโลงศาสนาให้อยู่ครบ ๕,๐๐๐ ปี โดยสะท้อนให้เห็นจากการคัดลอกตำนานมูลศาสนาเก็บไว้ตามวัดวาอารามต่างๆ แม้การคัดลอกนั้นจะทำให้เนื้อหาผิดเพี้ยนไปบ้างก็ตาม

๒. คณะสงฆ์ในล้านนาโดยสังเขป

คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ให้ข้อมูลที่สะท้อนให้เห็นคณะสงฆ์ในล้านนาไว้ตอนหนึ่งว่า

“...เมื่อวันขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๓ จุลศักราช ๘๓๖ (พ.ศ. ๒๐๕๘) (พระเมืองแก้ว) ทรงนิมนต์คณะสงฆ์ ๓ คณะในเมืองเชียงใหม่ไป (เชียงใหม่) คณะสงฆ์ ๓ คณะนั้น พระภิกษุณีกายสีหลจำนวน ๒๐ องค์ มีพระมหาเถรเจ้าอาวาสวัดมหาโพธารามเป็นประมุขไปด้วย ครั้นถึงเมืองเชียงใหม่แล้ว พระราชาธิบดีมีพระประสงค์จะทำอุปสมบทกรรมในเมืองเชียงใหม่ จึง

^๔ “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง ปรวัตรจากใบลานวัดบุพพาราม บ้านเอื้อม ลำปาง” ใน ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง, ๒๐๓/, ๒๐๓.

นิมนต์คณะสงฆ์ทั้งหมด ๓ คณะทั้งนอกเมืองในเมืองเชียงใหม่ให้ประชุมกันที่เชียงใหม่ ... พระราชาธิบดีตรัสสั่งให้ผูกเรือขนาน ... เพื่อพระภิกษุทั้งหลายกระทำอุปสมบทกรรมในคณะสงฆ์ทั้ง ๓ นั้น เฉพาะคณะสงฆ์สีหลจำนวน ๑๐๘ รูป มีพระมหาเถรเจ้า อาวาสวัดมหาโพธารามเป็นประธานลงเรือขนานแล้ว ยังกุลบุตรทั้งหลายให้อุปสมบทมีจำนวน ๒๓๕ คน ด้วยอุทกูปเขปสีมา (สีมามีน้ำล้อมรอบ) ... ต่อจากนั้นคณะสงฆ์พื้นเมืองลงเรือขนานลำนั่นแล้ว ยังกุลบุตรให้อุปสมบท ๓๗๐ คน ต่อจากนั้นคณะสงฆ์สำนักวัดบุปผาราม ยังกุลบุตรให้อุปสมบท ๑,๐๑๑ คน ...”^๙

ความดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าสมัยพระเมืองแก้ว คณะสงฆ์ในล้านนามี ๓ คณะคือ คณะสีหลหรือฝ่ายวัดป่าแดงหรือฝ่ายลัทธิลังกาวงศ์ใหม่ คณะวัดบุปผารามหรือฝ่ายวัดสวนดอกหรือฝ่ายลัทธิลังกาวงศ์เก่าหรือฝ่ายรามัญนิกาย และคณะสงฆ์พื้นเมือง แต่ในช่วงแรกของการสถาปนาอาณาจักร คณะสงฆ์ยังไม่แยกเป็นฝ่ายหรือคณะอย่างชัดเจน สันนิษฐานว่าคณะสงฆ์ในยุคต้นราชวงศ์มังรายมี ๒ คณะคือ คณะสงฆ์ที่อยู่วัดในเมืองเรียกว่าคามวาสีกับพระสงฆ์ที่อยู่ตามชายป่าถือความสันโดษเป็นสำคัญเรียกว่าอรัญวาสี^{๑๐}

คณะสงฆ์พื้นเมือง สันนิษฐานว่าสืบทอดมาจากพระโสมเถรกับพระอุตรเถรจนกระทั่งถึงอาณาจักรหริภุญชัย นิกายนี้แต่เดิมครั้งพระนางจามเทวีน่าจะเป็คณะคามวาสีฝ่ายคันถธุระ ด้วยวิกฤตการณ์ทางการเมืองทำให้พระสงฆ์ส่วนใหญ่ออกไปอยู่ตามป่าเขาถือวิปัสณาธุระ^{๑๑} อย่างไรก็ตามหลักฐานยืนยันชัดเจนว่าคณะสงฆ์พื้นเมืองสืบทอดมาจากพระโสมเถรกับพระอุตรเถรที่พระเจ้าอโศก

^๙ พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, แปลโดย แสง มนวิฑูร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๑๐. พิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่นายกี นิมมานเหมินท์ เนื่องในวันเปิดตึกคนไข้พิเศษ “นิมมานเหมินท์-ชุตินา” ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๐), ๑๓๙-๑๔๐.

^{๑๐} ยูพิน เข้มมุกด์, “สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา, (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑), ๔๖.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๖๒.

มหाराชส่งมาเผยแผ่ศาสนาในสุวรรณภูมิ แต่ตำนานมูลศาสนาโดยเฉพาะฉบับหอสมุดแห่งชาติและชินกาลมาลีปกรณ์ให้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับพระนางจามเทวีว่า พระนางเสด็จมาจากละโว้พร้อมด้วยมหาเถรที่ทรงปฏิภมมีประมาณ ๕๐๐ องค์ และทรงทำให้พระพุทธรูปศาสนามุ่งเรืองในหริภุญชัย

ต่อมาพระยามังรายหลวงยี่ดครองหริภุญชัย โดยขับไล่พระยาญีบาออกไปและโปรดให้ยกเศวตฉัตรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในแคว้นโยน (โยนก)^{๑๒} ข้อมูลดังกล่าวน่าจะแสดงให้เห็นว่าคณะสงฆ์พื้นเมืองของล้านนาคงจะสืบทอดมาจากพระสงฆ์ที่พระนางจามเทวีนำขึ้นมาจากละโว้ (ทวารวดี) และได้ผสมผสานกับลัทธิมหายานในภายหลัง เพราะพระธาตุหริภุญชัยเป็นหนึ่งในปูชนียสถานที่พระภิกษุธิเบตนับถือ และจากหลักฐานด้านประติมากรรมคือ พระพุทธรูปที่ขุดพบในแหล่งโบราณคดีลำพูน

คณะสงฆ์พื้นเมืองคงเป็นคณะสงฆ์ดั้งเดิม ส่วนคณะสงฆ์สีหฬหรือฝ่ายวัดป่าแดง และคณะวัดบุปผารามหรือฝ่ายวัดสวนดอกเป็นคณะสงฆ์ที่เกิดขึ้นภายหลังซึ่งจะกล่าวรายละเอียดในหัวข้อต่อไป ส่วนการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ในช่วงต้นคงมีพระสังฆราช สังฆปริณายกเป็นประมุขสถิตในพระอารามหลวงของเมืองราชธานี มีเจ้าอาวาสและพระอุปัชฌาย์ กษัตริย์ทรงพระราชทานสมณศักดิ์ราชทินนามแก่พระเถระชั้นผู้ใหญ่^{๑๓} แต่เมื่อมีการแบ่งคณะแบ่งฝ่ายอำนาจหน้าที่ของสังฆปริณายกคงจำกัดเฉพาะฝ่ายหรือคณะของตนเท่านั้น แต่ก็มีอำนาจควบคุมสงฆ์ฝ่ายตนหรือคณะของตนทั้งอาณาจักร เช่น สมัยพระเมืองแก้วทรงแต่งตั้งพระราชครูของพระองค์เป็นพระสังฆปริณายกฝ่ายหรือคณะสีหฬ สถิตอยู่วัดป่าแดงมหาวิหาร ส่วนตำแหน่งสังฆราชกษัตริย์เป็นผู้แต่งตั้งตลอดจนพระราชทานราชทินนามและสร้างพระอารามถวาย ดังที่ปรากฏในตำนานมูลศาสนาฉบับหอสมุดแห่งชาติว่า “ท้าวล้านนา (พระยาติโลกราช) นำเอาติปิฎก

^{๑๒} พระพุทธพุททามและพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, ๑๒๙-๑๔๑, ๑๔๖ ; พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, ๙๒, ๑๐๔.

^{๑๓} ยุพิน เข็มมุกด์, สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา, ๖๙.

สังฆราชมาไว้ในวัดกุฎีคำ...”^{๑๔} อย่างไรก็ตาม การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ในล้านนาคงมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยและความซับซ้อนของสังคม

๓. สารัตถวิพากษ์

ตำนานมูลศาสนามีสาระสำคัญเกี่ยวกับสถาบันสงฆ์ในล้านนา ๒ ประเด็นใหญ่ คือ การรับพระศาสนาในล้านนา และความขัดแย้งระหว่างคณะสงฆ์ฝ่ายวัดสวนดอกกับฝ่ายวัดป่าแดงหรือลัทธิลังกาวงศ์เก่ากับลัทธิลังกาวงศ์ใหม่

๓.๑ การรับพุทธศาสนาในล้านนา

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ระบุไว้ในบทนำเสนอตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงใหม่ว่า พระพุทธศาสนาแผ่เข้าไปสู่ดินแดนตอนเหนือของประเทศไทย (ล้านนา) ๓ ครั้งคือ ครั้งแรกสมัยพระนางจามเทวีประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๔ ครั้งที่ ๒ พระมหาสุมนเถรนำพระพุทธศาสนานิกายรามัญวงศ์หรือนิกายลังกาวงศ์เก่าจากนครพันทมาสู่โขทัยแล้วไปลำพูน เชียงใหม่ พ.ศ. ๑๙๑๒ (ฝ่ายวัดสวนดอก) ครั้งที่ ๓ พระมหาธรรมคัมภีร์นำพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ใหม่มาจากลังกาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๗/๓ (ฝ่ายวัดป่าแดง)^{๑๕}

๑. การรับพระพุทธศาสนาสมัยพระนางจามเทวี

ตำนานมูลศาสนาฉบับหอสมุดแห่งชาติ ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดงและชินกาลมาลีปกรณ์ล้วนกล่าวถึงพระนางจามเทวีนำพระพุทธศาสนาจากละโว้ขึ้นไปตั้งมั่นที่หริภุญชัย ยกเว้นตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดสวนดอกที่ไม่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ อย่างไรก็ตาม รายละเอียดของเรื่องดังกล่าวนั้น เอกสารแต่ละฉบับมีมากน้อยต่างกัน ฉบับที่ให้ข้อมูลค่อนข้างมากคือ ตำนานมูลศาสนาฉบับหอสมุดแห่งชาติ เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงเห็นด้วยทิพยจักขุว่าเมื่อพระองค์ปรินิพพาน

^{๑๔} ยุพิน เข้มมุกด์, สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา, ๓/๐, ๓/๒ ; พระพุทธพุทฺธและพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, ๒๑๓/.

^{๑๕} ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ตัญยเชียว ,ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงใหม่ , ๒.

ได้ ๑๐๐๘ ปี จะมีมหานครชื่อหริภุญชัยเกิดขึ้น และศาสนาของพระองค์จะรุ่งเรืองที่นั่น จากนั้นเล่าเรื่องถิ ๕ ตน หนึ่งในนั้นคือวาสุเทวผู้สร้างหริภุญชัยและขอพระนางจามเทวีราชาธิดาพระยาจักร์วัดติเมืองละโว้ไปครองเมือง เรื่องพระยาอาทิตยราชทรงสร้างพระเจดีย์หลวง (พระธาตุหริภุญชัย) และจบลงตรงที่พระยามังรายหลวงได้เมืองหริภุญชัย

เรื่องข้างต้นน่าจะสะท้อนความคิดของผู้แต่งตำนานมูลศาสนาที่มองว่าพุทธศาสนาของล้านนามีความบริสุทธิ์เพราะรับมาจากหริภุญชัย ทั้งยังว่าเมืองหริภุญชัยเป็นเมืองที่ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะมีความรุ่งเรือง สันนิษฐานกันว่าหริภุญชัยเป็นเมืองที่สร้างตามคติพุทธศาสนาฉัทธิเถรวาท กลุ่มคนที่สร้างคือมอญจากละโว้ที่พยายามขยายอิทธิพลขึ้นไปทางเหนือแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน^{๑๖} ความเกี่ยวข้องระหว่างมอญกับพุทธศาสนาอาจมาจากความเชื่อที่ว่าสุวรรณภูมิที่พระโสมนเรศวรและพระอู่ตรเถรเข้ามาเผยแผ่ศาสนา คือ สุธรรมวดีหรือเมืองสะเทิม (Thaton) อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำสะโตง มอญจึงน่าจะเป็นคนกลุ่มแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่รับอิทธิพลพุทธศาสนาฉัทธิเถรวาทและถ่ายทอดให้ชนชาติอื่น ๆ ต่อมามอญได้ขยายอำนาจเข้าสู่ดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาและละโว้เป็นศูนย์กลางอำนาจสำคัญเมืองหนึ่งของมอญ โดยมีหลักฐานคือศิลาจารึกเสาแปดเหลี่ยมที่ศาลสูงเมืองลพบุรีซึ่งจารึกด้วยอักษรมอญโบราณประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔^{๑๗}

ความพยายามยึดเมืองหริภุญชัยของพระยามังรายในราว พ.ศ. ๑๘๓๕ มีเหตุผลหลายประการคือ เพื่อขยายอาณาเขตและครอบครองศูนย์กลางการค้าของป่า^{๑๘} นอกจากนี้แล้วการได้หริภุญชัยที่เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมและพุทธศาสนามาเนิ่นนานยังถือเป็นการเสริมสร้างพระบารมีให้พระองค์ด้วย เพราะในราวพุทธ

^{๑๖} S.J. Tambiah, World Conqueror and World Renouncer (Cambridge University Press, 1976), ๓/๙ อ้างถึงใน ยุพิน เข็มมุกด์, สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา, ๒๑.

^{๑๗} ยอร์ช เซเดส์, ศิลาจารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้, ในประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๒ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๐๔), ๘-๙ อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, ๒๐.๒๑.

^{๑๘} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๑๑๘.

ศตวรรษที่ ๑๙ ชนกลุ่มต่างๆ ในบริเวณลุ่มน้ำปิง วัง กก ล้วนนับถือพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อพระยามังรายหลวงได้หริภุญชัย พระองค์ก็แสดงให้เห็นว่าทรงรับและอุปถัมภ์พุทธศาสนา เริ่มจากการสร้างเวียงกุมกามที่วางบนพื้นฐานวัฒนธรรมหริภุญชัย ทั้งการวางผังเมืองและคติการให้วัดเป็นศูนย์กลางเมือง^{๑๙} การสร้างและอุปถัมภ์วัดวาอารามต่างๆ เช่น วัดกานโถมโดยการอุทิศถวายทั้งที่ดิน ไไร่ นา ข้าโอกาส(ข้าวัด) และสิ่งของมากมาย^{๒๐} รวมทั้งการรับนิยายสงฆ์ของหริภุญชัยมาถือปฏิบัติในล้านนา^{๒๑} ดังนั้นคณะสงฆ์พื้นเมืองของล้านนาจึงน่าจะสืบทอดมาจากหริภุญชัยที่มีความเป็นมาย้อนหลังไปถึงสมัยพระนางจามเทวี

๒. การรับพุทธศานานิยายลังkawงศ์เก่าหรือฝ่ายวัดสวนดอก

จารึกวัดพระยืน พ.ศ.๑๙๑๓ ระบุถึงการเข้ามาของลัทธิลังkawงศ์เก่าหรือฝ่ายวัดสวนดอกสมัยพระยาเกือนาว่า

“...ท้าวสองแสนนา อัครมหาราช ... ได้เสวยราชย์ศรีมคค์ดีมีบุญฤทธิ์เดชะตบะหนักหนา เป็นพญามหาธรรมิกราช อาจบังเกิดศรัทธาในศาสนาพระรัตนตรัย และจึงให้ไปอาราธนานิมนต์พระมหาเถรเป็นเจ้าผู้หนึ่งชื่อมหาสุมนเถร อันอยู่ในนครสุโขทัย ... พระมหาเถรเป็นเจ้านั้นโสด ประกอบด้วยอิริยาบถอันดี มีอินทรีย์อันสอาดทาทานอดญาณกรัตต์ญญูตา กอปรด้วยปัญญาและศีลาจารบุญสมภารรู้ฉลาดในโวหารอรรถธรรมทั้งหลายรู้สั่งสอนคนเข้าในไตรสรณคมน์ และผู้ใดจักจมไปในจตุรบาปนรกใช้ ท่านยกออกบอกหนทางสวรรค์ด้วยอันว่าให้จำศีลกระทำเพียรภาวนา...”^{๒๒}

จารึกข้างต้นถือเป็นหลักฐานร่วมสมัยที่กล่าวถึงการเข้ามาเผยแผ่พระศาสนาของพระสุมนเถรจากสุโขทัย จุดประสงค์การนิมนต์พระสุมนเถรนอกจากเป็นเพราะความรอบรู้ในธรรมแล้ว ส่วนหนึ่งมาจากศรัทธาในพระศาสนาของพระยาเกือนา แต่เกิดอะไรกับคณะสงฆ์พื้นเมืองเดิมไม่มีหลักฐาน

^{๑๙} สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๑๒๐-๑๒๑.

^{๒๐} ยุพิน เข้มมุกด์, สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา, ๒๖.

^{๒๑} สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๑๒๒.

^{๒๒} จารึกสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๓), ๙๕-๙๖.

กล่าวไว้ชัดเจน ชินกาลมาลีปกรณ์ว่าเป็นเพราะจะให้ภิกษุอรุณวาสีมาอยู่ในนคร (เชียงใหม่) ทรงพระดำริมานานแล้วและอยากได้พระภิกษุผู้สามารถกระทำสังฆกรรมได้ทั้งหมดในเมืองเชียงใหม่^{๒๓} ตำนานมูลศาสนาฉบับหอสมุดแห่งชาติว่าทรงมีอหิชาตัณห์ใคร่ให้ศาสนารุ่งเรืองในเมืองของตน^{๒๔} ดังนั้นเมื่อพระยาเกีอณาได้ทราบว่ามีพระมหาสามีอุทุมพรได้ไปบวชเรียนใหม่ในสำนักของพระมหากัสสปในลังกาและกลับมาอยู่ที่เมืองพันท (มอญ) จึงมีใจศรัทธาส่งคนไปนิมนต์มหาสามีอุทุมพรมาที่เชียงใหม่ แต่มหาสามีอุทุมพรให้ลูกศิษย์ชื่อเจ้าอานนท์มาแทน เมื่อพระยาเกีอณาขอให้เจ้าอานนท์ทำสังฆกรรมในเมืองเชียงใหม่ เจ้าอานนท์ทำไม่ได้เพราะไม่ได้ขออนุญาตจากอาจารย์ จึงแนะนำให้พระยาเกีอณาไปนิมนต์พระสุมนเถระซึ่งเป็นครูของตนมาเป็นประธานแห่งสงฆ์ ตำนานมูลศาสนาฉบับหอสมุดแห่งชาติและชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวตรงกันว่า ครั้งแรกพระสุมนเถระไม่ได้มาแต่ส่งเจ้าสัทธาติสสะ (ฉบับชินกาลมาลีปกรณ์ว่าชื่อสัทธาติต) มาส่งเคราะห์ แต่เจ้าอานนท์ไม่ทำ สังฆกรรมด้วย จึงส่งทูตไปเป็นครั้งที่สองขอเฝ้าพระยาธรรมราชา (พระยาสิทธิ) เจ้าเมืองสุโขทัย ฝ่ายพระยาธรรมราชาปรารภนาให้ศาสนารุ่งเรือง จึงอนุญาตให้พระสุมนเถระไป^{๒๕}

การมาถึงของพระสุมนเถระนำความยินดีมาให้พระยาเกีอณา ขุนนาง และราษฎรทั่วไปเป็นอย่างมากดังปรากฏข้อความในจารึกวัดพระยืนว่า

“...เมื่อท่านเป็นเจ้ามานั้นในปีระกาเดือนเจียงวันศุกร์ วันท่านเป็นเจ้าจักถึง
วันนั้น ตนท่านพญาธรรมมิกราชบริพาร ด้วยฝูงราชโยธามหาชนพลลูกเจ้า

^{๒๓} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, ๑๐๘, ๑๑๐.

^{๒๔} พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, ๑๙๙.

^{๒๕} พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, ๑๙๙-๒๐๒ ; พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, ๑๑๐-๑๑๑. ตำนานมูลศาสนาให้ข้อมูลว่ามหาสามีอุทุมพรเดิมชื่ออนุมติ ครั้งนั้นเจ้าเมืองพันทได้ยื่นข่าวศิลาธิคุณแห่งมหากัสสปเถระเจ้าจึงให้คนไปนิมนต์แต่ท่านไม่มาให้ลูกศิษย์ชื่อมหาอนุมติมาด้วยความที่ท่านมีศิลปวิบุลย์ชดช้อยมากมาผู้คนในเมืองพันทจึงให้นามพิเศษแก่ท่านว่าอุทุมพรบุปผา มหาสวามี ด้วยเหตุที่ท่านเป็นผู้ทรงศีลที่หาได้ยากประดุจดอกไม้มะเดื่อที่พบบนโลกนี้ยาก

ลูกขุนมนตรีทั้งหลาย ยายกันให้ถือกระถางข้าวตอกดอกไม้ใต้เทียน ตีพาทย์
ตั้งพินธองกลองปี่สรโน พิณเนญชัย ทะเทียด กาหล แตรสังข์มาน กังสดาม
รทนต์ คงเคียด เสียงเล็ดเสียงก้องอีกทั้งคนให้อ้อคาสะท้านทั่วทั้งนคร
หริภุญชัย...”^{๒๖}

ความจากจารึกพระยีนจะเห็นว่าเมื่อแรกเข้ามานั้นพระยาภิอนาให้พระ
สุนทรเทพพักอยู่ที่วัดพระยีนในหริภุญชัยอันเป็นเมืองศูนย์กลางเก่าแก่ของ
พระพุทธศาสนา ก่อน การกระทำเช่นนี้อาจมีนัยแฝงเพื่อไม่ให้เกิดปัญหากับคณะ
สงฆ์พื้นเมืองและชาวบ้านทั่วไปที่เลื่อมใสคณะสงฆ์พื้นเมือง หลังจากที่อยู่วัด
พระยีน ๒ ปี พระยาภิอนาโปรดให้สร้างพระอารามถวายพระสุนทรเทพในเมือง
เชียงใหม่เมื่อปี ๑๙๑๕ เรียกชื่อว่าวัดสวนดอกไม้/วัดบุปผาราม แล้วนิมนต์พระ
สุนทรเทพมาจำพรรษาอยู่ที่นี่^{๒๗}

พระยาภิอนาครีธาพระสุนทรเทพมาก โดยอาจมองว่าศาสนาที่นำเข้ามา
นั้นบริสุทธิ์ เพราะเจ้าสำนักหรืออาจารย์ของพระสุนทรเทพไปบวชเรียนมาจาก
ลังกา ขณะที่ตัวพระสุนทรเทพเองก็เป็นพระที่ใส่ใจในศาสนา ดำเนินมูลศาสนา
ฉบับหอสมุดแห่งชาติว่าตัวท่านเป็นชาวสุโขทัยเคยไปเรียนพระไตรปิฎกที่อยุธยา
แต่เมื่อกลับมาที่สุโขทัยได้ข่าวศิลาธิคุณแห่งมหาสามีอุทุมพรในเมืองพันท จึงไปขอ
บวชใหม่พร้อมพระอินทสสี พระสุนทรเทพและพระอินทสสีเรียนพระไตรปิฎก
ในสำนักมหาสามีอุทุมพร ๕ พรรษาจึงลากลับมาอยู่ที่สุโขทัย ๕ พรรษา จึง
กลับไปรับนิสสัยที่สำนักมหาสามีอุทุมพรพร้อมพระสงฆ์อีก ๘ รูป แล้วขอบวช
ใหม่ให้พระ ๘ รูปนั้น โดยพระอินทสสีเป็นอุปัชฌาย์แก่พระ ๓ รูป พระสุนทรเทพ

^{๒๖} จารึกสมัยสุโขทัย, ๙๖.

^{๒๗} พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, ๒๐๘ ; พระรัตนปัญญาเถระ,
ชินกาลมาลีปกรณ์, ๑๑๘.

เป็นพระอุปัชฌาย์พระ ๕ รูป ทั้งหมดพำนักอยู่ที่สำนักมหาสาหมีประมาณ ๓ เดือน จึงกลับมาสุโขทัย^{๒๘}

ถ้าข้อมูลตำนานมูลศาสนาฉบับนี้ถูกต้องถือได้ว่าพระสุมนเถระมีคุณสมบัติครบถ้วนในการทำสังฆกรรมรวมทั้งมีพรรษา ๑๐ พรรษาสมาสามารถเป็นพระอุปัชฌาย์บวชกุลบุตรได้ นอกจากคุณสมบัติส่วนตัวดังกล่าวแล้ว พระสุมนเถระยังครอบครองพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธรูปเจ้าองค์หนึ่งที่ท่านพบในเจดีย์ที่ปรักหักพังในบริเวณระหว่างเมืองศรีสัชนาลัยและสุโขทัย^{๒๙} ซึ่งท่านได้นำพระบรมสารีริกธาตุติดตัวท่านขึ้นไปเชียงใหม่ด้วย พระบรมสารีริกธาตุนี้เป็นที่สักการะของผู้คนทั้งหลายทั้งในเมืองสุโขทัย หริภุญชัย และเชียงใหม่ ทำให้พระยาภิอนายกย่องพระสุมนเถระเป็น “สวามีชื่อสุมนสักการัตน”^{๓๐}

การเข้ามาของพระสุมนเถระจึงถือเป็นการนำพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์หรือรามัญนิกายเข้ามาในล้านนา ลัทธิลังกาวงศ์นี้คงเป็นที่นิยมในหมู่ชาวล้านนามากจึงมีสาขาของวัดสวนดอกไม้ (ต่อมานิยมเรียกว่าฝ่ายวัดสวนดอก) ทั่วอาณาจักร เช่นที่เชียงราย เชียงแสน เชียงตุง(ฝ่ายวัดยางคอง) พะเยา และลำปาง เป็นต้น นอกจากนี้วัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ที่เคร่งครัดในพระวินัยของพระสงฆ์วัดสวนดอกไม้ได้กลายเป็นแบบอย่างของพระสงฆ์เกือบทั้งอาณาจักร พระภิกษุสามเณรจากหัวเมืองต่าง ๆ เช่น เชียงตุง เชียงแสน เชียงราย ต่างก็มาศึกษาเล่าเรียนในสำนักของพระสุมนเถระ^{๓๑} ส่วนคณะสงฆ์พื้นเมืองในสมัยพระเจ้ากิอนา ข้อมูลจากตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดงเชียงตุงระบุว่า

^{๒๘} พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, ๑๙๒-๑๙๓. ขอนิสสัย หมายถึง ภิกษุผู้บวชใหม่ขอการคุ้มครองจากอุปัชฌาย์ให้ช่วยอบรมสั่งสอนวิธีการดำรงชีวิตในสมณเพศอย่างถูกต้องตามพุทธบัญญัติ

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๕.

^{๓๐} “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง,” ใน ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุษฎีนิเวศ, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง**, ๑๖๒.

^{๓๑} ยุพิน เข้มมุกด์, **สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา**, ๒๙, ๓๐.

“... อารามพระเชือกเถา (อันบวชแบบเดิม) ทั้งมวลอันสืบมาแต่เชื่อนางจามเทวีนั้นบวชใหม่ผับเลี้ยง เหตุพระยาบ่เชื่อพระเกาอันต่างคนต่างว่าอักษรบ่เสมอกันนั้น ก็ระนาสูมนรังสีแลอนันตเถร พร้อมกันบวชชาวเจ้าทั้งหลายเกาะ ชายน้าแม่ระมิงค์ หัวเวียงลพบุรี หว่างวัดจันภาเนอานันนภิกรขุ นั้นขนาน ๘๕๐๐ คน ชุมลงขนานบวชใหม่มียิบหมื่นพัน (๒๑,๐๐๐)คน...”^{๓๒}

การให้พระสงฆ์เดิม (คณะสงฆ์พื้นเมือง)บวชใหม่นี้ไม่มีหลักฐานว่ามีปฏิกิริยาโต้ตอบหรือไม่ แต่เท่าที่มีหลักฐานในชั้นหลังสมัยพระเมืองแก้วคณะสงฆ์พื้นเมืองเดิมยังคงอยู่ ส่วนคณะสงฆ์วัดบุปผารามหรือฝ่ายวัดสวนดอกก็เป็นที่เคารพศรัทธาของชาวล้านนา จนกระทั่งประมาณ ๕๐ ปีต่อมา มีคณะสงฆ์ฝ่ายวัดป่าแดงที่ไปบวชเรียนใหม่ที่ลังกาทิ้งคำถามถึงความบริสุทธิ์ของคณะสงฆ์ฝ่ายวัดสวนดอก จนกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งของพระสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย

อย่างไรก็ดี การขึ้นมาเผยแผ่พระศาสนาของพระสุมนเถรยังมีประเด็นคำถามที่ชวนขบคิดบางประการ เช่น ทำไมพระยาสิทธิเทโวถึงยินยอมให้พระสุมนเถรและพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าขึ้นไปเชียงใหม่ตามคำขอของพระยากือนา นักวิชาการเช่น จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ มองว่าเป็นเหตุผลทางการเมือง กล่าวคือพระยาสิทธิเทโวต้องการแสวงหาพันธมิตรเพื่อต้านทานอำนาจของอยุธยา เนื่องจากช่วงที่พระสุมนเถรขึ้นไปเผยแผ่ศาสนาอยู่ในราว พ.ศ. ๑๙๑๒ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สุโขทัยพยายามรวบรวมบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นหลังถูกอยุธยาครอบงำอยู่หลายปี อีกทั้งใกล้เคียงกับที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ และสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) เสด็จขึ้นไปตีเมืองเหนือหลายครั้ง ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับหลวง

^{๓๒} “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง,” ใน ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุ้ยเขียว, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง**, ๑๖๑-๑๖๒. เช่น - ชั่วคน รัชสมัย, ผับ - หัวถ้วน, ต่างคนต่างว่าอักษรบ่เสมอกัน - ต่างคนต่างออกเสียงพยัญชนะไม่ตรงกัน

ประเสริฐ^{๓๓} ขณะที่พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ มองว่าการที่พระสุมนเถระได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นไปเชิงใหม่และพระบรมสารีริกธาตุได้แสดงปาฏิหาริย์จนทำให้พระยาภิอนาเลื่อมใสศรัทธาจะสร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เป็นเหตุให้สุโขทัยได้รับการผ่อนปรนเรื่องเมืองตากที่สุโขทัยต้องเสียให้แก่ล้านนาก่อนหน้านี้ เพราะพระยาภิอนายอมให้ทิตโสหลานพระสุมนเถระได้กินเมืองตาก^{๓๔} ดังความในตำนานมูลศาสนาฉบับหอสมุดแห่งชาติว่า

“...ที่แท้เมืองสองเมือง คือเมืองพิจและเมืองสุโขทัยมิใช่อันเดียวกันนา ญาติเราอยู่เมืองสุโขทัยพวกเขาทั้งหลายยอมเคยมาไหว้พระธาตุองค์นี้มา ครั้น ว่าเราได้สถาปนาแท่นเขาจักมาไหว้ เราจักเอาออกให้เขาไหว้ก็ไม่ได้นา เขาจักมาพิบได้ เหตุดังนั้น เราบ่ใคร่สถาปนาเพื่อเหตุนี้แล ท้าวภิอนาว่าตัว อันเจ้าภูก็บ่เป็น ดังนั้นแท้ไซ้ร้ ดังเมืองตากก็อยู่ท่ามกลาง ๒ อันนี้แล ข้าจักเอาเมืองนั้นบูชาลีสาคี คุณแห่งเจ้าภูแล เมื่อคะโยมแห่งเจ้าภูได้กินเมืองตากนั้น เมืองทั้ง ๒ เมืองนี้ก็จักเป็นเมืองเดียวกัน เมื่อญาติเจ้าภูจักมาไหว้ พระธาตุเจ้าก็ป่วยาแล เหตุดังนั้น ขอเจ้าภูสถาปนาพระธาตุเจ้านี้เถิด

ครั้งนั้นมหาสวามีเจ้าก็รับเอาคำพระยาที่อารณาตนแล้ว ก็เอาหลานตนผู้หนึ่งชื่อว่าทิตโสหลานมาถวายแก่พระยาแล้ว พระยาก็ส่งให้ไปกินเมืองตากนั้น.”^{๓๕}

ความข้างต้นทำให้มองได้ว่าการขึ้นไปเชิงใหม่ของพระสุมนเถระอาจเป็นการสร้างความสัมพันธ์ด้านศาสนาและแผ่บุญทางการเมืองเพราะพระสุมนเถระอาศัยเหตุการณ์ไหว้พระบรมสารีริกธาตุของญาติเป็นข้ออ้าง จนทำให้เมืองตากเป็นประหนึ่งเมืองกลางระหว่างสุโขทัยและล้านนา

๓. การรับพุทธศาสนาหลังลังกาวงศ์ใหม่หรือฝ่ายวัดป่าแดง

^{๓๓} จุฬิตพงศ์ จุฬารัตน์, “ศึกพระสงฆ์ในสยามประเทศ สังเกตของคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ (พ.ศ. ๑๙๖๓-๒๐๖๐),” ศิลปวัฒนธรรม ๒๐, ๓ (พฤษภาคม ๒๕๔๒) : ๖๔.

^{๓๔} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕) : ๑๑๒-๑๑๔.

^{๓๕} พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, ๒๐๙.

พระรัตนปัญญาเถระผู้รจนาชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ๑๙๖๓ ปี (จ.ศ. ๗๘๕) พระมหาเถระที่อยู่ในเชียงใหม่ ๒๕ องค์ มีพระมหาธรรมคัมภีร์ (ธรรมคัมภีร์) พระมหาเมธีกร พระมหาญาณมงคล เป็นต้น กับพระมหาเถระที่อยู่แคว้นกัมพูชา (ลพบุรี) ๘ องค์มีพระญาณสิทธิ เป็นต้น รวมทั้งสิ้น ๓๓ องค์ มาประชุมปรึกษากันว่าเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่พระองค์เสด็จไปลังกาทวีป ๓ ครั้ง โดยจะให้พุทธศาสนาตั้งมั่นในลังกาทวีป ดังนั้นพวกเราควรไปลังกาทวีปนำหลักการแห่งศาสนามาปลูกฝังในประเทศเรา พระเถระเหล่านั้นตกลงเป็นเอกฉันท์จึงไปลังกาทวีป เข้าไปหามหาสาวิณวรรต จากนั้นได้เล่าเรียนอักษรศาสตร์ การอ่านออกเสียงการสวดออกเสียงตามอักษรที่ใช้อยู่ในลังกา และได้อุปสมบทโดยมีพระธรรมอาจารย์เป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหาสาวิณวรรตเป็นพระกรรมวาจาจารย์ บวชในเรือนานที่พระราชาสีหฬ (ลังกา) จัดขนานให้ทำเรือยาปา แม่น้ำกัลยาณี เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๑๙๖๔ ปี

พระเถระเหล่านั้นอยู่ในลังกาเพียง ๔ เดือนเท่านั้นเพราะทุฬิกขภัย เมื่อจะจากมาได้ขอพระเถระ ๒ องค์ เพื่อจะเอามาเป็นพระอุปัชฌาย์ คือ พระมหาวิกกมพาหุ และพระมหาอุตตมปัญญา กับทั้งขอพระบรมธาตุองค์หนึ่งเพื่อเอามาบูชากราบไหว้ ในพรรษาต้นพระเถระเหล่านั้นจำพรรษาอยู่ในเรือ พรรษาที่ ๒-๕ อยู่ในอยุธยา ต่อมาพระมหาเถระทั้งหลายไปเมืองศรีสัตนาแลย์จำพรรษาที่ ๖ ที่นั่นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๔ พระเถระเหล่านั้นมีพระมหาธรรมคัมภีร์ พระมหาเมธีกรเป็นหัวหน้าได้ไปถึงเมืองเชียงใหม่ พักอยู่ในมหาวิหารวัดป่าแดง^{๓๖}

ความในชินกาลมาลีปกรณ์ชี้ให้เห็นว่า ๕๕ ปีหลังจากพระสุมนเถรนำพุทธศาสนาหลักลังกาวงศ์จากเมืองพันทเข้าไปเผยแผ่ในล้านนา มีพระภิกษุบางกลุ่มนำโดยพระธรรมคัมภีร์และมหาเมธีกรเริ่มต้นตั้งคำถามกับลัทธิเก่าและออกไปบวชเรียนใหม่จากลังกาด้วยตนเอง และนำลัทธิลังกาวงศ์ใหม่เข้ามาเผยแผ่ในเชียงใหม่ ลัทธิลังกาวงศ์ใหม่เป็นที่นิยมแพร่หลายในเชียงใหม่และรุ่งเรืองมากในสมัยพระยาติโลกราช เพราะทรงให้การอุปถัมภ์และทรงออกผนวชใน พ.ศ. ๑๙๙๑ โดยมี

^{๓๖} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, ๑๒๑-๑๒๒.

พระมหาเมธีกรพระอาจารย์ของพระองค์ที่ได้ถวายสมณศักดิ์เป็นพระอดุลศักดิ์-
ยาธิกรณมหาสามีเป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระญาณมงคลเถรเป็นพระ
อุปัชฌาย์ นอกจากนี้ยังมีกุลบุตรอุปสมบทในลัทธิลังกาวงศ์ใหม่จำนวนมาก เช่น
หลังจากที่พระยาดีโลกราชครองราชสมบัติได้ ๕ เดือน อุปสมบทกุลบุตร
ประมาณ ๕๐๐ คนที่ท่าสะพานหลวงในแม่น้ำปิง^{๓๓/}

ลัทธิลังกาวงศ์ไม่เพียงแพร่หลายในเชียงใหม่เท่านั้น แต่ยังกระจายไปตาม
หัวเมืองต่างๆ ด้วย ดังหลักฐานร่วมสมัยในจารึกวัดป่าแดง เมืองเชียงตุง พม่า
ที่วามหาเถรเขมมมงคล เจ้าอาวาสวัดป่าแดงเข้าไปบวชในสำนักพระธรรมคัมภีร์ใน
ปี ๑๙๓๗/

“ปีกาเม้า ตร(าบ)เท่กาบยืมหาเถรเขมมมงคลเจ้า จึงจะเข้าไปบวชในสำนัก
เจ้าธรรมคัม(ภีร์)อีก)โสดอยู่ได้ [ลัทธิวิปัญญจิต?] แล// ญาหากเอาศาสนาแต่
ลังกามาแผ่น(ดิน)เมืองไท ด้วยวินัยตถาคต หากสมบัทกรรมสิทธิ์ให้แก่เจ้า
เขมมมงคลได้รัตนะมาเป็นศีล จึงให้คืนมาสถิตในเขมราชู อยู่ในอาวาสไชยมน
ตาราม...”^{๓๔}

การที่พระยาดีโลกราชรับลัทธิลังกาวงศ์ใหม่หรือฝ่ายวัดป่าแดงหมายความว่า
ว่า โดยนัยหนึ่งพระองค์คงไม่พอใจลัทธิลังกาวงศ์เก่าหรือฝ่ายวัดสวนดอก เหตุที่
ทรงไม่พอใจน่าจะมาจากเหตุ ๓ ประการ

ประการแรก อาจเป็นเพราะพระสงฆ์ในลัทธิลังกาวงศ์เก่าหรือฝ่ายวัดสวน
ดอกเริ่มครองตนไม่ถูกต้องตามพระวินัย จนเป็นเหตุให้พระธรรมคัมภีร์หรือฝ่าย
วัดป่าแดงตั้งคำถาม ฉะนั้น ในฐานะกษัตริย์ผู้ค้ำจุนศาสนาจึงต้องดูแลพระสงฆ์ให้

^{๓๓/} พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, ๑๒๔-๑๒๖.

^{๓๔} วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๗ ประมวลจารึกที่พบใน
ประเทศไทยและต่างประเทศ** (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๔), ๑๑๓-๑๑๔. ปีกาเม้า ตรงกับ จ.ศ. ๓๔๕ หรือ
พ.ศ. ๑๙๖๖, ปีกาบยิตตรงกับ จ.ศ. ๓/๙๖ หรือ พ.ศ. ๑๙๓๗/ ญา เป็นคำยักย่อง หมายถึง
พระธรรมคัมภีร์/ธรรมคัมภีร์, สมบัทกรรมสิทธิ์ หมายถึงอำนาจในการทำสังฆกรรม, คืน
หมายถึง คืน, ไชยมนตาราม หมายถึง วัดชัยมนตาราม (วัดป่าแดง)

ประพจน์ถูกต้องตามพระธรรมวินัย จึงหันมาสนับสนุนลัทธิลังกาวงศ์ใหม่ที่ไปสืบศาสนาจากลังกาโดยตรง เรื่องการครองตนไม่ถูกต้องตามพระธรรมวินัยจะกล่าวถึงในหัวข้อความขัดแย้งระหว่างลัทธิลังกาวงศ์เก่าและลัทธิลังกาวงศ์ใหม่

ประการที่ ๒ การกัลปนาทั้งแรงงานและทรัพย์สินต่างๆ ให้วัดไม่ว่าโดยกษัตริย์ ขุนนาง ประชาชน ไม่เพียงทำให้พระสงฆ์ฝ่ายวัดสวนดอกมั่งคั่งด้วยลาภ สีสมาเป็นเหตุให้พระสงฆ์วัดอื่น ๆ ไม่พอใจแล้ว มองในแง่เศรษฐกิจการกัลปนาทรัพย์สินโดยเฉพาะที่ไร่นาให้วัดเป็นการสูญเสียรายได้ส่วนหนึ่งของรัฐ ดังความในชินกาลมาลีปกรณ์ว่า สมัยพระยาสามฝั่งแกนพระองค์แย่งเอาไร่นาเป็นต้นถวายให้แก่มหาวิหารเพื่อเป็นเครื่องอุปการณ (ช่วยเหลือ) แก่มหาวิหาร ส่วนการกัลปนาแรงงานคนให้กับวัดนับเป็นการสูญเสียแรงงานสำคัญของรัฐไปส่วนหนึ่ง และแรงงานคนที่เข้ามาเป็นแรงงานวัดก็จะเปลี่ยนสภาพจากการเป็นคนของฝ่ายบ้านเมืองเป็นคนของฝ่ายศาสนจักร นับเป็นการปลดปล่อยภาระหน้าที่ที่มีต่อฝ่ายอาณาจักรโดยสิ้นเชิง ลักษณะเช่นนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคมและความมั่นคงทางการเมืองของรัฐในระดับหนึ่ง^{๓๙} ปัญหาเช่นนี้อาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระยาติโลกราชหันมาสนับสนุนลัทธิลังกาวงศ์ใหม่ที่ไม่เห็นด้วยกับการที่พระสงฆ์รับเงินทองและมีเรือกสวนไร่นา

ประการที่ ๓ เกี่ยวกับสิทธิธรรมของพระยาติโลกราชเอง เนื่องจากพระองค์ขึ้นครองราชสมบัติโดยการแย่งชิงอำนาจจากพระยาสามฝั่งแกนพระราชบิดาโดยมีขุนนางสนับสนุน^{๔๐} ดังนั้นเมื่อขึ้นครองราชย์พระองค์จึงต้องสร้างความชอบธรรมให้พระองค์เอง และศาสนาเป็นเครื่องมือคำจุนที่ดีที่สุด เพราะศาสนาคือความเชื่อและที่มาแห่งอุดมการณ์ของรัฐเป็นเครื่องมือควบคุมสังคมและประกอบกับตอนนั้นมีความแตกแยกของคณะสงฆ์อยู่แล้ว คณะสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์ใหม่ของพระธรรมคัมภีร์และพระมหาเมธังกรซึ่งพระองค์เห็นว่าบริสุทธิ์

^{๓๙} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, ๑๒๐ ; ยุพิน เข้มมุกด์, สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา, ๓๖, ๙๘-๑๐๑.

^{๔๐} สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๑๕๓.

เพราะไปสืบศาสนาจากลังกาจึงเป็นทางออกที่ดีของพระองค์ จะเห็นได้จากการที่ทรงให้การอุปถัมภ์ลัทธิลังกาวงศ์ใหม่เป็นอย่างมาก เช่น ถวายสมณศักดิ์พระมหาเมธีกรพระอาจารย์ของพระองค์เป็นพระมหาสามี สร้างวัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) และการออกผนวชในลัทธิลังกาวงศ์ใหม่ แม้แต่ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ ฉบับวัดเมืองมางและตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดยางควง เชียงตุง ต่างกล่าวตรงกันว่าศาสนาป่าแดงหรือศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ใหม่รุ่งเรืองสมัยพระยาติโลกราช^{๔๑} ส่วนชินกาลมาลีปกรณ์ก็ยกย่องให้พระยาติโลกราชเป็นพระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิราชาธิราช ซึ่งหมายถึงการเป็นราชาที่ยิ่งใหญ่ของราชาทั้งหลาย ตรงข้ามกับพระยาสามฝั่งแกนซึ่งไม่สนับสนุนลัทธิลังกาวงศ์ใหม่ ความในชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึงพระองค์ว่า

“เจ้าติสกุमार(พระยาสามฝั่งแกน)นั้น มีศรัทธาในศasanาน้อยนัก ทรงเลื่อมใสแต่สิ่งภายนอกศาสนา ไม่คบหาสัตบุรุษ บวงสรวงแต่ภูตผีปีศาจ สอนต้นไม้ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ภูเขาและป่า พระองค์เล่นให้บวงสรวงด้วยโค กระบือ เป็นต้น ประชาชนอาศัยอยู่ในราชอาณาจักรของพระองค์มีชื่อเสียงว่าเป็นยักษ์ทาส...”^{๔๒}

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพระยาติโลกราชอาศัยลัทธิลังกาวงศ์ใหม่เป็นรากฐานสร้างความชอบธรรมให้กับพระองค์เอง

๓.๒ ความขัดแย้งระหว่างลัทธิลังกาวงศ์เก่าและลัทธิลังกาวงศ์ใหม่

ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดสวนดอกและวัดป่าแดงนอกจากกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพุทธศาสนาแล้ว แต่ละฉบับยังให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเผยแผ่ศาสนาของฝ่ายตนด้วย ซึ่งข้อมูลของทั้งสองฝ่ายหลายตอนขัดแย้งกันเอง สะท้อน

^{๔๑} “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ ฉบับวัดเมืองมาง” และตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดยางควง เชียงตุง ฉบับวัดบ้านเอื้อม,”ใน ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุษฎีนิพนธ์, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง**, ๖๑, ๑๒๙.

^{๔๒} พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, ๑๒๐-๑๒๔.

ให้เห็นปัญหาความไม่ลงรอยกันของคณะสงฆ์ในล้านนา แบ่งความขัดแย้งเป็น ๓ ประเด็นใหญ่ ดังนี้

๑. ความบริสุทธิ์ของมหาสามีอุทุมพรและพระมหาธรรมคัมภีร์

ปัญหาเรื่องความบริสุทธิ์ของมหาสามีอุทุมพร ซึ่งเป็นอาจารย์ของพระสุนทรธรรมาธิบดีลี้ภัยลี้ภัยเข้ามาเผยแผ่ และพระมหาธรรมคัมภีร์ที่นำลี้ภัยลี้ภัยเข้ามาเป็นประเด็นถกเถียงอันนำมาสู่การตั้งคำถามถึงความถูกต้องความน่าเชื่อถือของทั้งสองฝ่าย

พระมหาสามีอุทุมพร ดำเนินมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง กล่าวว่า พระมหาสามีอุทุมพรพร้อมลูกศิษย์ ๔ รูปไปบวชเรียนในสำนักพระมหากัสสป ๑๒ ปี เมื่อจบแล้วเดินทางกลับเมืองพันทมมีพระมรณภาพ ๑ รูป เหลือพระเพียง ๔ รูป ไม่ครบองค์ที่จะบวชผู้อื่นได้ จึงเอาพระพุทธรูปมาตั้งอีกหนึ่งองค์แล้วบวชลูกศิษย์กลางมหาสมุทรนั้น จากนั้นกลับมาประกอบศาสนกิจในเมืองพันทมมีพระภิกษุมากมาย

“...มหาเถรเจ้าคนชื่อว่ามติมะอยู่เมืองสุพรรณ พาลูกสิก ๔ คน ๕ ทิ้งตนไปสู่ (เมือง) ลังกา อยู่อยู่ภูฏานจากเถรเจ้าตนชื่อ กัสสปะอยู่ในดอยอุทุมพร ... เรียนเอาธรรมปิฎกทั้ง ๓ นาน ๑๒ ปี จบแล้วให้สาครูปามาสู่ท่าสเภขึ้นเรือมาพระลวดตายเสียตน ๑ จึงบวชครมผู้ ๑ ด้วยพุทธรูปมานั่งจดหัดถบาทแล้วสุดกรรมจากกลางมหาสมุทรที่นั่นแล มหามัตติมาเถรเจ้ามาอยู่กระทำศาสนาในเมืองสุพรรณปฏิบัติในธรรมวินัยดีนัก พระยาเจ้าเมืองสุพรรณินดี ก็อุสสาภิเสกชื่อว่ามหาอุทุมพรสวามีในเมืองปีเร้าสักกราชได้ ๓/๑๙ ตัว (พ.ศ. ๑๙๐๐) แล้วบวชชาวเจ้า (พระภิกษุ) ทั้งหลายมากนัก ปราภฏไปสู่เมืองแล...”^{๔๓}

ข้อกล่าวหาของวัดป่าแดงข้างต้นชี้ให้เห็นว่าคณะสงฆ์ของพระมหาสามีอุทุมพรที่กลับมาเมืองพันทมมีได้ครบองค์จึงไม่สามารถบวชภิกษุใหม่ได้ ดังนั้น

^{๔๓} “ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง ฉบับวัดบุพพาราม,” ในประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุ้ยเขียว, *ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงใหม่*, ๑๕๔-๑๕๙. ๕ ทิ้งตน-๕ ทั้งตัวเอง, ครม-ลูกศิษย์วัดมาจากขม

พระภิกษุที่บวชจากสำนักพระมหาสาหมือทุมพรจึงไม่เป็นพระที่สมบูรณ์แม้สักรูปเดียว รวมทั้งพระสุนนเถรและพระอนิมทัสสี และนั่นหมายความว่าพระภิกษุทุกรูปที่บวชโดยพระสุนนเถรหรือพระฝ่ายลัทธิลังกาวงศ์เก่าด้วย

พระมหาธรรมคัมภีร์ ด้วยข้อกล่าวหาของฝ่ายวัดป่าแดงพระฝ่ายวัดสวนดอกได้กลับไปพระมหาธรรมคัมภีร์หลายประการ เริ่มตั้งแต่เป็นลูกศิษย์พระมหาธรรมกิตติอยู่วัดนันทาราม ต่อมาทะเลาะกับอาจารย์ตนเองด้วยเหตุไปทวงข้าวบิณฑบาต ๒๐ บาตรที่อาจารย์อ้างว่าเป็นสิทธิและนำไปวัดที่อาจารย์ตั้งขึ้นใหม่ แต่พระมหาธรรมคัมภีร์ว่าข้าวนั้นควรเป็นของวัดนันทารามที่ตนเองดูแลแทน หลังโกรธกับอาจารย์ก็หนีไปอยู่ที่แม่น้ำผาลาดดอยแล้วบวชภิกษุ พระยาสามฝั่งแกนพิโรธว่าทำพิธีบวชโดยไม่มีผู้อนุญาตจึงบีบไปอยู่ที่อื่น พระมหาธรรมคัมภีร์จึงชวนภิกษุอื่นไปลังกาโดยขออนุญาตพระมหาเทวี พระมหาเทวีจึงฝากกษัตริย์อยุธยาซึ่งกษัตริย์อยุธยาฝากพ่อค้าสำเภาไปอีกทอดหนึ่ง ระหว่างทางเรียนมนต์คาถาจากพ่อค้าแล้วไปคบชู้เปลี่ยเรียนคาถาเพิ่ม

เมื่อไปถึงลังกาว่าเมืองไทยไม่มีภิกษุสักรูป มีแต่สามเณรเฒ่าตนหนึ่งอยู่วัดสวนดอกไม้ที่มาลังกาเพื่อจะนำศาสนากลับไป พระลังกาจึงขอเงินเพื่อทำความสะดวกอุโบสถก่อนบวช พระมหาธรรมคัมภีร์ไม่พอใจ จึงหนีไปบวชในสำนักพระกัสสป (ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดยางควงว่าพระจันทวาทน์) ซึ่งถูกขับไล่เพราะขโมยคำสอนพระเจ้า (ฉบับวัดยางควงว่าขโมยทองจังกะจากเจดีย์ไป) พอดีพระมหาเถรจากเมืองไทยซื้อกัสสปเหมือนกัน ห้ามไม่ให้คบพระที่เลวแต่พระมหาธรรมคัมภีร์ไม่เชื่อฟัง บั่นปลายชีวิตของพระมหาธรรมคัมภีร์ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดสวนดอกว่าไปสึกที่ลำปาง ลูกสาวหมั้นสามล้านจึงเชิญไปกินเมืองลำปาง แล้วตายไปเพราะเกิดโรคร้ายร้อนรุ่มไปทั่วตัวแล้วไปเกิดเป็นเปรต พวกลูกศิษย์พระมหาธรรมคัมภีร์ที่ตำหนิพระฝ่ายวัดสวนดอกก็ตายไปเป็นเปรตทั้งสิ้น

“...ในกาลนั้นยังมีภิกษุคน ๑ ชื่ออัมภีร์อันเป็นลูกสิกขมาธัมมกิตติเจ้านั้น อยู่ในวัดนันทาราม..มหาเทวีก็หื้อเข้าบิณฑบาตขาว (๒๐) บาตรแก่พระมหาธัมมกิตติแล...ท่านคัมภีร์ลวดหื้อถามเอาเข้าชาวบาต...มหาธัมมกิตติเจ้าจึงกล่าวว่ากูมาอยู่เพ้(ที่นี่) ก็เท่าฉันข้าวชาวบาตนี้...ท่านคัมภีร์ก็เคียด

(โกรธ) แก่ครุมน ... จิงชวนเอาเพื่อน ... ไปขอหนทางแห่งเจ้าแม่...นางเทวี ... ก็ฝากเขาไปถึงพระยาหลวงบรมราชในเมืองอโยธยา...ฝากเขาไปแล้ว ด้วยพ่อค้าสพาทั้งหลายแล... เมื่อเข้าไปด้วยพ่อค้าผู้นั้นเขาย่อมเรียนเอา มนต์...แล้วก็อยู่ด้วยชีปวยทั้งหลาย...ชาวพ่อค้าก็เอาไปถึงลังกาแท้นั้นแล มหาสวามีเจ้าลังกาถามว่า สุกเจ้าลูก เมืองไทยมาไหว้พระธาตุเจ้าแลจักเมื่อ แลฤารู้ว่ามาบวชนั้นชาวอัน เมื่อนั้นธัมมคัมภีร์กล่าวว่ศาสนาในเมืองไทย เท่ามีสามเถระแต่ตน ๑ อยู่ในสวนดอกไม้พัน แลฤาจักมาเอาศาสนาเมื่อแล มาอัน...สุกเจ้าจงหาเบี้ยเงินค่ามาเป็นค่าแรงแก่อุบาสกผู้อันชำระอุโบสถนี้ เทอะ...คัมภีร์กล่าวว่...บัดนี้ท่านพ่อยถามเอาเบี้ยเงินค่าแต่เราอันนี้ เราบ บวชในสำนักแห่งท่านใดแล้วอันแล้วก็หนีไปสู่ท่านตน ชื่อกัลสพอันชาว ลังกาทั้งหลายหากยกออกจากสังฆเสีย เหตุเพื่อท่านลักเอาคำสอนพระเจ้า แล คัมภีร์หนีไปบวชในสำนักเจ้าตนนั้นแล...มันผู้ชื่อคัมภีร์นั้นพราภ เชียงแสนไปลกอนก็ไปลิกจากเทศอันเป็นขึ้นนั้น...ในกาลนั้นพิวลูกสาว สามหมื่นสามล้านจึงราธนาเอามันไปกินเมืองลกอนนั้นแล มันก็เป็นพยาธิ... ค้นว่ามันตายไปแล้วก็ได้เป็นเปรตก่อนแล ด้วยวิบากมันติเตียรชาวเจ้าหน สวนดอกไม้เรานั้นแล...”^{๔๔}

นอกจากนี้ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดยางควงยังท้วงติงฝ่ายวัดป่าแดงว่า ตอนที่พระมหาธรรมคัมภีร์กลับมาบวชกุลบุตรมากมาย สมเด็จพระเจ้าสามพระยา แห่งอยุธยาให้ผู้รู้ไปถามว่า บวชมา ๕ พรรษา ทำไมเป็นพระอุปัชฌาย์ได้ ซึ่งทาง ฝ่ายพระมหาธรรมคัมภีร์บอกว่ำนับตอนที่อยู่เชียงใหม่ ๕ ปีกับตอนหลังอีก ๕ ปี รวมเป็น ๑๐ ปี ผู้รู้จึงถามกลับว่ถ้าไม่นับตอนบวชเก่าด้วยได้ทำไมพระบวชแบบเก่า จะต้องมาบวชใหม่อีก ในเมื่อพระเก่าเป็นพระสมบูรณ์แล้วและถ้าไม่ยอมรับพระ

^{๔๔} “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ ฉบับวัดเมืองมาง,” ในประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุษฎี, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง**, ๑๘, ๒๑, ๓๔-๓๙, ๕๙-๖๐, ลกอน-ละคร คือลำปาง, เป็นพยาธิ-เป็นโรค

เก่าเป็นพระที่สมบูรณ์แล้ว จะนับตัวเองให้เป็นพระมาเกิน ๑๐ พรรษาได้อย่างไร^{๔๕}

จะเห็นได้ว่าตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดสวนดอกพยายามชี้ให้เห็นว่าพระมหาธรรมคัมภีร์ที่ไปบวชเรียนใหม่นำลัทธิใหม่เข้ามาไม่มีความบริสุทธิ์ เพราะไปเรียนในสำนักที่ถูกขับไล่เพราะขโมยทองจังกะจากเจดีย์ อีกทั้งยังไปเรียนเวทมนต์คาถาคบชู้เปลี่ยวและมีพรรษาไม่ถึง ๑๐ อีกด้วย

๒. วัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์วัดสวนดอกหรือลัทธิลังกาวงศ์เก่า

วัตรปฏิบัติบางประการของคณะสงฆ์วัดสวนดอกถูกตั้งคำถามถึงความถูกต้องจากคณะสงฆ์วัดป่าแดงมี ๓ ประการคือ ประการที่ ๑ การสวดปาฏิโมกข์ที่ออกเสียงไม่ถูกต้อง ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง กล่าวว่า พระวัดสวนดอกสวดมนต์ออกเสียงไม่ถูกต้อง สวดพุทัง สรณัง เป็นพุทัม สรณัม และกล่าวอีกด้วยว่ามีพระรูปหนึ่งชื่อสิทนต์เถรไปวัดอุปัชฌาย์ในลังกา พระมหาสุรินทเถรว่าสวดกรรมวาจาปาฏิโมกข์ไม่ถูกต้อง พระสิทนต์เถรบอกว่าพระเชียงใหม่ออกสวดแบบนี้ทั้งสิ้น พระลังกาว่าถ้าเช่นนั้นพระเชียงใหม่ไม่เป็นพระสมบูรณ์เลยสักรูป เพราะใช้อักษรจำนวนเกินกว่าที่พระพุทโธษะแต่งไว้ (มีอักษรสันสกฤตมาปนด้วย) พระมหาสุรินทเถรว่าพระลังกาสวดเหมือนกันหมด ไม่เหมือนพระอินเดีย พระมอญ พระพม่าซึ่งต่างคนต่างสวดไม่ดัดเดียนกันและกัน พระมหาธรรมคัมภีร์ที่ไปบวชใหม่จึงได้รับอักษรที่ใช้เขียนภาษาบาลีกลับมาเมืองไทย^{๔๖} ทั้งนี้การออกเสียงไม่ถูกต้อง ทำให้เป็นปัญหาในการสวดมนต์ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การถวายผ้าพระกฐิน

ฝ่ายพระสงฆ์วัดสวนดอกกล่าวถึงประเด็นนี้ว่า พระสิทนต์เถร(ฉบับบางดวงเรียกว่าพระสิทธาตุ) บวชเมื่อแก่จึงสวดสำเนียงไม่ถูกต้องและใน พ.ศ. ๑๙๓๗/๓ เมื่อพระยาล้านนาให้ขุมนุมพระสงฆ์เพื่อพิสูจน์การออกเสียงพยัญชนะ

^{๔๕} “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดยางคอง เชียงตุง ฉบับวัดบ้านเอื้อม,” ในประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุษฎี, ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง, ๘๗.

^{๔๖} “ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง ฉบับวัดบุพพาราม,” ในเรื่องเดียวกัน, ๑๔๐-๑๔๑.

ฝ่ายสวนดอกตัวแทนคือ พระมหาญาณรังสีก็ชนะพระมหาธรรมคัมภีร์ อย่างไรก็ตามด้วยข้อตำหนินี้ทำให้ฝ่ายวัดสวนดอกกำชับพระภิกษุให้สวดมนต์ถูกต้องตามอักขระ^{๔๓}

ประการที่สอง การรับเงินทอง ข้าวเปลือกข้าวสาร มีสวนไร่นา เป็นข้อที่คณะสงฆ์ฝ่ายวัดสวนดอกถูกตำหนิจากคณะสงฆ์วัดป่าแดงว่าไม่เป็นพระดังปรากฏในจุลวรรค มหาวรรคปาจิตติย พระสงฆ์ฝ่ายวัดสวนดอกแก้ต่างว่าเป็นความผิดไม่ถึงขั้นปาราชิก และพระโพธิสัตว์เคยให้ราชสมบัติเป็นทานกับพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ พระพุทธเจ้านั้นๆ ไม่บริสุทธฺิและพระโพธิสัตว์เลยไม่ได้บุญหรือปาเซตวันก็มีต้นมะพร้าว ต้นตาล พระสงฆ์ไปปลุกถ้ำงาในที่บุคคลได้ ๙ ส่วนเจ้าของที่ดินได้ส่วนหนึ่งเช่นนี้พระสงฆ์ไม่บริสุทธฺิหรือ^{๔๔} อย่างไรก็ตาม ข้อแก้ต่างนี้พิจารณาไปแล้วไม่สมเหตุสมผลเท่าที่ควร และเป็นที่น่าสังเกตว่าข้อกล่าวหาในลักษณะนี้ไม่ปรากฏในตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดงเช่นเดียวกับข้อหาประการต่อไป

ประการที่สาม การถือไม้เท้า คณะสงฆ์ฝ่ายวัดป่าแดงมองว่าการถือไม้เท้าไปบิณฑบาตเป็นเหมือนขอทาน ฝ่ายวัดสวนดอกแก้ต่างว่าเมื่อพระพุทธเจ้าได้บันไดลงมาจากดาวดึงส์ พระพรหมเอาไม้เท้าถวาย พระพุทธเจ้าทรงถือไม้เท้ายังทรงกระทำได้ และยังกล่าวต่อไปว่าการพิสูจน์การสวดมนต์ที่กำแพงเพชรเมื่อมี

^{๔๓} “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดยางควง เชียงตุง ฉบับวัดบ้านเอือม,” ในประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุษฎี, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง**, ๘๕ ; ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ ฉบับวัดเมืองมาง,” ในเรื่องเดียวกัน, ๒๑.

^{๔๔} “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ ฉบับวัดเมืองมาง,” ในเรื่องเดียวกัน, ๑๙, ๒๐; “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดยางควง เชียงตุง ฉบับวัดบ้านเอือม,” ในเรื่องเดียวกัน, ๘๓. ; พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, ๒๑๔-๒๑๕.

การตัดสินว่าพระเก่าสวดถูกต้องและดีเถียนพระใหม่ (ฝ่ายวัดป่าแดง) พระใหม่ที่หนีไปลำปางก็อาศัยการถือไม้เท้าปลอมเป็นพระเก่า^{๔๙}

เห็นได้ว่าฝ่ายวัดป่าแดงมองว่าวัตรปฏิบัติหลายประการของฝ่ายวัดสวนดอกไม่ถูกต้อง และบางประการก็ไม่แสดงให้เห็นถึงความสมณะที่พระฝ่ายอรัญวาสีพึงมี โดยเฉพาะเรื่องการรับเงินทอง สิ่งของไร่นา

อย่างไรก็ดี มีข้อกล่าวหาบางประการที่ฝ่ายวัดสวนดอกตำหนิฝ่ายวัดป่าแดง เช่น เรื่องที่พระมหาธรรมคัมภีร์ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานเหลือแต่พระธรรมและพระธาตุไว้ ไม่ได้รับสั่งให้นำถือพระพุทธรูป ควรนำพระพุทธรูปซึ่งปั้นไว้ไปทิ้งน้ำหรือฝัง ขณะที่ฝ่ายวัดป่าแดงว่า เมื่อพระมหาธรรมคัมภีร์กลับมาจากลังกาได้นำพระพุทธรูป ต้นโพธิ์ พระไตรปิฎกกลับมาด้วย^{๕๐} นอกจากนี้ยังมีข้อตำหนิอื่นๆ ที่ฝ่ายวัดสวนดอกตำหนิฝ่ายวัดป่าแดง แต่ออกมาในเชิงอิทธิปาฏิหาริย์และผลกรรมที่ฝ่ายวัดป่าแดงได้รับ เนื่องจากตำหนิฝ่ายสวนดอกที่บริสุทธิ์ เช่น เรื่องฝนแล้งในเมืองเซลิยง ฝ่ายพระมหาธรรมคัมภีร์แก้ไขไม่ได้ แต่ฝ่ายสวนดอกแก้ไขได้ หรือเรื่องที่พระยาสองแควให้ชุมนุมพระสงฆ์ในแพเพื่อถกเถียงกันเรื่องพระเก่าไม่เป็นพระเพราะมีไร่นามาก

ผลของการถกเถียงพระยาสองแควเห็นว่าพระเก่าดีกว่าพระใหม่ และสาบานว่าถ้าไปนิยมนพระใหม่ขอให้ลูกอายุไม่ยืน ช้างมงคลก็ให้ล้ม และเพราะผิดคำสาบานจึงเกิดเหตุช้างมงคลล้ม โอรสก็ตายตนเองก็เป็นโรคเรื้อน ส่วนผลกรรมของผู้ตำหนิฝ่ายวัดสวนดอกได้รับที่ปรากฏในตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดสวนดอกคือ ตายไปเป็นเปรต เช่น พระมหาธรรมคัมภีร์กลายเป็นเปรตเข้ามาทรงร่างพระภิกษุฝ่ายวัดสวนดอก โดยอ้างว่าถ้าไปเข้าทรงพระฝ่ายป่าแดงก็จะช่วยอะไรไม่ได้ เพราะเป็นพระที่ไม่บริสุทธิ์ หมิ่นเจ้าตู้เชียงราย ซึ่งเป็นฝ่ายวัดป่าแดงตายไป

^{๔๙} “ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง ฉบับวัดบุพพาราม,” ใน ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุษฎี, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง**, ๒๐ ; พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, ๒๑๔.

^{๕๐} “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ ฉบับวัดเมืองมาง,” ใน เรื่องเดียวกัน, ๘๙ ; ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง ฉบับวัดบุพพาราม,” ใน เรื่องเดียวกัน, ๑๔๑.

เป็นเปรตมาเข้าทรงเพื่อแจ้งให้ทราบความจริงว่า พระฝ่ายสวนดอกถือศีลบริสุทธิ์
ดีนัก^{๕๑}

๓. การเผยแพร่ศาสนาหลังการก่อตั้งใหม่ตามหัวเมืองต่าง ๆ

ข้อมูลของฝ่ายวัดสวนดอกและฝ่ายวัดป่าแดงกล่าวไม่ตรงกันเรื่องการเผยแพร่ศาสนาหลังการก่อตั้งใหม่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ฝ่ายวัดสวนดอกกล่าวว่าเมื่อพระมหาธรรมคัมภีร์กลับจากลังกามาถึงตะนาวศรีได้ทำพิธีบวชพระ จากนั้นมาเมืองสมุทรราช เมื่อมาถึงอยุธยาภักษัตริย์อยุธยา(สมเด็จพระเจ้าสามพระยา) ไม่ยอมให้บวชประชาชน เจ้าเมืองละโว้ เจ้าเมืองพระบาง(นครสวรรค์) อ้างว่าเป็นเมืองในอาณาจักรอยุธยาจึงต้องปฏิบัติตามอยุธยา คือ ไม่ยอมให้บวชประชาชน แต่พระยาบาลเมืองแห่งสองแคว(พิษณุโลก) เลื่อมใสพระมหาธรรมคัมภีร์เป็นเหตุให้ผิดคำสั่งบาปที่ให้ไว้แก่พระฝ่ายวัดสวนดอก เป็นเหตุให้ช้างมงคลล้ม โอรสตายตนเองป่วยเป็นโรคเรื้อน พระรามเจ้าเมืองสุโขทัยยอมให้บวชพระ พระยาแสนสอยดาว เจ้าเมืองบลาบพล(กำแพงเพชร) พระยาไสยศรียศเจ้าเมืองเขลียงไม่ยอมให้บวชประชาชน ส่วนเมืองที่ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดสวนดอกกล่าวถึงว่าพระมหาธรรมคัมภีร์ไปอยู่ แต่ไม่ให้ข้อมูลการบวชของประชาชนมีเมืองลำปาง เชียงราย พะเยา เชียงแสน ส่วนเชียงใหม่ว่าศาสนาของพระมหาธรรมคัมภีร์รุ่งเรืองเมื่อพระยาติโลกราชขึ้นเสวยราชย์แทนพระยาสามฝั่งแกน พ.ศ.๑๙๔๕ ที่เชียงแสนหลังการก่อตั้งใหม่รุ่งเรืองเพราะพระโสมจิตมาพะเยาและบวชใหม่ในสำนักพระมหาธรรมคัมภีร์^{๕๒}

ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง กล่าวตรงกันข้ามโดยว่าพระมหาธรรมคัมภีร์ได้บวชประชาชนตามเมืองที่ผ่านมาเช่น มะริด ตะนาวศรี มาถึง

^{๕๑} “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ ฉบับวัดเมืองมาง,” ในประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุษฎี, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง**, ๑๙, ๒๐, ๒๒ ; ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดยางคอง เชียงตุง ฉบับวัดบ้านเอื้อม,” ใน เรื่องเดียวกัน, ๘๘.

^{๕๒} ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ ฉบับวัดเมืองมาง,” ในเรื่องเดียวกัน, ๒๐-๒๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่าพระโสมจิตกับพระมหาเถรเหมมมงคล ในจารึกวัดป่าแดง เชียงตุง คือพระรูปเดียวกัน รายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, ๕.

อยุธยาภักษัตริย์อยุธยา(สมเด็จพระเจ้าสามพระยา) ยอมให้บวชประชาชน เช่นเดียวกับ พิษณุโลก สุโขทัยพระยารามราชให้พระเก่ามาบวชใหม่ พระในกำแพงเพชร เซลียงก็มาบวชใหม่กันมาก ที่เชียงใหม่นะพระยาติโลกราชให้การสนับสนุน ส่วนที่ เชียงแสนท้าวต๋ามาขอให้ตั้งศาสนา เช่นเดียวกับที่เชียงตุงท้าวต๋ามาอาราธนาให้ส่ง พระโสมจิตเถระกับพระอีก ๔ รูปไปบวชประชาชน ที่ลำปางพระยาหลวงอาราธนา พระมหาธรรมคัมภีร์ให้ไปช่วยขับไล่ผีปีศาจทั้งหลาย^{๕๓}

ตารางสรุปความขัดแย้งระหว่างลัทธิลังกาวงศ์เก่าและลัทธิลังกาวงศ์ใหม่

ประเด็นความ ขัดแย้ง	ลัทธิลังกาวงศ์เก่า/ฝ่ายวัด สวนดอก	ลัทธิลังกาวงศ์ใหม่/ฝ่ายวัด ป่าแดง
๑ . ค ว า ม บริสุทธิของ พระมหาสามี อุทุมพร และ พระมหาธรรม คัมภีร์	พระมหาสามีอุทุมพรฝ่ายวัด ป่าแดงกล่าวว่า บวชเรียนใน สำนักพระมหากัสสปพร้อมลูก ศิษย์ ๔ รูป เมื่อเดินทางกลับ เมืองพระมรณภาพ ๑ รูป เหลือ ๔ รูป ไม่ครบองค์ที่จะ บวชให้ผู้อื่นได้ จึงนำ พระพุทธรูปมาตั้งองค์หนึ่ง แล้วบวชลูกศิษย์กลาง มหาสมุทร ดังนั้นเมื่อกลับมา ประกอบศาสนกิจ ในเมืองพัน บวชลูกศิษย์จำนวนมาก ลูก ศิษย์ที่บวชในสำนักพระมหา สามีอุทุมพรจึงไม่เป็นพระที่ สมบูรณ์รวมทั้งพระสุนนเถระที่	พระมหาธรรมคัมภีร์ ฝ่าย วัดสวนดอก กล่าวว่า ทะเลาะ กับอาจารย์ของตนเอง เมื่อไป ลังกาก็ไปเรียนเวทมนต์คาถา กับพ่อค้าและชีเปลือย สำนัก ที่ไป

^{๕๓}

“ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง ฉบับวัดบุพพาราม,”ใน ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุษฎีเขียว, ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง ,๑๔๑-๑๔๒.

ประเด็นความ ขัดแย้ง	ลัทธิลังการวงศ์เก่า/ฝ่ายวัด สวนดอก	ลัทธิลังการวงศ์ใหม่/ฝ่ายวัด ป่าแดง
	นำลัทธิลังการวงศ์เก่าเข้ามาที่ เชียงใหม่	บวชเรียนเป็นสำนักที่ถูกขับไล่ เพราะขโมยทองคำจิ้งโกจาก เจดีย์ไป ดังนั้นตัวพระมหา ธรรมคัมภีร์จึงไม่บริสุทธิ์
๒. วัตรปฏิบัติ	ฝ่ายวัดสวนดอกไม่ได้กล่าวถึง วัตรปฏิบัติของฝ่ายวัดป่าแดง แต่พระมหาธรรมคัมภีร์ถูก ตำหนิว่าสั่งให้นำพระพุทธรูป ทิ้งน้ำฝางดิน โดยว่าเมื่อ พระพุทธรูปเจ้าปริณิพพานเหลือ แต่พระธรรมพระธาตุไว้ แต่ ข้อมูลเรื่องนี้ขัดแย้งกับข้อมูล ของฝ่ายวัดป่าแดงที่ว่าเมื่อ พระมหาธรรมคัมภีร์กลับมา จากลังกานำพระพุทธรูป กลับมาด้วย	ฝ่ายวัดป่าแดง ตำหนิฝ่ายวัด สวนดอกหลายประการ – สวดปาฏิโมกข์ออกเสียงไม่ ถูกต้องเป็น พุทฺธัม สรณัม พระลังกาจึงตำหนิว่าพระ เชียงใหม่ไม่เป็นพระสมบุรณ์ สักรูป – รับเงินทอง ข้าวเปลือก ข้าวสาร มีเรือกสวนไร่นา ไม่ สมถะเช่นพระอรหันตสาวีร ปฏิบัติ – ถือไม้เท้าบิณฑบาตเหมือน ฆอทาน
๓. การเผยแพร่ ลัทธิลังการวงศ์ ใหม่ตามหัว เมืองต่าง ๆ	ข้อมูลฝ่ายวัดสวนดอก ระบุว่า เมื่อพระมหาธรรมคัมภีร์ กลับมาจากลังกาหลายเมืองที่ เดินทางผ่านไม่ยอมให้บวช ประชาชน ยกเว้นเมืองตะนาว ศรี สุโขทัย ส่วนเจ้าเมือง	ข้อมูลฝ่ายวัดป่าแดงกล่าวว่า เส้นทางที่กลับจากลังกาเริ่ม ตั้งแต่ มะริด ตะนาวศรี อยุธยา พิษณุโลก สุโขทัย กำแพงเพชร เซลียง เชียงใหม่ มีนครธนา

ประเด็นความ ขัดแย้ง	ลัทธิลังการวงศ์เก่า/ฝ่ายวัด สวนดอก	ลัทธิลังการวงศ์ใหม่/ฝ่ายวัด ป่าแดง
	พิษณุโลกที่ล้อมใสก็มีเหตุ เป็นไป ที่เชียงใหม่ ข้อมูลฝ่าย วัดสวนดอกว่าลัทธิลังการวงศ์ ใหม่รุ่งเรืองในสมัยพระยา โลกราชเช่นเดียวกับที่เชียง แสนที่ศาสนาใหม่เป็นที่ ยอมรับนับถือ	และบวชพระตลอดทาง ที่ เชียงใหม่พระยาดีโลกราชก็ สนับสนุน ที่เชียงแสน เชียงตุง เทวดาก็มาอาราธนาให้ตั้ง พระศาสนา ลำปาง เจ้าเมือง มาอาราธนาให้ขับไล่ภูตผี ปีศาจ

ความขัดแย้งของพระสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่ายคงมีอยู่มากพอควรจึงเกิดกรณี
พระสงฆ์สองฝ่ายทูปตีกัน “...ชาวเจ้าวัดสวนดอกไม้นั้นทูปตีเจ้าลังกาใหม่ ๆ ก็ทูป
ตีชาวเจ้าวัดสวนดอกไม้ เขาทำนตีกันหยาบช้านัก...”^{๕๔} และคงมีปัญหามาถึงหัว
เมืองด้วยเพราะข้อมูลตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง ระหว่างปี พ.ศ.
๒๐๕๐ พระสงฆ์วัดยางควง (ฝ่ายวัดสวนดอกในเชียงตุง) กล่าวหาพระมหาคหรรณ
คัมภีร์ว่าทะเลาะกับพระอุปัชฌาย์ถูกพระเจ้าเชียงใหม่ขับไล่ไปลังกากลับมาทำให้
พระสงฆ์แตกแยกเป็น ๒ ฝ่าย จึงมีการพิสูจน์โดยให้เขียนชื่ออาจารย์ทั้งสองฝ่าย
ลงในใบลานสดแล้วนำลงเผา ใบลานชื่อพระมหาคหรรณคัมภีร์ไม่ไหม้ไฟ ฝ่ายป่า
แดงชนะจึงขอให้รวมพระภิกษุสองฝ่ายเป็นฝ่ายเดียวกัน พระยาอาทิตย์(เจ้าเมือง
เชียงตุง) ให้พระฝ่ายยางควงไปขอโทษและสามัคคีกัน ฝ่ายยางควงไม่ปฏิบัติตาม
พ.ศ. ๒๐๕๑ พระยาอาทิตย์โกรธที่ฝ่ายยางควงไม่ปฏิบัติตามคำสั่งจึงให้ฝ่ายยาง
ควงมาบวชใหม่กับฝ่ายป่าแดง ฝ่ายยางควงขอลงมาบวชกับฝ่ายป่าแดงที่เชียงใหม่
พ.ศ. ๒๐๕๒ พระเมืองแก้วกษัตริย์เชียงใหม่ทรงแจ้งพระยาอาทิตย์ให้อุปัฏฐาก
พระภิกษุทั้งสองฝ่ายเหมือนที่เชียงใหม่ปฏิบัติอยู่ ฝ่ายยางควงยอมร่วมมือกับฝ่าย

^{๕๔} พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา, ๒๑๖.

ป่าแดงมาแต่นั้น^{๕๕} ความจากตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง ซึ่งให้เห็น ปัญหาความแตกแยกที่เกิดขึ้น และต่างฝ่ายต่างก็อ้างความบริสุทธิ์ของตนเองทำให้ฝ่ายบ้านเมืองต้องพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ทางฝ่ายเชียงใหม่เองในสมัย พระยาดีโลกราชก็พยายามประสานรอยร้าวของสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย โดยการตั้ง มาร่วมกันสังคายนาพระไตรปิฎก ณ วัดโพธาราม เชียงใหม่^{๕๖}

อย่างไรก็ดี แม้ผลจากความขัดแย้งจะทำให้พระฝ่ายวัดสวนดอกให้จด บันทึกไว้ตามวัดใหญ่ว่าพระมหาธรรมคัมภีร์ทำให้พระฝ่ายอรัญวาสีแตกเป็นสอง พวก^{๕๗} เหมือนเป็นสังฆเภท แต่สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้คือ การที่พระสองฝ่ายพยายาม สร้างศรัทธาในหมู่ประชาชน จึงได้หันมาศึกษาหลักธรรมมากขึ้นและได้สร้างงาน ประพันธ์ทางพุทธศาสนาจำนวนมาก โดยเฉพาะวรรณกรรมทางศาสนา เช่น ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้ถูกรจนาขึ้นในช่วงเวลาแห่งความขัดแย้ง นี้^{๕๘}

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า เมื่อมีคำถามหรือปัญหาเกี่ยวกับ ความถูกต้องของพระธรรมวินัย พระสงฆ์ไม่ว่าจะเป็นล้านนา มอญ รวมทั้งรัฐ อื่นๆ ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาท จะมอง ย้อนกลับไปทูลเกล้าฯ เสนอ ทั้งนี้เพราะลังกาคือดินแดนที่สืบทอดศาสนาจากอินเดีย

^{๕๕} “ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง ฉบับวัดบุพพาราม,” ในประเสริฐ ณ นคร และ ปวงคำ ดุษฎี, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง**, ๑๔๔.

^{๕๖} วินัย พงศ์ศรีเพียร, “การพระศาสนากับการจัดระเบียบสังคมไทยตั้งแต่รัชกาล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว, ใน **พระพุทธศาสนาและสถาบันสังคมกับสังคมไทย**, วินัย พงศ์ศรีเพียรและ วีรวัลย์ งามสันติกุล, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๔๙), ๓๐๒.

^{๕๗} “ตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดยางคอง เชียงตุง ฉบับวัดบ้านเอื้อม,” ใน ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุษฎี, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง**, ๘๙

^{๕๘} จุฬิตพงศ์ จุฬารัตน์, “ศึกพระสงฆ์ในสยามประเทศ สังฆเภทของคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ (พ.ศ. ๑๙๖๓-๒๐๖๐), **ศิลปวัฒนธรรม**, ๓/๐.

ความเชื่อเช่นนี้ปรากฏให้เห็นในตำนานมูลศาสนา เช่น ฉบับหอสมุดแห่งชาติและชินกาลมาลีปกรณ์ ว่าในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศก-มหาราชได้ส่งพระมหาเถรมหินทร พระโอรสนำศาสนาไปตั้งในลังกา^{๕๙} การเน้นว่าความบริสุทธิ์ของศาสนาต้องมาจากลังกาเห็นได้จากพระมหาสามีอุทุมพรพระอาจารย์ของพระสุมนเถรก็ไปบวชเรียนในสำนักของพระมหากัสสปจากลังกา นำความเชื่อลัทธิลังกาวงศ์(เก่า)เข้ามา เช่นเดียวกับพระมหาธรรมคัมภีร์เมื่อมีข้อสงสัยต่อวัตรปฏิบัติของฝ่ายวัดสวนดอกก็กลับไปหาความถูกต้อง(ตามความเชื่อ)ที่ลังกาเช่นกันและกลับมาพร้อมกับความเชื่อลัทธิลังกาวงศ์ใหม่

ข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ พระสงฆ์ในล้านนานอกจากเป็นคณะสงฆ์พื้นเมืองที่สืบทอดมาจากหริภุญชัย พระสุมนเถรและพระมหาธรรมคัมภีร์แล้วยังมีพระสงฆ์ที่ไปบวชเรียนจากพุกามเช่น พระญาณรังษีที่ตำนานมูลศาสนาฉบับหอสมุดแห่งชาติกล่าวว่า “มีความรู้หนักหนาแล” และพระสงฆ์ที่ไปเรียนจากอยุธยาเช่น พระสุมนเถรและพระอินมัทสสีก่อนที่จะไปบวชเรียนใหม่ในสำนักมหาสามีอุทุมพรก็ไปเรียนที่อยุธยามาก่อน แม้แต่พระมหาธรรมกิตติอาจารย์ของพระมหาธรรมคัมภีร์ก็มีครูอยู่ที่อยุธยา^{๖๐} ข้อมูลดังกล่าวทำให้เห็นว่าอยุธยาเป็นศูนย์กลางศาสนาพุทธเถรวาทที่สำคัญแห่งหนึ่งทีเดียว แต่ข้อมูลตรงนี้แทบไม่มีการกล่าวถึงในเอกสารของอยุธยา

^{๕๙} พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, ๑๑๒ ;พระรัตนปัญญาเถระ , **ชินกาลมาลีปกรณ์**, ๕๖-๖๐. และแม้แต่สังคิตยวงศ์ที่รจนาโดยสมเด็จพระพนรัตน์เมื่อ พ.ศ.๒๓๓๒ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน

^{๖๐} พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, ๑๙๒, ๒๑๕ ; “ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง ฉบับวัดบุพพาราม,” ในประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุ้ยเขียว, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง**, ๑๔๐.

สรุป

ตำนานมูลศาสนาเป็นเอกสารสำคัญที่แสดงให้เห็นจารีตของการเขียนประวัติศาสตร์ศาสนาที่รับมาจากคัมภีร์มหาวงศ์ ขณะเดียวกันเนื้อหาในตำนานมูลศาสนาทำให้ภาพพระสงฆ์ในล้านนาทั้งในแง่ความรู้เรื่องและปัญหาความแตกร้างภายใน ความรู้เรื่องของพระสงฆ์ในล้านนาเห็นได้จากคณะสงฆ์ในล้านนามีถึง ๓ คณะ ทั้งคณะพื้นเมืองที่สืบทอดมาจากหริภุญชัย คณะวัดสวนดอกหรือรามัญนิทายหรือฝ่ายลัทธิลังกาวงศ์เก่า และคณะวัดป่าแดงหรือลัทธิลังกาวงศ์ใหม่ แต่ละฝ่ายโดยเฉพาะสองฝ่ายหลังต่างพยายามแสวงหาความรู้ที่เชื่อว่าถูกต้องจากลังกาซึ่งเชื่อกันว่าสืบทอดพระศาสนาจากอินเดีย ขณะเดียวกันตำนานมูลศาสนาทำให้ภาพความแตกร้างภายในของคณะสงฆ์ล้านนาที่นำมาสู่การทะเลาะเบาะแว้งกันจนทำให้เกิดสังฆเภทระหว่างคณะวัดสวนดอกและวัดป่าแดง แม้ว่าท้ายที่สุดฝ่ายวัดป่าแดงหรือลัทธิลังกาวงศ์ใหม่ดูจะประสบความสำเร็จและเป็นที่นับถือว่าแตกฉานบาลีมากกว่าคณะวัดสวนดอก แต่ความขัดแย้งนี้ก็ขยายออกไปหัวเมืองเช่น เมืองเชียงตุงด้วย

ปัญหาภายในคณะสงฆ์ล้านนานี้แม้ดูว่าจะทำให้เกิดการแตกแยก จนอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่นำมาสู่การสังคายนาพระไตรปิฎก (ครั้งที่ ๘) ในสมัยพระยาติโลกราช ณ วัดโพธาราม(ฝ่ายวัดป่าแดง) แต่สิ่งที่ตามมาคือพระสงฆ์แต่ละฝ่ายต่างพยายามแสวงหาความรู้ศึกษาพระธรรมคำสอน จนทำให้เกิดการแตกฉานของความรู้และภาษาบาลี ดังนั้นเมื่อมองกลับไปอีกด้านหนึ่งการสังคายนาพระไตรปิฎกเกิดขึ้นได้ในสมัยนี้ก็แสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์ล้านนามีความรู้เรื่องพระธรรมคัมภีร์และภาษาบาลีอย่างลุ่มลึก

อย่างไรก็ตาม การนำตำนานมูลศาสนามาศึกษาก็มีปัญหาอยู่ไม่น้อย เพราะข้อมูลของพระสงฆ์ฝ่ายวัดสวนดอกและฝ่ายวัดป่าแดงมีความขัดแย้งกันอยู่ รวมทั้งคักราชที่ปรากฏในเอกสารก็ไม่ค่อยสอดคล้องกันนัก โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งนักวิชาการมีความเห็นว่าคักราชเชื่อถือได้มากกว่า ดังนั้นการนำตำนานมูลศาสนามาอ้างอิงในการศึกษาประวัติศาสตร์จึงต้องมีความระมัดระวังค่อนข้างมาก

บรรณานุกรม

จาริกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๓/.

จุพิศพงศ์ จุฬารัตน์, “ศึกพระสงฆ์ในสยามประเทศ สังคมภาพของคณะสงฆ์ลังกา
วงศ์ (พ.ศ. ๑๙๖๓-๒๐๖๐),” **ศิลปวัฒนธรรม** ๒๐, ๓/ (พฤษภาคม
๒๕๔๒) : ๖๒ - ๓/๑.

ประเสริฐ ณ นครและปวงคำ ต้อยเขียว, **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียง-
ตุง.** กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์, ๒๕๓๓/.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

พระพุทธพุททามและพระพุทธญาณ. **ตำนานมูลศาสนา.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
พระจันทร์, ๒๕๑๙. พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช
สนิทวงศ์ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๑๘.

พระรัตนปัญญาเถร. **ชินกาลมาลีปกรณ์.** แปลโดย แสง มนวิฑูร. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๑๐. พิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่นายกี นิมมานเหมินท์
เนื่องในวันเปิดตึกคนไข้พิเศษ “นิมมานเหมินท์-ชุติมา” ๑๒ พฤษภาคม
๒๕๑๐.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา.**
กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕.

ยุพิน เข้มมุกด์. “สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา.” วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑.

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. “อิทธิพลและความสำคัญของคัมภีร์มหาวงศ์ในประเทศไทย
โดยสังเขป.” **ตำราวิชาการ รวมบทความทางวิชาการคณะ
โบราณคดี** ๒๕๔๕. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,
๒๕๔๕.

วินัย พงศ์ศรีเพียร.บรรณาธิการ. **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๗ ประมวลจารึกที่พบในประเทศไทยและต่างประเทศ.** กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ, สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๔.

วินัย พงศ์ศรีเพียร.”การพระศาสนากับการจัดระเบียบสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร และวีรวัลย์ งามสันติกุล, บรรณาธิการ. **พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๔๙.

สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๕๑.

เอกสารลำดับที่ ๑๐๑
พระราชกำหนดเก่า จุลศักราช ๑๐๘๙
รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ว่าด้วยการปกครองหัวเมือง

วินัย พงศ์ศรีเพียร

๑ ความสำคัญของเรื่อง

การศึกษาประวัติศาสตร์การปกครองของไทยสมัยอยุธยาในส่วนที่ว่าด้วยการจัดการปกครองหัวเมืองของไทยนั้น ได้รับความสนใจจากนักประวัติศาสตร์มาโดยตลอด แต่นักประวัติศาสตร์ก็ยังมีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้และบทบาทหน้าที่ของเจ้าเมืองสมัยอยุธยาเพียงผิวเผิน การดำรงอยู่ของอาณาจักรอยุธยาว่า ๔ ศตวรรษนั้น ยาวนานพอแก่การสันนิษฐานได้ว่า การจัดการปกครองหัวเมืองคงไม่ได้หยุดนิ่ง หากมีพัฒนาการที่สะท้อนให้เห็นปัจจัยสำคัญต่างๆ เช่น การขยายขอบเขตอำนาจของอยุธยาไปปกครองดินแดนอื่นๆ ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายใน และ ความเปลี่ยนแปลงแนวคิดของราชสำนักในการควบคุมหัวเมือง แนวโน้มที่เห็นชัดคือ อำนาจที่เพิ่มขึ้นของราชสำนักจากการขยายอำนาจทางการเมือง ส่งผลให้มีความพยายามที่จะควบคุมหัวเมืองให้ใกล้ชิดมากขึ้น มาตรการที่ออกมาเพื่อควบคุมหัวเมือง ยังสะท้อนให้เห็นความหวาดระแวงของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อเจ้าเมืองผู้อาจเป็นภัยต่อราชบัลลังก์ด้วย ดังนั้น พระองค์จึงทรงกุ่มพระราชอำนาจในการแต่งตั้งและออกพระราชกำหนดซึ่งเป็นมาตรการจำกัดบทบาทหน้าที่ของเจ้าเมืองอย่างใกล้ชิด

นักประวัติศาสตร์มีข้อมูลหลักฐานชั้นต้นน้อยจนเกินกว่าจะบอกได้อย่างชัดเจนว่า การปกครองในสมัยอยุธยาตอนต้นเป็นอย่างไร กฎมณเฑียรบาลในประมวลกฎหมายตราสามดวง มีข้อความบางส่วนซึ่งอาจหลงเหลือมาจากรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้โปรดให้ตราพระราชกำหนดนั้นเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๐๑๑ (จุลศักราช ๘๓๐ ปีชวด ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๕)^๑ และสามารถใช้

^๑ ตามการคำนวณของศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ดู กฎมณเฑียรบาล ฉบับชำระใหม่ ผลงานนักวิจัยโครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะ

เป็นข้อมูลสันนิษฐานเกี่ยวกับการจัดการปกครองหัวเมืองได้บ้าง พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา นอกจากฉบับความปลีกของหอพระสมุดวชิรญาณ^๒ แล้ว ดูจะใช้ประโยชน์สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์การปกครองของสมัยอยุธยาตอนต้นได้น้อยมาก หมิงสี่อู่ เอกสารจีนร่วมสมัยให้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวข้องกับเรื่องการปกครองของไทยน้อยมาก แต่ก็พอมองเห็นว่า ระบบการปกครองของสมัยอยุธยาตอนต้นยังไม่สู้เป็นเอกภาพ เพราะในปลายปี พ.ศ. ๑๙๑๘ เจ้าพอลหัวจี เจ้าเมืองจันทิงไถ^๓ ได้ส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักหมิงของจีน ซึ่งแสดงว่า จนถึงช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เมืองสำคัญหรือนครรัฐในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยายังเป็นอิสระอยู่มาก ผู้ปกครองอยุธยาอาจเคยมีสัมพันธฉันเครือญาติที่ใกล้ชิดกับผู้ปกครองเมืองและนครรัฐอื่นๆ ที่เป็นแกนของราชอาณาจักรนี้ และความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นพื้นฐานที่จะทำให้กษัตริย์อยุธยาและกษัตริย์สุพรรณบุรีมีฐานะโดดเด่นหรือแข่งขันอำนาจกัน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เขียนขึ้นโดยสะท้อนโลกทัศน์ของอยุธยาและความสำคัญของปฐมกษัตริย์แห่งอยุธยา แต่ความจริงทางประวัติศาสตร์ก็คือ ราชอาณาจักรอยุธยาบรรลุความเป็นเอกภาพได้เพราะกษัตริย์แห่งราชวงศ์สุพรรณบุรีนับตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจนถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

สถานภาพ บทบาทและอิทธิพลของเจ้าเมืองไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น จนถึงก่อนเสียกรุงครั้งที่ ๒ ได้เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขต่อไปนี้ ประการแรก นโยบายของราชสำนักในการควบคุมเจ้าเมืองทั้งที่เป็นเจ้านายและขุนนางในแต่ละ

มรดกโลก” เสนอต่อที่ประชุมสัมมนาทางวิชาการ “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒” จัดขึ้นเมื่อวันที่ ๓ และ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพมหานคร

๒ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (ฉบับความปลีกหมายเลขทะเบียน ๒๒๒ ๒/ก ๑๐๔”, อรพินท์ คำสอน และคณะ, บร., ๑๐๐ เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ ๑๓ เอกสารวิชาการโครงการวิจัย ๑๐๐ เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) (กรุงเทพฯ: คัดดีโสการพิมพ์, ๒๕๕๕): ๔๙-๑๖๘

^๓ แปลตามศัพท์ว่า หมิงไถเก๋ แต่ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นเมืองอะไรในปัจจุบัน

ช่วงเวลามีให้มีอำนาจและสิ่งสมบารมีจนเป็นภัยต่อราชสำนักและเสถียรภาพการเมืองภายใน ประการที่สอง การจัดระบบการปกครองหัวเมืองที่มีผลต่อการรักษาสมดุลอำนาจระหว่างอัครมหาเสนาธิบดีฝ่ายพลเรือนและทหาร ส่วนประการที่สาม การจัดเครือข่ายการตรวจตราดูแลการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าเมืองโดยอยู่ในความควบคุมของกรมวัง ซึ่งเป็นหน่วยงานขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์

นับแต่แรกสถาปนาอยุธยาใน พ.ศ. ๑๘๙๓ จนถึงรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ขอบเขตของราชอาณาจักรอยุธยาต่างๆ ยังไม่ได้กว้างขวางใหญ่โตเหมือนในสมัยต่อมา เมืองสำคัญที่มีสายสัมพันธ์ฉันเครือญาติกับพระมหากษัตริย์และค่อนข้างมีอิสระได้ถูกดึงเข้ามาอยู่ใต้อำนาจการบังคับบัญชาของราชสำนักที่เมืองหลวง มีโอกาสเป็นไปได้มากกว่า พระมหากษัตริย์โปรดให้ราชกุมารและราชบุตรที่เกิดด้วยพระอัครมเหสี หรือ พระอัครราชเทวี ซึ่งเป็นเชื้อสายของเจ้าอนุวงศ์ในหัวเมืองกลับไปปกครองเมืองของบรรพบุรุษฝ่ายพระราชมารดา ฐานะของพระราชกุมารและพระราชบุตรตามกฎหมายเทียบบาล ขึ้นอยู่กับฐานะของพระราชมารดา และฐานะของพระราชมารดาขึ้นอยู่กับภูมิหลังของราชตระกูลของพระองค์เอง

กุศโลบายของพระมหากษัตริย์อยุธยา เห็นได้ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิบดี หรือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าพระยาสาม) ซึ่งมีพระราชโอรสอันเกิดแก่พระราชมารดาเชื้อสายเมืองสุพรรณบุรี จึงโปรดให้เป็นพี่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชปกครองเมืองสุพรรณบุรี (และต่อมาได้เลื่อนเป็นพระเจ้าพระนเรศวรมหาราชปกครองเมืองยโสธรปุระหรือนครธม) ในขณะที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าพระยาสาม) ผู้มีพระราชมารดาเป็นวงศ์สุโขทัย ก็ทรงได้รับสิทธิธรรมในการครอบครองเมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือ อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ สมเด็จพระเจ้าพระยาแพรกศรีราชา เจ้าเมืองแพรกศรีราชา (สรคบุรี) ก็น่าจะมีพระราชมารดาเป็นเชื้อสายเจ้าเมืองนั้น พระเจ้าลูกเธอเหล่านี้มีฐานะสูงตามพระราชมารดาซึ่งมีฐานันดรศักดิ์พระอัครมเหสีหรือแม่หยั่วเมือง (แม่อยู่หัวเมือง) หรือ พระอัครราชเทวี กฎมณเฑียรบาลกำหนดไว้ว่า พระราชกุมารเกิดด้วยลูกหลวง (มีพระมารดาเป็นพระราชธิดากษัตริย์) ได้กินเมืองเอก เกิดด้วยหลานหลวง (มีพระราชมารดาเป็นชั้นพระราชนัดดา) ได้กินเมืองโท ฐานะของเจ้านายกินเมืองเหล่านี้อาจเปลี่ยนแปลงสูงขึ้น

กล่าวคือ จากได้กินเมืองเล็กแล้วเลื่อนไปกินเมืองที่สำคัญกว่า เช่น กรณีสมเด็จพระนครินทร์และเจ้าพระยาแพรศรราชา เป็นต้น

ในสมัยอยุธยาตอนต้น หัวเมืองลูกหลวง มีฐานะเป็นเมืองเอก และเมืองหลานหลวงเป็นเมืองโท ส่วนการจัดแบ่งหัวเมืองออกเป็นเมืองตรีและจัตวานั้น ผู้เขียนเห็นว่า คงจะได้จัดทำในภายหลังเมื่อราชอาณาจักรขยายออกไปมากแล้ว เนื่องจากเจ้านายระดับสูงทรงได้รับแต่งตั้งไปกินเมืองลูกหลวงต่างๆ แต่ละพระองค์อาจได้รับเครื่องยศชั้นสูง และมีพระราชอำนาจค่อนข้างอิสระจึงทรงปกครองหัวเมืองในฐานะอุปราช ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ ในขณะที่ตำแหน่ง พระมหาอุปราช เป็นของพระราชโอรสหรือพระอนุชาธิราชซึ่งเกิดด้วยพระราชมารดาที่ทรงมีฐานะเป็นแม่หัวเมืองหรือพระอัครราชชายา ในกรณีที่ในรัชกาลนั้นมีการแต่งตั้งผู้ใดเป็นพระอัครมเหสี พระราชโอรสอาจทรงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้า ในหลักการ ระบบเมืองลูกหลวง (เอก) หลานหลวง (โท) ได้ทำให้ราชวงศ์มีความมั่นคง เพราะเปิดโอกาสที่ขุนนางจะขึ้นมาแย่งชิงราชสมบัติ แต่การเจ้านายได้ปกครองเมืองลูกหลวงอย่างค่อนข้างอิสระ เปิดโอกาสให้เจ้านายหลายพระองค์ทรงสามารถสะสมกำลังและต่างสร้างบารมีได้เข้มแข็งพอที่จะอ้างสิทธิในราชบัลลังก์เมื่อสิ้นรัชกาลของพระราชบิดาหลง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อสมเด็จพระนครินทร์ราชาธิราชสวรรคต แล้วเจ้าพระยาอ้ายและเจ้าพระยาอี้ต่างยกทัพเข้าสัญยุทธ์แย่งชิงราชสมบัติกัน

เมื่อครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงจัดการปกครองใหม่นั้น ราชอาณาจักรสยามได้แผ่ออกไปอย่างกว้างขวางแล้ว รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เป็นช่วงเวลาแห่งการทำสงครามขยายพระราชอาณาเขต ตัวอย่างของการผนวกเมืองขึ้นใหม่ ก็คือ กลุ่มเมืองพิมาย-พนมรุ้ง-พระงามในเขตลุ่มน้ำมูลของที่ราบสูงโคราช เจ้าเมืองที่ปกครองอยู่เดิมได้รับการยอมรับให้อยู่ในอำนาจต่อไป แต่ได้รับพระราชทานยศและราชทินนามใหม่ ซึ่งเท่ากับเป็นการผนวกบ้านเมืองที่ได้มาใหม่ให้เข้าสู่ระบบราชการของอยุธยา การที่ราชอาณาจักรไทยขยายขอบเขตออกไปและจำนวนหัวเมืองมีเพิ่มมากขึ้นเป็นสาเหตุให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงเห็นความจำเป็นในการจัดระบบการปกครองทั้ง

ส่วนกลางและหัวเมืองเสียใหม่ ผู้เขียนเข้าใจว่า คงได้มีการแบ่งหัวเมืองในปกครองของอยุธยาออกไปเป็นเมืองเอก โท ตริ และ จัตวา ในช่วงเวลานี้^๔

หัวเมืองเหนือซึ่งถูกผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอยุธยา มีความสำคัญเป็นพิเศษเพราะหัวเมืองเช่น พิษณุโลก สุโขทัย กำแพงเพชร และศรีสัชนาลัย ต่างเป็นเมืองเจ้าอนุวงศ์ (ราชวงศ์ท้องถิ่น) ปกครองมาก่อน เมืองพระพิษณุโลกจะเป็นเมืองสำคัญอันดับสองในราชอาณาจักรในสมัยหลังจากนี้เป็นต้นมา เพราะเป็นเมืองพระมหาอุปราชา ส่วนอีกสามเมืองกลายเป็นเมืองลูกหลวงเพิ่มขึ้นจากเมืองลูกหลวงที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเดิม ฟานพลิต ได้เขียนเล่าว่า ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมืองเหล่านี้ยังคงเป็นเมืองที่พระมหากษัตริย์มักส่งเจ้านายไปปกครองอยู่ โดยเฉพาะเมืองพระพิษณุโลก หากในบางครั้งทรงเลือกที่จะแต่งตั้งขุนนางไปปกครอง ก็ถือว่า ขุนนางท่านนั้นได้รับเกียรติยศอย่างสูง

พัฒนาการทางการเมืองของอยุธยาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมาทำให้การปกครองหัวเมืองเปลี่ยนไป การขยายอำนาจออกไปสู่ดินแดนอื่นหมายถึง การมีหัวเมืองใหม่ซึ่งเปลี่ยนสถานภาพจากเมืองประเทศราช มาเป็นเมืองในสังกัดระบบราชการของอยุธยา โดยที่ไม่ได้มีการแต่งตั้งเจ้านายไปปกครองโดยตรง ทั้งนี้เพื่อรักษาน้ำใจของผู้นำท้องถิ่นที่ยอมสวามิภักดิ์ แต่มีแนวโน้มที่ราชสำนักจะใช้มาตรการในการควบคุมหัวเมืองอย่างใกล้ชิดมากขึ้น อันเป็นส่วนหนึ่งของการดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ในขณะเดียวกัน ความเสื่อมของระบบการปกครองหัวเมืองแบบเมืองอุปราช อันประกอบไปด้วยเมืองลูกหลวงเอก และเมืองหลานหลวงเมืองโท เป็นผลมาจากความรู้สึกที่ว่า ระบบเมืองอุปราชเป็นภัยต่อราชสำนัก เพราะเจ้านาย ซึ่งทรงเป็นพระราชอนุชาและพระโอรส ผู้ได้ไปปกครอง

^๔ ใน “พระไอยการกระบดศึก” ที่ตราขึ้นในมหาศักราช ๑๓๓๔ ปีจอ เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ วันพฤหัสบดี ซึ่งต้องแก่ปีศักราชเป็น ๑๓๓๖ ตรงกับ วันพฤหัสบดีที่ ๖ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๔๕๔/ พ.ศ. ๑๙๙๕ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีการเรื่องการปูนบำเหน็จความชอบข้าทูลละออง และมีข้อความพูดถึง “ถ้าเป็นพระหลวง **รังเมือง ครองเมือง เอก โท ตริ จัตวา**” ถ้าข้อความนี้เป็นจริง ก็หมายความว่า มีการจัดแบ่งเมืองออกเป็น ๔ ระดับแล้ว และในสมัยนั้นยศยังไม่เพ้อ เจ้าเมือง/ผู้รังเมืองจึงเป็นเพียงระดับ พระ และ หลวง”

หัวเมืองเอกโทรายรอบราชธานี ส่วนใหญ่มีสิทธิธรรมในการแข่งขันกันขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ และทรงสามารถสร้างฐานอำนาจทางการเมืองได้ ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงทรงพอพระทัยที่จะให้เจ้านายอยู่ในราชธานีมากกว่า และถ่ายโอนอำนาจในการปกครองให้แก่ทั้งผู้นำท้องถิ่นและข้าราชการที่แต่งตั้งไปจากเมืองหลวง เนื่องจากข้าทูลละอองและข้าราชการแม้จะมีอำนาจวาสนาเพียงใด แต่ก็ขาดคุณสมบัติอันเป็นสิทธิธรรมสำคัญที่จะยกขึ้นมาอ้างเพื่อแย่งชิงราชสมบัติ

การลดความสำคัญของระบบเมืองอุปราชลงถูกขัดเซยด้วยการสถาปนาเมืองพระมหาอุปราชขึ้นเช่น เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นปกครองราชย์ที่เมืองพระพิษณุโลกใน ค.ศ. ๑๔๖๓/๒๐๐๖ ได้โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช (?) ครองราชย์ที่พระนครศรีอยุธยาในพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราช และเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงขึ้นครองราชย์นั้น ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระอาทิตย์เจ้าซึ่งดำรงฐานันดรศักดิ์ที่สมเด็จพระหน่อพุทธางกูรเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองพิษณุโลกใน ค.ศ. ๑๕๒๖/๒๐๖๙ รายงานของดัตช์ในกลางคริสต์ทศวรรษ ๑๖๔๐ ทำให้เราทราบว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองมีพระราชปรารภที่จะแต่งตั้งให้สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา พระอนุชาธิราชขึ้นเป็นอุปราชครองเมืองพิษณุโลกเช่นกัน แต่ดูเหมือนสมเด็จพระอนุชาธิราชไม่เต็มพระทัยที่จะไป เหตุผลที่แน่ชัดคือ พระองค์ไม่ต้องการไปจากศูนย์กลางอำนาจที่อยู่อยุธยาเพราะอาจไม่มั่นพระทัยในเรื่องสถานภาพของพระองค์และเสถียรภาพทางการเมือง^๕

ความจริงแล้ว การเลิกระบบเมืองลูกหลวงเอกและหลานหลวงโท อาจสร้างความพอใจให้แก่ทั้งราชสำนักและเจ้านายสำคัญๆ เพราะได้ประทับอยู่ ณ เมืองหลวงและสามารถติดตามความเคลื่อนไหวทางการเมืองได้อย่างใกล้ชิด รวมทั้งทรงมีโอกาสสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับข้าทูลละอองและเจ้านายพระองค์อื่นๆ

^๕ Dhiravat na Pombejra, **A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty, 1629 – 1688**, A Thesis submitted to the School of Oriental and African Studies, the University of London, for the degree of Doctor of Philosophy, January 1984, 253.

การแต่งตั้งผู้นำท้องถิ่นขึ้นเป็นเจ้าเมืองแทนเจ้านายมิได้หมายความว่า ไม่เกิดปัญหาเสถียรภาพทางการเมืองและการทำทลายอำนาจของราชสำนักเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงวิกฤตของบ้านเมือง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ กรณีกบฏของเจ้าเมืองพิษณุและสวรรคโลกในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ภายหลังการเสียกรุงฯ ครั้งแรก เนื่องจากเจ้าเมืองทั้งสองแม้จะเป็นข้าหลวงเก่าของพระมหากษัตริย์ แต่ก็ไม่มั่นใจในการที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทำสงครามกอบกู้อิสรภาพ

รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชน่าจะเป็นช่วงเวลาแห่งการปฏิรูปการปกครองหัวเมือง เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจมากและขุนนางหัวนเกรง ในสมัยอยุธยาตอนกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาเมศวร (เอกาทศรถ) จนถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นช่วงเวลาที่สถาบันขุนนางตกต่ำและพระมหากษัตริย์ทรงใช้มาตรการต่างๆ ในการควบคุมขุนนางทั้งในส่วนกลางและหัวเมือง เสนาบดีหลายคนถูกย้ายตำแหน่งหน้าที่หรือแม้กระทั่งถูกย้ายไปปกครองหัวเมือง ด้วยเหตุผลเรื่องความไม่ไว้วางใจของพระมหากษัตริย์ซึ่งได้ขึ้นครองอำนาจโดยการแย่งชิงราชสมบัติ

การยกเลิกระบบเมืองลูกหลวงเอก/หลานหลวงโท ซึ่งเจ้านายชั้นสูงได้รับแต่งตั้งไป “กินเมือง” ได้นำไปสู่การจัดระบบการปกครองหัวเมืองใหม่ ซึ่งเจ้าเมืองเป็นขุนนางผู้ได้รับการแต่งตั้งให้ไป “ครองเมือง” “รักษาเมือง” และ “รั้งเมือง” ในฐานะผู้แทนของรัฐบาลกลาง ระบบการปกครองหัวเมืองนี้ในขั้นต้นเมืองยังมีหัวเมืองไม่มากนัก เจ้าเมืองขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อบ้านเมืองและพลเมืองเพิ่มมากขึ้น ระบบราชการก็ขยายใหญ่ขึ้น การจัดระบบการปกครองหัวเมืองเป็นเรื่องโยงไปถึงการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินส่วนกลางและการดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง กล่าวคือ

๑. พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจในการแต่งตั้งเจ้าเมือง ผู้รักษาเมือง และผู้รั้งเมือง ซึ่งมีอภิสิทธิ์ในระดับแตกต่างกัน สถานภาพการเป็นเจ้าเมืองขึ้นอยู่กับคุณสมบัติขั้นพื้นฐานที่กำหนดไว้ในพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๕๐ (วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๒๔๓) ที่ระบุว่า ผู้ที่จะเป็นผู้รักษาเมือง ผู้รั้งเมือง ต้องมีวุฒิ ๔

ประการ คือ ชาตวิภูติ คุณวิภูติ วิทยวิภูติ และปัญญวิภูติ และต้องมีอธิบดี ๔ สำหรับผู้เป็นขุนนางคือ จันทาธิบดี วิทยาธิบดี จิตาธิบดีและวิมังสาธิบดี^๖ ในการยอมรับฐานะสูงสุดของพระเจ้าอยู่หัว เจ้าเมืองยังต้องถวายดอกไม้ทองเงินเมื่อจะออกไปปกครองหัวเมืองและถวายส่วยสัตตพทยาเข้ามาตามพระราชประสงค์ ในขณะเดียวกัน เพื่อตรวจสอบการทำหน้าที่ของผู้รักษาเมืองและผู้รั้งเมือง พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งยุกระบัตรในฐานะผู้ตรวจราชการกรมวังไปจับตามดูความประพฤติของเจ้าเมืองและกรมการด้วย

๒. ในการจัดระบบการปกครองหัวเมืองให้มีประสิทธิภาพและเพื่อตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งให้อัครมหาเสนาบดีทั้งสอง คือ สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมเป็นผู้กำกับดูแลหัวเมืองซึ่งแบ่งออกเป็นปากใต้และฝ่ายเหนือ การให้สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมแบ่งหน้าที่กันดูแลหัวเมืองนั้นจะได้เริ่มแต่เมื่อใดไม่มีหลักฐานขั้นต้นชี้ชัด แต่นี่อาจเป็นกุศโลบายของราชสำนักที่

^๖ ข้อความในพระราชกำหนดเก่าอธิบายว่า

“อนึ่งชนบทำเนียมผู้จะเปนพระหลวงขุนหมื่นผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการย่อมมีความชอบตามคุณานุรูปสมควรแลกอบด้วยวุฒิสีประการ คือชาตวิภูติ ไวยะวิภูติ คุณวิภูติ ปัญญวิภูติ ชาตวิภูตินั้นกระกูลเปนอัครมหาเสนาบดีสืบๆ กันมา ไวยะวิภูตินั้นคืออายุสมควรตั้งแต่สามสิบเบดปีขึ้นไป คุณวิภูตินั้นคือมีความรู้ฝ่ายทหารพลเรือนชำนาญ ปญหาวิภูตินั้นคือจำเริญด้วยปัญญาฉลาดในที่ที่จะตอบแทนแก้ไขข้อตฤพฤษนาประเทศกรุงอื่น แลคิดอ่านให้ชอบด้วยโลกียราชกิจธรรมทั้งปวงควรสมุหะพระกลาโหมสมุหนายกจัดสตามปฤษาพร้อมกัน จึงนำเอากราบทูลพระกรุณาเอาผู้กอบด้วยวุฒิสีประการนั้นเปนที่พระหลวงขุนหมื่น แม้นแต่สองประการสามประการก็อาจจะเอาเปนที่พระหลวงขุนหมื่นตามสมควร

อนึ่งผู้จะเปนพระหลวงขุนหมื่น ย่อมประกอบด้วยอะธิบดีสี่ประการ คือจันทาธิบดี คือวิทยาธิบดี คือจิตาธิบดี คือวิมังสาธิบดี จันทาธิบดินั้นคือล้นเกล้าล้นกระหม่อมต้องพระราชประสงค์สิ่งใด ผู้นั้นนำซึ่งสิ่งนั้นมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย วิทยาธิบดินั้นคือกอบปรด้วยความเพียรในราชการมิได้ขาด จิตาธิบดินั้นคือมีน้ำใจกล้าแข็งในการณะรงค์สงคราม วิลังสาธิบดินั้นคือฉลาดในที่พิภกษาความแลอุบายในราชการต่างๆ ถ้าผู้ใดมิประกอบปรด้วยวุฒิสีประการแลอะธิบดีสี่ประการแต่ประการใดประการหนึ่งใช้ถึงคุณานุรูปสมควรก็ดียอย่าให้สมุหะพระกลาโหมสมุหนายกจัดสตามกราบทูลพระกรุณาแต่งตั้งผู้นั้นเปนพระหลวงขุนหมื่นเปนอันขาดทีเดียว”

จะให้ขุนนางผู้ใหญ่มีอำนาจเท่าเทียมและให้คานอำนาจกัน ผู้เขียนเชื่อว่า พัฒนาการของการแบ่งหน้าที่ขุนนางคงเริ่มต้นจากเดิมมีตำแหน่งขุนนางฝ่ายทหาร สูงสุดหรือ ออกญาอุปราชชาติวรวงศ์ ผู้เป็น “แสนอญาธิราช”^{๓๗} (อธิราชของพล ทหารทั้งหลาย) สร้อยราชทินนามสุดท้ายที่บอกฐานะหน้าที่ของ “แสนอญาธิราช” นี้ทำให้รำลึกถึง “เจ้าแสนาบดี” ในรัชกาลสมเด็จพระรามาเจ้า ขุนนางท่านนี้ผิติดใจกับ เจ้าเหนือหัวของตนแล้วจึงไปนำทัพของสมเด็จพระนครอินทราธิราชเข้ามายึดกรุง ศรีอยุธยา

ในสมัยต่อมา เมื่อพระมหากษัตริย์มีพระราชดำริเห็นว่า ขุนนางท่านนี้มี อำนาจมากเกินไปจึงอาจจัดระบบการปกครองใหม่ โดยแต่งตั้งอัครมหาเสนาบดี สองตำแหน่ง ให้สมุหนายกรับผิดชอบกิจการพลเรือน สมุหพระกลาโหม รับผิดชอบด้านการทหาร แต่เพื่อให้เกิดการคานอำนาจกัน จึงให้สมุหนายกมี ฐานะสูงกว่าเนื่องจากได้ใช้ตราจักร ประทับตราที่ส่งออกไปประหารชีวิตคน ส่วน ออกญาอุปราช ซึ่งเป็นขุนนางระดับสูงสุดของแผ่นดินเพราะได้รับพระราชทานเบี้ย หวัดปีละ ๑๐๐ ชั่ง (ในขณะที่อัครมหาเสนาบดีได้รับเบี้ยหวัดปีละ ๕๐ ชั่ง)^{๓๘} กลับ กลายเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ไป แม้แต่ในรัชสมัยสมเด็จพระ รามาธิบดีที่ ๒ เมื่อโตเม ปิเรส (Tome Pires) นักจดหมายเหตุโปรตุเกสบันทึก เรื่องราวเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามไว้ ก็ได้กล่าวว่า ออกญาอุปราชเป็นราช

^{๓๗} “พระไอยการ “ตำแหน่งนาพลเรือน” ข้อ ๓ ใน ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุล ศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวง ตราสามดวง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๓: ๑๘๒

^{๓๘} เอกสารสมัยปลายอยุธยา กล่าวว่า เจ้าพระยามหาอุปราชมีเครื่องยศและเบี้ยหวัด คือ “พานหมากทอง ๒ ชั้น เครื่องทอง คนโททองสลักลาย ชันทองสลักลาย มีพานเงินรอง กระโถนทอง ดาบฝักทองข้ออ้อย ๙ ข้อประดับพลอย ก้นกลดแพรยอดทอง ชีวเรือเอกไชย ลายทอง คฤหเขียนลายทอง อัตราเบี้ยหวัดปีละ ๑๐๐ ชั่ง เวลาเข้าเฝ้าในท้องพระโรง มีพรหม ปูเป็นที่นั่ง ใช้ตราตำแหน่งรูปพระพรหมถือฉัตร ทรงหงส์” ดู “คำให้การชาวกรุงเก่า” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับ หลวงประเสริฐ (นครหลวง ๒: คลังวิทยา, ๒๕๑๕): ๒๔๒

เลขานุการในพระองค์^๙

การถ่ายโอนหน้าที่ของออกญาอุปราชแก่อัครมหาเสนาบดีสองท่านเป็นการถ่ายโอนความรับผิดชอบโดยยึดลักษณะงานเป็นสำคัญ (functional responsibility) ครั้นต่อมา พระมหากษัตริย์ทรงเห็นว่า ภาระหน้าที่ของอัครมหาเสนาบดีได้เปิดโอกาสให้สมุหพระกลาโหมมีอำนาจด้านการทหารจนอาจเป็นภัยต่อราชบัลลังก์ ได้จึงทรงกำหนดลักษณะงานเสียใหม่ เพื่อให้อัครมหาเสนาบดีทั้งสองมีกำลังอำนาจบารมีค้ำคานกันไว้ กล่าวคือ ให้ทั้งสองฝ่ายมีอำนาจหน้าที่ภารกิจที่เกือบเหมือนกัน คือ มีอำนาจการปกครองทั้งด้านพลเรือนเช่นเดียวกับด้านทหาร แม้เมื่อมีราชการสงครามอัครมหาเสนาบดีทั้งสองต่างทำหน้าที่เหมือนกันคือเป็นผู้นำทัพ แต่ลักษณะพิเศษที่เป็นของใหม่ คือ ให้สมุหนายกดูแลกิจการหัวเมืองฝ่ายเหนือ และสมุหพระกลาโหมดูแลกิจการหัวเมืองฝ่ายใต้ ดังนั้น อัครมหาเสนาบดีทั้งสองจึงมีอำนาจค้ำคานกันในการเมืองการปกครอง ลักษณะที่เปลี่ยนแปลงใหม่นี้เป็นเรื่องของการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบโดยใช้พื้นที่ในการปกครอง (territorial responsibility) เป็นสำคัญ

๓. หลักการในการปกครองและบริหารราชการแผ่นดินส่วนหัวเมืองคือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นที่มาของสิทธิธรรมในการปกครองบ้านเมือง แต่ทรงมอบหมายหน้าที่การปกครองบ้านเมืองแก่เจ้าเมือง/ผู้รั้งเมือง/ผู้รักษาเมือง ในขณะที่การบังคับบัญชาดูแลการปกครองหัวเมืองตกเป็นภาระของอัครมหาเสนาบดี แต่ได้ทรงใช้มาตรการทั้งด้านการเมืองและด้านกฎหมายในการรักษาพระราชอำนาจและความมั่นคงของราชบัลลังก์ มาตรการทั้งสองได้มาบนพื้นฐานของการรักษาสมดุลแห่งอำนาจระหว่างอัครมหาเสนาบดีและการตรวจสอบควบคุมกันเองของ

^๙โตเม ปิเรส กล่าวว่า “กิจการทุกอย่างต้องผ่านการพิจารณาของออกญาอุปราชและขุนโกษา” ซึ่งหมายความว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ออกญามหาอุปราชอาจได้ดูแลกิจการด้านการปกครองทั้งหมด ก่อนมีการแยกอำนาจหน้าที่ไปสู่สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมในสมัยต่อมา ดู พัฒนพงศ์ ประคัลภ์พงศ์, แปล, “จดหมายเหตุการเดินทางของโตเม ปิเรส ตอนที่เกี่ยวกับสยาม” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณ, **ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา**, จัดพิมพ์เผยแพร่โดยคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๒๘: ๗

ข้าทูลละอองฝายต่างๆ เช่น ระหว่างเจ้าเมืองต่อเจ้าเมือง และระหว่างยุกระบัตร์กับเจ้าเมือง การใช้ยุกระบัตร์ในฐานะผู้ตรวจราชการถาวรของกรมวังประจำหัวเมืองเป็นมาตรการปรามการใช้อำนาจในทางที่ผิดของเจ้าเมือง หรือ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เจ้าเมืองในสมัยตั้งแต่อยุธยาตอนกลางไปจนกระทั่งเสียกรุงฯ ครั้งที่ ๒ มีฐานะอำนาจต่ำกว่าเจ้าเมือง “กินเมือง” สมัยอยุธยาตอนต้น ทั้งนี้เพราะอยู่ในสายตาของราชสำนักตลอดเวลา เนื่องจากยุกระบัตร์จะต้องเข้ามารายงานความประพฤติของเจ้าเมืองทุกครั้งที่เข้ามาราชธานีเพื่อรับน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ในส่วนของการบังคับบัญชาหัวเมือง ฐานะของสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมมิได้มั่นคงเสมอไป แม้ได้กำหนดไว้ชัดเจนในพระธรรมนูญก็ตาม^{๑๐} ถ้าหากว่า สมุหนายกได้กำกับราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือ และสมุหพระกลาโหมได้กำกับราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ อยู่แต่เดิมจริง สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (ครองราชย์ ค.ศ. ๑๖๒๙/พ.ศ. ๒๑๗๒ ถึง ๑๖๕๖/๒๑๙๙) อาจจะได้ทรงเปลี่ยนแปลงระบบเสียใหม่โดยไม่ได้ให้สมุหพระกลาโหมกำกับราชการหัวเมืองอีกต่อไป เนื่องจากทรงเห็นว่าการให้อำนาจแก่สมุหพระกลาโหมมากเกินไปเป็นภัยต่อราชสมบัติ เหตุที่เคยทรงเป็นออกญาโกลาโหมมาก่อน นิโกลา แชแวงส ได้กล่าวไว้ในจดหมายเหตุของเขาว่า ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ออกญาจักรี หรือ สมุหนายกสามารถสั่งราชการหัวเมืองทั้งหมด^{๑๑} เขา รายงานว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงระแวงออกญาจักรีและทรงหามาตรการควบคุมออกญาจักรีมิให้อำนาจมากเกินไป อย่างไรก็ตาม ออกญาจักรีได้กำกับราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพื่อเป็นการกระจายการใช้อำนาจของขุนนางเพื่อคานกัน ออกญาพระคลังได้กำกับดูแลหัวเมืองปักษ์ใต้ตั้งแต่เมืองพริบพรี (เพชรบุรี) ไปจนถึงตะนาวศรี ส่วนออกญาวังได้กำกับราชการหัวเมืองชายฝั่งตั้งแต่พริบพรีถึงหัว

^{๑๐} ข้อความที่ว่า สมุหนายกดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือ และ สมุหพระกลาโหม ดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ ใน **พระธรรมนูญ** นั้น น่าจะเป็นการแก้ไขให้ตรงกับสภาพความเป็นจริงในสมัยที่มีการชำระกฎหมายตราสามดวง

^{๑๑} “All the provincial governors must submit to him an account of what takes place in their provinces and are obliged to carry out his orders.” Nicolas Gervaise, **The Natural and Political History of the Kingdom of Siam**, translated by John Villiers (Bangkok: White Lotus, 1989): 68.

เมืองที่ติดกำแพงเพราะออกญาวังมีรายจ่ายมากและพระองค์ต้องการเพิ่มเกียรติยศของขุนนางผู้^{๑๒}

๔. ในการจัดระบบการปกครองหัวเมืองเพื่อสอดคล้องกับการปกครองส่วนกลาง องค์ประกอบของคณะผู้ปกครองหัวเมืองจึงจำลองไปจากรูปแบบการปกครองในราชธานี กล่าวคือ เจ้าเมืองอยู่ส่วนบนสุดของโครงสร้างและมีกรมการเมือง ซึ่งประกอบไปด้วยปลัด พล (ฝ่ายกลาโหม) มหาดไท (ฝ่ายสมุหนายก) เมืองวัง คลัง นา (จตุสดมภ์เมือง) สัสดี (ดูแลเรื่องบัญชีไพร่พล) และ ยุกระบัตร (ผู้ตรวจราชการกรมวังผู้ต้องรายงานตรงต่อพระมหากษัตริย์เพื่อสอดคล้องการบังคับบัญชาหัวเมืองของอัครมหาเสนาบดีและการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าเมือง) โดยปกติ เรามักจะใช้คำว่า เจ้าเมือง เรียกผู้ได้รับแต่งตั้งให้ไปปกครองหัวเมือง แต่ในสมัยปลายอยุธยา ในพระราชกำหนดเก่า จุลศักราช ๑๑๒๑ ออกเมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๐๒ ซึ่งว่าด้วยอัตราค่าตั้งเจ้าเมือง ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งเมือง และกรมการเมือง ได้ใช้คำว่า เจ้าเมือง เฉพาะผู้ปกครองเมืองเอก คือ เมืองพิษณุโลก เท่านั้น ส่วนเมืองโทและเมืองตรี เรียกว่า ผู้รักษาเมืองและผู้รั้งเมือง เมืองเอกอยู่ในสถานภาพพิเศษ ตรงที่ไม่มียุกระบัตร (ยุกระบัตร) ฐานะของเจ้าเมือง ผู้รักษาเมือง และผู้รั้งจึงมีความสำคัญลดหลั่นกันเป็นลำดับ ในฐานะผู้ปกครองหัวเมือง เจ้าเมือง ผู้รักษาเมือง และผู้รั้ง ต่างได้รับสิทธิพิเศษและผลประโยชน์มากมาย เช่น ในเรื่องการควบคุมกำลังไพร่สม และการมีส่วนแบ่งในพิไนโยบาย ค่าฤทธาธรรมเนียมศาลและอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการตัดสินคดีความ เช่น “ค่าที่นั่งว่าความ” หรือส่วนแบ่งลูกเมียจำเลย คดีนครบาล (อุกฉกรรจ์) ที่แพ้วความ^{๑๓} หลักฐานจากกฎหมายตราสามดวงหลายแห่งกล่าวถึงการที่ข้าทูลละอองติดสินบนเสนาบดีผู้ใหญ่ให้กราบบังคมทูลเสนอแนะแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง จนสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ทรงสั่งห้าม^{๑๔} การเดินเรื่องติดสินบนเพื่อเป็นเจ้าเมืองนี้ยังมีต่อมาจนถึงรัชกาลสุดท้ายของอยุธยา

^{๑๒} Ibid.: 68–69.

^{๑๓} พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๑ (ออกเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๓ มิถุนายน ค.ศ. ๑๗๐๓/พ.ศ. ๒๒๕๐) ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ

^{๑๔} พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๕๐ (ออกเมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม ค.ศ. ๑๗๔๐/พ.ศ. ๒๒๖๕

เช่น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๒/ก.๑๐๑^P(จากฉบับสมุดไทย) เล่าเรื่องพระยาตาก เมื่อก่อนขึ้นเป็นเจ้าเมืองตากได้มาเดินเรื่องผ่านเจ้าพระยาจักรีเพื่อขอเป็นเจ้าเมืองตาก เป็นต้น

๒. สารัตถวิพากษ์

๒.๑ ความเป็นมาของเอกสาร: “พระราชกำหนดเกล้าว่าด้วยการจัดการปกครองหัวเมือง รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ”

ในบรรดาหลักฐานเอกสารไทยที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา นั้น พระราชกำหนดเกล้าฉบับหนึ่ง^{๑๕} ซึ่งออก ณ วันจันทร์ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ จุลศักราช ๑๐๘๙ หรือตรงกับวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๓๒๓/พ.ศ. ๒๒๓๐ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๕๒-๒๒๓๖) นั้น นับว่า

P(เขียนด้วยตัวเส้นดินสอขาว ชื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือ **เรื่องของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี** ที่ระลึกงานศพ นายสวาสดี สรีสกลไกรนุชิต ภัทรนาวิก (พระยาสุริสกลไกรนุชิต) ะวัดไตรมิตรวิทยาราม ๑๐ ตุลาคม ๒๔๘๓ ข้อความที่เกี่ยวข้องคือ

“ขณะนั้นยังมีบุตรจีนคลองสวนพลูคนหนึ่ง ขึ้นไปค้าขายอยู่ ณ เมืองตากหลายปี ครั้นอยู่มา จีนผู้นั้นเป็นคนมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ช่วยกรมการชำระถ้อยความของราษฎรอยู่เนืองๆ เจ้าเมืองตากป่วยลงก็ถึงแก่ความตาย จีนมีชื่อผู้นั้นก็ตัดผมเป็นไทย ลงมา ณ กรุงศรีอยุธยา จะเดินเป็นเจ้าเมืองตาก จึงเข้ามาหานายสดีเป็นคนรักกันกับชายมีชื่อผู้นั้น นายสดีก็พาชายผู้นั้น ไปหาหลวงนายชาญญเบศ นายเวรมหาดเล็กของขุนหลวงหาว่า หลวงนายชาญญเบศก็ไปหาพระยาจักรีว่า ชายมีชื่อจะเดินเป็นหัวเมืองตาก จะกราบเท้าเจ้าคุณให้ช่วยด้วย พอมีหนังสือวางเเอร์ว่า เจ้าเมืองตากนั้นถึงอนิจกรรมเสียแล้ว พระยาจักรีนำบอกขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เจ้าเมืองตากถึงแก่กรรมเสียแล้ว พระเจ้าอยู่หัวทรงพระดำริว่า เมืองตากเล่าก็เป็นเมืองหน้าตึกอยู่ ให้พระยาจักรีหาคนที่มีความรู้พอจะเป็นได้ พระยาจักรีได้ท่วงทีแล้วก็กราบบังคมทูลว่า เห็นจะจัดแจงได้ พระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จขึ้น พระยาจักรีก็กลับออกมาบอกกับนายชาญญเบศว่าได้ จึงให้หาชายมีชื่อผู้นั้นเข้ามาบอกว่า พระเจ้าอยู่หัวโปรดแล้ว พระยาจักรีจะให้มิท้องตราขึ้นไป พระยาจักรีก็นำเอาชายมีชื่อผู้นั้นเข้าเฝ้าถวายบังคม ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เป็น พระยาตาก จึงพระราชทานเครื่องยศสำหรับเมืองเก่านั้นขึ้นไป”

^{๑๕} ดู “พระราชกำหนดเกล้า ฉบับที่ ๒๓” มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวง ตราสามดวง เล่ม ๓ หน้า ๑๘๖-๑๙๑

สำคัญยิ่งนัก เพราะเป็นเอกสารชั้นต้น ซึ่งทำให้นักประวัติศาสตร์ได้ทราบลักษณะการปกครองหัวเมืองของสมัยอยุธยาตอนปลายว่าเป็นไปอย่างไร พระราชกำหนด^{๑๖} นี้ ออกมาหลังจากสมเด็จพระเจ้าท้ายสระทรงครองราชย์แล้วถึง ๑๘ ปี ในช่วงที่บ้านเมืองอยู่ในความสงบพอสมควร แต่เป็นช่วงเวลาที่ดูเหมือนระบบราชการด้านหัวเมืองได้หละหลวม เนื้อหาสาระของพระราชกำหนดนี้ซึ่งกำหนดนโยบายที่ “ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งเมือง และเจ้าเมือง”^{๑๗} ต้องนำไปปฏิบัติ แสดงว่าราชสำนักของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระได้ทราบถึงปัญหาด้านการปกครองหัวเมืองซึ่งจำเป็นต้องออกประกาศมาตรการแก้ไข

เอกสารสำคัญนี้เป็นที่รู้จักกันดีในชื่อ พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๒๓ ในประมวลกฎหมายตราสามดวง แต่นักประวัติศาสตร์ได้นำไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของอยุธยาค่อนข้างน้อย ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ นายกราชบัณฑิตสภา ได้อนุญาตให้พิมพ์พระราชกำหนดเก่าจำนวน ๑๑ ฉบับ ที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเผยแพร่จึงพบว่า มีสองสามฉบับที่ไม่ได้เป็นที่รู้จักกันมาก่อน แต่ส่วนใหญ่ซ้ำกับในกฎหมายตราสามดวง รวมทั้งฉบับที่ให้ชื่อว่า “กฎเรื่องลักษณะการปกครองหัวเมือง” ผู้เขียนบทความนี้ได้ตรวจสอบพบว่า เนื้อความใน “กฎเรื่องลักษณะการปกครองหัวเมือง” มีครบถ้วนกว่า แต่ลักษณะของความจะพ้นจากการคัดลอก ความแตกต่างระหว่างพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๒๓ กับ “กฎเรื่องลักษณะการปกครองหัวเมือง” ที่เป็นต้นฉบับครั้งอยุธยา ทำให้เราเข้าใจกระบวนการชำระกฎหมายครั้งรัชกาลที่ ๑ ใน พ.ศ. ๒๓๔๘ ได้ดีขึ้น จนทำให้สรุปได้ว่า

๒.๑.๑ นักปราชญ์คณะที่ชำระกฎหมายตราสามดวง ไม่ได้คงต้นฉบับไว้อย่างเคร่งครัด ด้วยเหตุผลที่ว่า ประเพณีปฏิบัติราชการได้เปลี่ยนไปแล้ว จึงตัด

^{๑๖} คำว่า “พระราชกำหนด” หมายถึง กฎหมายใหม่ที่พระมหากษัตริย์ทรงออกขึ้นเพิ่มเติมในรัชกาลของพระองค์เพื่อเป็นมาตรการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าในเวลานั้น

^{๑๗} การที่ยังมีการแต่งตั้ง “ผู้รั้งเมือง” และ “ผู้รักษาเมือง” อยู่ในสมัยนี้ แสดงว่าทางเมืองหลวงยังไม่สูญเสียความมั่นคงของหัวเมือง และการที่ยังไม่แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองอย่างสมบูรณ์เป็นเครื่องมือในการควบคุมการใช้อำนาจของชนชั้นนำในท้องถิ่นประการหนึ่ง

ออกเพราะหาได้บังคับใช้ต่อไปไม่ เช่น การออกหนังสือสั่งราชการที่ไปถึงหัวเมืองมีกล่าวถึงตราพระราชสีห์และตราโกษาธิบดี หาได้กล่าวถึงตราของสมุหพระกลาโหมไม่ แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้คืนอำนาจการกำกับราชการปักษ์ใต้แก่สมุหพระกลาโหมแล้วจึงอาจแก้ไขความในพระราชกำหนดเก่าให้สะท้อนภาพความเป็นจริง อีกส่วนหนึ่งที่ตัดออกไป คือ คำสั่งให้เจ้าเมืองดูแลการทำนาของราษฎรให้ได้เต็มสมบูรณ์ เป็นต้น

๒.๑.๒ คณะผู้ชำระได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขถ้อยความเสียใหม่ให้มีความสละสลวยเป็นแบบแผนสอดคล้องกับสำนวนภาษาที่ใช้ในส่วนอื่นของกฎหมายตราสามดวง หรือ ให้ฟังดูเป็นเหตุเป็นผลและกระตัดรัดมากขึ้น โดยเอาความเรื่องที่มีสาระเดียวกันแต่แยกกันในตอนฉบับมาเรียบเรียงเสียใหม่ ตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงคำที่ใช้ เช่น เดิมว่า พ่อแก่พ่อร้าง แก้ไขใหม่เป็น “ผู้มีสติปัญญา”

ในการเปรียบเอกสารต้นฉบับสมัยอยุธยาฉบับที่ชำระเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๘ ให้ข้อคิดว่า นักประวัติศาสตร์ต้องใช้ข้อมูลในกฎหมายตราสามดวงทุกตอนด้วยความระมัดระวัง เพราะผู้ชำระได้เลือกแก้ไขทั้งคักราชและเนื้อความให้เป็นไปอย่างที่ท่านเข้าใจว่าควรถูกต้องในสมัยของท่าน

ในการวิเคราะห์เนื้อหาของพระราชกำหนดเก่าว่าด้วย “ลักษณะการปกครองหัวเมือง” รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระนี้ ต้นฉบับสมัยอยุธยามีเนื้อหามากกว่า และผู้เขียนได้แยกเป็นหัวเรื่องย่อยได้ ๓๗ ตอน ในขณะที่ฉบับซึ่งปรากฏในกฎหมายตราสามดวงมีเพียง ๑๘ ตอน ทั้งนี้เพราะผู้ชำระใหม่เอาความในฉบับเดิมซึ่งมีสาระเดียวกันแต่แยกกันอยู่มารวมไว้ในที่เดียวกัน ในการวิเคราะห์เนื้อหาของพระราชกำหนดเก่านี้นี้ จะมุ่งเน้นไปที่ต้นฉบับ และขออ้างอิงถึงตอนย่อยๆ ที่ได้กำกับไว้ในเอกสารทั้ง ๒ ฉบับ ในส่วนที่ ๓ ของบทความนี้

๒.๒ ใจความเอกสาร สาระสำคัญในเอกสารนี้ คือ

๑. รัฐ เจ้าเมือง และมาตรการความมั่นคง

เจ้าเมือง ผู้รักษาเมือง และผู้รั้ง เมื่อไปปกครองเมืองหรือไปราชการสงคราม

๙๖ พระราชกำหนดเก่า จุลศักราช ๑๐๘๙

แล้ว จะต้องไม่ออกจากเมืองโดยไม่ได้รับอนุญาต สิ่งที่เจ้าเมืองต้องปฏิบัติในการติดต่อกับราชการกับราชธานี คือ

๑.๑ ถ้าไม่มีหนังสือเรียกตัวให้เข้ามายังกรุงฯ ห้ามผู้รักษาเมือง ผู้รั้งเมือง และเจ้าเมืองเข้ามาเด็ดขาด ถ้าเข้ามาต้องโทษประหารชีวิต

๑.๒ ในกรณีที่ส่งรายงานราชการมายังเมืองหลวง ห้ามเดินทางเข้ามายังกรุงฯ ก่อนได้รับอนุญาต

คำสั่งนี้เป็นมาตรการป้องกันการก่อกบฏของเจ้าเมือง ซึ่งระบุไว้ในมาตรา ๘ ของ “พระไอยการกระบดศึก” ซึ่งออก ณ วันที่ ๒๓/ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๔๕๓/พ.ศ. ๑๙๙๖ ว่า “ห้ามหัวเมืองเสมอกัน รักกันแลเจ้าเมืองไปหากัน” มีโทษถึงตาย

๒. สิทธิประโยชน์ของเจ้าเมือง

เจ้าเมืองมีสิทธิในการเกณฑ์แรงงานราษฎรเพื่อทำการของทางราชการ เช่น การสร้างจวนเจ้าเมือง หรือ ระเนียดกำแพงเมือง รวมทั้งการควบคุมไพร่สม การเกณฑ์แรงงาน “ไพร่เมือง” ถ้าเกินไปกว่าที่ควรเกณฑ์ได้ตามประเพณีที่เจ้าเมืองแต่ก่อนปฏิบัติมา จะต้องจ่ายค่าเช่าโคและค่าแรงแก่ราษฎรอย่างที่ว่าราษฎรเช่าจ้างกันโดยปรกติ และที่สำคัญยิ่ง เจ้าเมืองต้องไม่เอา “สมสังักัดพัน (พรรค) ไว้เป็นสมกำลังเอง” สมสังักัดพรรค คือ ไพร่สมสังักัดใช้งานราชการของเมือง

๓. หน้าทีเจ้าเมือง

๓.๑ การรักษาด่าน ทันทที่เจ้าเมืองไปปกครองเมืองจะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิสังฐานของบ้านเมือง ตรวจดูความเรียบร้อยของด่านต่างๆ ว่า อยู่ในสภาพดีหรือไม่ และต้องซ่อมแซมจัดผู้คนไปประจำอย่างไร กล่าวคือ ให้ดูแลเรื่องด่านซึ่งตั้งอยู่ระหว่างท้องที่ต่างๆ และขนอน (ด่านภาษี) และเครื่องครัดในการตรวจตราใบเบิกด่าน อย่าให้ชาวต่างด้าวปลอมใบเบิกด่านเข้ามา

๓.๒ ในด้านการปกครอง เจ้าเมืองมีหน้าที่ต้องแต่งตั้งพ่อแก่พ่อร้าง (จัดคนผู้มีสติกำลัง) เป็น “กรมการ นายอำเภอ^{๑๘} ร้อยแขวง^{๑๙} นายบ้าน” ให้ครบตำแหน่งเพื่อให้งานราชการเป็นไปโดยเรียบร้อย

๓.๓ เจ้าเมืองมีหน้าที่ปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้ากรมผู้สั่งราชการ กล่าวคือ ถ้ามีตราพระราชสีห์และตราโกษาธิบดีมาสั่งเรื่องราชการสงครามหรือพระราชกิจอย่างใด เจ้าเมืองไม่ต้องเสียเวลาตอบสารกลับ ให้ทำตามคำสั่งนั้น นอกจากพันกำลังจะทำได้ จึงให้ทำหนังสือฟ้อง (แจ้ง) เข้าไปให้ทราบ ส่วนถ้าทางเมืองหลวงถ้ามีคำสั่งมาให้ทอด^{๒๐} ราชการแก่พลเมืองทั้งปวง (ทั้งสิ้นไม่มีข้อยกเว้นแก่ไพร่สม) ให้เจ้าเมือง ผู้รั้งและยุกระบัตระเกณท์ไพร่สมกำลังของกรมการมาทำราชการด้วยให้เพียงพอ อย่าให้กรมการผู้ใดปกป้องกีดกันไพร่สมกำลังของตนไว้

๓.๔ เจ้าเมืองมีหน้าที่ตรวจตราและควบคุมบัญชีและจำนวนไพร่บ้านพลเมือง รวมทั้งให้คอยระมัดระวังอย่าให้สมิที่สึกแล้วกับบรรดา “ข้าพระ โยมสงฆ์ สมนอก สมใน สมกำลัง” สัตพลัด (กระจัดกระจาย) เป็นข้าหนีเจ้าไพร่หนีนายเที่ยว ชุมน่อนเป็นคนจรจัดจนอยู่นอกสารบัญชีและเป็นภัยต่อบ้านเมือง ช้างใหญ่น้อยแล้วรายงานส่งถึงลูกขุน ณ ศาลา

๔ ด้านจริยธรรมและศีลธรรม

เจ้าเมืองจะต้องมีจริยธรรมและศีลธรรมอันดี เช่น ห้ามประพฤติดิฉิลาธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการข่มเหง ฆูดคร่าลูกสาวหลานสาวชาวบ้านมาเป็นเมียและคนใช้ ยกเว้นพ่อแม่ยินยอม มีข้อน่าสังเกตว่า พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญในเรื่องที่เจ้าเมืองและข้าทูลละอองที่จะต้องเป็นแบบอย่างที่ดี ถึงกับทรงตรากฎหมาย

^{๑๘} นายอำเภอ (ภาษาเขมร) ในที่นี้หมายถึง “ผู้มีอำนาจควบคุมและปกครอง” อย่างกว้างๆ เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีหน่วยการปกครองที่เรียกว่า อำเภอ อย่างในปัจจุบัน เช่น คำว่า นายอำเภอจีน หมายถึง หัวหน้าชุมชนจีน เป็นต้น

^{๑๙} ไม่ใช่หมายถึง แขวงร้อยแขวง แต่หมายถึง นายร้อยดูแลแขวง

^{๒๐} ทำ

ไว้ฉบับหนึ่ง ซึ่งรวมอยู่ในพระไอยการกระบดศึก กฎหมายนี้ออกในวันที่ ๓๐ มิถุนายน ค.ศ. ๑๕๖๙/พ.ศ. ๒๑๑๒ และมีการระบุนำให้ข้าทูลละอองที่ไปราชการสงครามและไปรั้งเมือง/ครองเมืองชวนกันเล่นเบี้ยและสรรพพนันขึ้นต่อ

๕. การดูแลราษฎร

เจ้าเมืองมีหน้าที่ด้านทะนุบำรุงความสุขแก่ประชาราษฎร ต้องคอยดูแลราษฎรให้ปลอดภัยจากโจรผู้ร้าย ถ้าละเลยเจ้าเมืองและกรมการต้องถูกลงโทษสถานหนัก ในกรณีที่สถานการณ์โจรผู้ร้ายมีมากจนควบคุมไม่ได้ก็ให้รายงานไปยังลูกขุน ณ ศาลา ใน พระไอยการอาชญาหลวง ได้ระบุไว้ในมาตรา ๓๐ ด้วยว่า เจ้าเมืองและผู้ปกครองอื่นจะละเมิดคำสั่งเรื่องการเก็บภาษีอากรไม่ได้ ผู้ที่มีกระทำตาม “แลให้เรียกเอาส่วยสาอากร...ขนอนทั้งปวงนอกขนบทำเนียมพิกัตอัตราเกินสูงกว่าบาญชีท่านตั้งไว้ คิดล้อยายเอาเงินราษฎรไพร่พลเมืองท่านเปนอาณาประโยชน์แก่ตน แลท่านรู้ด้วยประการใดๆ ถ้าพิจารณาเปนสัจ ให้เรียกเอาเงินที่มันเรียกมานั้น แขนวตอบระจาน แล้วคืนให้ราษฎรจงถ้วน แล้วให้ลงโทษ ๖ สถาน” ในการทะนุบำรุงความสุขแก่ราษฎรนั้น

พระราชกำหนดเก่า ต้นฉบับสมัยอยุธยา ให้รายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทของเจ้าเมืองในการรายงานความประพฤติอันมิชอบของข้าหลวง หรือ ข้าราชการจากเมืองหลวงที่ใช้อำนาจข่มขู่ราษฎรในหัวเมือง คือ ให้เจ้าเมืองมีอำนาจในการระงับเหตุและเรียกทรัพย์สินสินค้ายาไรราษฎร ถ้าหากว่าราษฎรนั้นถูกผู้มาราชการจากเมืองหลวงยึดริบไป ในกรณีที่ผู้กระทำผิดมีผู้อำนาจให้การสนับสนุนก็ให้รายงานเรื่องแก่มหาดไท่ ถ้ามหาดไท่ไม่ช่วยเหลือก็ให้ทำเรื่องร้องฟ้องแก่ลูกขุน ณ ศาลา ถ้าไม่ได้รับความสนใจอีกก็ให้ฎีกาฟ้อง ณ ลูกขุน ณ ศาลา

๖. บทบาทยุติธรรม

ประเด็นที่น่าสนใจที่สุดสำหรับนักประวัติศาสตร์ คือ พระราชกำหนดนี้เป็นเอกสารร่วมสมัย (นอกเหนือจากบันทึกของเดอ ลาลูแบร์ ชาวฝรั่งเศสในรัชสมัย

สมเด็จพระนารายณ์ฯ) ที่ทำให้เราได้ทราบบทบาทและหน้าที่ของยุกระบัตร์ อย่างชัดเจน

ขุนนางตำแหน่งยุกระบัตร์ซึ่งขึ้นกรมวัง เป็นเสมือนหูตาของพระเจ้าอยู่หัว เพราะถูกส่งตัวไปกำกับราชการยังหัวเมือง หน้าที่ของยุกระบัตร์เน้นไปทางด้านความมั่นคง ดังนั้น ยุกระบัตร์จึงมีหน้าที่หลัก คือ การจับตาดูพฤติกรรมของเจ้าเมืองและกรมการเมืองว่ามีความซื่อสัตย์ต่อราชสำนัก และได้ปกครองตามนโยบายของราชสำนักหรือไม่ ถ้าเรียกอย่างปัจจุบันก็คงตรงกับผู้กำกับราชการกรมวังนั่นเอง ยุกระบัตร์ต้องทำงานร่วมกับเจ้าเมืองและกรมการเมืองดังต่อไปนี้

๖.๑ ร่วมกับเจ้าเมืองและกรมการพิจารณาพิจารณาการของเมือง และรับรู้เรื่องการร้องเรียนของราษฎร

๖.๒ ร่วมกับเจ้าเมืองและกรมการพิจารณาตรวจดูตราหนังสือราชการจากเมืองหลวงว่าถูกต้องตามพระราชกำหนดและพระธรรมนูญหรือไม่ ถ้าไม่ถูกต้องให้รายงานและส่งตัวผู้ถือตราไปยังลูกขุน ณ ศาลา มาตราการนี้คือการป้องกันการปลอมหนังสือราชการ

๖.๓ ในเทศกาลตรุษสารทยุกระบัตร์มีหน้าที่มารับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในกรุงฯ และรายงานเรื่องทุกข์สุขของราษฎร รวมทั้งเรื่องไพร่พลที่สัดพลัด ถ้าตอบคำถามของกรมวังไม่ได้อย่างชัดเจน จะต้องถูกลงโทษอย่างหนัก

๖.๔ ในกรณีที่เจ้าเมือง ปลัดเมือง ยุกระบัตร์ หรือกรมการ ใครผู้ใดผู้หนึ่งประพฤติมิชอบ “ทำล้าเหลื่อรุกราชพระศาสนา ทำช่มเหงตีดำฆ่าฟันสมณพราหมณาจารย์อนาประชาราษฎรทั้งปวง” ให้ปฏิบัติดังนี้ ถ้า เจ้าเมือง/กรมการ ทำผิด ให้ปลัดเมือง/ยุกระบัตร์ รายงานไปยังลูกขุน ณ ศาลา แต่ถ้า ปลัด/ยุกระบัตร์ ทำผิด ก็ให้ เจ้าเมือง/กรมการ รายงานไปยังลูกขุน ณ ศาลา ได้เช่นกัน

๖.๕ ยุกระบัตร์ มีหน้าที่ในการพิจารณาความเหมาะสมในการส่งตัวผู้เป็นคดีความของราษฎรในเมืองตนกับเมืองอื่น

๓. การส่งเสริมการทำงาน

คำสั่งที่สำคัญที่มีไปถึงเจ้าเมืองในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระที่ปรากฏอยู่ในพระราชกำหนดเก่า (ต้นฉบับ) แต่ถูกตัดออกในการชำระ คือ การให้เจ้าเมืองกำชับแก่ราษฎรให้ทำงานให้เต็มภูมิ (เต็มพื้นที่) และเร่งรัดให้ทำงานให้ทันเทศกาล

๔ สรุป

พระราชกำหนดเก่าว่าด้วยการลักษณะการปกครองหัวเมือง ทำให้นักประวัติศาสตร์เข้าใจระบบการปกครองหัวเมืองทั้งปากใต้ฝ่ายเหนือในสมัยอยุธยาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น การอธิบายข้างต้นว่า การปกครองหัวเมืองสมัยอยุธยาพัฒนามาอย่างไรในแต่ละช่วงเวลา เป็นแบบกระจายหรือรวมศูนย์อำนาจ ใครมีบทบาทอย่างไร มีข้อดีข้อเสียอย่างไร ช่วยให้นักประวัติศาสตร์มองเห็นวิวัฒนาการของการปกครองหัวเมืองของไทยในอดีตก่อนปรับเปลี่ยนเข้าสู่ยุคปัจจุบัน โดยที่แนวคิดแบบตะวันตกได้เข้ามาเป็นปัจจัยกำหนดความเปลี่ยนแปลงสถาบันการปกครองของไทยหลังรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา

๓. สารวิพากษ์

พระราชกำหนดเก่า

ว่าด้วยการปกครองหัวเมืองของไทย สมัยอยุธยาตอนปลาย

(ความตามต้นฉบับ เขียนด้วยอักษรวิธีปัจจุบัน)^{๒๑}

ออกเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๖ พฤษภาคม จุลศักราช ๑๐๘๙/ค.ศ. ๑๗๒๗/พ.ศ. ๒๒๗๐

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

กฎให้แก่ผู้รักษาเมือง ผู้รั้ง กรมการ และขุนยกระบัตร กรมการทั้งหลาย^{๒๒}

ด้วยพระบาทสมเด็จพระบรมพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว มีพระราชโองการมานพระบัน
ทูลดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า

๑ แต่ไปเมื่อหน้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ใดไปอยู่รักษาเมือง และ
ผู้รั้งเมือง^{๒๓} เอกโท ตรี จัตวา [ปากใต้ฝ่ายเหนือ]^{๒๔} ทั้งปวง และไปราชการพระ
ราชสงคราม และได้บอกสารทุกข์ และได้มีหนังสือหาและมาเองนั้นมิชอบ จะให้
ลงพระราชอาชญาถึงสิ้นชีวิต

๒ อนึ่ง บอกกิจสุขทุกข์มา และมีหนังสือไปหาให้มา และมาก่อน และ
หนังสือไปหาและพบแต่กลางทางนั้นมิชอบ และจะให้ลงพระราชอาชญาโดย
โทษานุโทษ

๓ อนึ่ง อย่าให้เจ้าเมืองและผู้รั้งเมือง เก็บเอาลูก [สาว] หลาน [สาว] ราษฎร
ทั้งหลาย มาเป็นเมีย และเป็นคนใช้ ถ้าพ่อแม่พี่น้องญาติรักสมัคให้ด้วยไมตรี^{๒๕} ก็ดี
กล่าวถามให้ค่านับไซ้รั ก็ให้ตามพ่อแม่พี่น้องญาติสมัคด้วยนั้น

๔ อนึ่ง จะตัดไม้ทำเรือนและเอาโดยขนาดเจ้าเมืองทั้งหลายทอดไปพลเมือง

^{๒๑} พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศิลปินจิตรการ (ฉัตร อินทรเสน) ณ วัดมกุฏ
กษัตริย์ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๓๖ (โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ พระนคร): ๒๓-๓๗

^{๒๒} ส่วนที่พิมพ์ด้วยตัวเอนนี้ คือ ส่วนที่ถูกตัดออกไปจากฉบับชำระใน พ.ศ. ๒๓๔๘

^{๒๓} ส่วนที่ขีดเส้นใต้นี้ได้ถูกแก้ไขสำนวนในฉบับชำระใหม่ครั้งรัชกาลที่ ๑ ใน สามดวง : “แล
รั้งเมืองครองเมือง”

^{๒๔} ความที่อยู่ในวงเล็บเหลี่ยมหมายถึง ใส่เพิ่มใน สามดวง

^{๒๕} สามดวง: “นั้น”

ให้ทำโดยเจ้าเมืองทั้งหลาย อันให้ทำแต่ในรัช^{๒๖} สำหรับเมืองนั้นก่อน ผีรจะทำ
เรือน ทำเรือเจ้าเมือง และ๒๓บุตรภรรยาเจ้าเมืองนอก ทำเมือง๒๔ ให้เจ้าเมือง
ชาว^{๒๙} โคและเกวียนพลเมืองตัดไม้^{๓๐} และให้ค่าจ้างเป็นค่า^{๓๐} ราษฎรเคยจ้าง

๕ อนึ่งให้เจ้าเมืองผู้รักษายาบาลประชาราษฎรอันมีในจักรวรรดิ^{๓๑} แขวง
เมืองนี้ อย่าให้มีผู้เบียดเบียนกรรโชก รุกรัน^{๓๒}ฆ่าฟันไพร่เมืองท่าน ถ้าและเจ้าเมือง
และผู้รั้งเจ้าเมือง มิได้พิทักษ์รักษาราษฎรไพร่เมือง และผู้ร้ายปล้นสดมภ์
เบียดเบียนกรรโชก รุกรัน^{๓๒}ฟันแทงไพร่ทั้งหลายได้ไซ้^{๓๓} จะให้ลงโทษแก่เจ้าเมือง
และผู้รั้งจงหนัก ถ้ามีผู้มากรรโชกทำเหลือ^{๓๓} ที่จะว่ามีได้ไซ้^{๓๓} ให้บอกหนังสือเข้าไป
ยังมหาดไทย ให้เอากราบทูลพระกรุณาให้ทราบฝ่าละอองฯ

๖ อนึ่ง จะนั่งพิพากษา^{๓๔} กิจ [ราชการ] บ้านเมือง และ [ทุกขทุกข์] ราษฎร
ร้องฟ้อง สำหรับเมือง นั้นประการใด ให้ยกกระบัตรรู้เห็นผิดและชอบ [นั้น] ด้วย

๗ อนึ่ง ชาวต่างเมือง ไปเป็นความด้วยชาวเมืองใดๆ ไช้^{๓๕} ให้ยกกระบัตรนำชี้
แก่เจ้าเมือง อย่าให้ผู้ใดเอาขึ้นนอกขุนยกระบัตร

๘ อนึ่ง ให้เจ้าเมือง ผู้รั้ง และยกกระบัตร พิจารณาดูตราซึ่งจะออกมาเอา
กระทรวง^{๓๔} ความทั้งปวงนั้น และ^{๓๖} ชอบด้วยพระราชกำหนดและพระธรรมนูญ
ให้ใช้ตรานั้น จึงให้ทำตามพระราชกำหนดแลพระธรรมนูญนั้น ถ้าและตราผู้ใด

^{๒๖} คำว่า “รัช” เป็นคำที่มีปัญหา น่าจะคัดลอกผิดมาจาก “รัฐ” ซึ่งจะทำให้ได้ความดีขึ้น
กล่าวคือ ให้เกณฑ์คนไปทำงานหลวงก่อนงานส่วนตัว

^{๒๗} ความที่ขัดแย้งได้คู่ หมายถึง ไม่มีใน **สามดวง**

^{๒๘} ข้อความนี้ฟันเพื่อ คัดลอกผิดจาก “นอกทำเนียม” หมายถึง นอกธรรมเนียมที่เจ้าเมืองจะ
ใช้แรงงานหรือเกณฑ์คนทำงานส่วนตัวให้ตนเปล่าๆ

^{๒๙} เช่า

^{๓๐} **สามดวง** : ตาม

^{๓๑} **สามดวง**: “จังหวัด” ที่ใดเขียน จักรวรรดิ เป็น จังหวัด ในฉบับชำระหมด

^{๓๒} **สามดวง**: “รุกราช” / คือ รุกราชบาท

^{๓๓} **สามดวง** : “ล่าเหลือ”

^{๓๔} พิจารณาและตัดสิน

^{๓๕} **สามดวง**: “กะทง”

^{๓๖} **สามดวง** : “ถ้ำ”

ออกไปเอากระทรวงความ และมีต้องด้วยพระราชกำหนดและพระธรรมนูญนี้ไซ้
อย่าให้ส่ง และให้บอกหนังสือและเอาตัวผู้ถือตรานั้นส่งเข้ามา^{๓๓/} ยังมหาดไทย^{๓๔}

๙ อนึ่ง และเจ้าเมืองจะออกไปรักษาเมือง และรั้ง^{๓๕} เมือง ก็ดี อย่าให้เอา
สมกำลังสังกัดพรรค^{๔๐} ไว้เป็นสมกำลังเอง

๑๐ ครั้นออกไปถึงเมืองไซ้^{๔๑} [ตามกิจราชการสำหรับเมืองแล] ให้กรรมการ
นำด่านทาง ตำบลใดจะไปต่อตำบลใดก็ดี ให้รู้จักตำบลแล้ว และให้เจ้าเมือง ผู้รั้ง
และกรรมการไปพิจารณา^{๔๒} ด่านจักรวรรดิ แขวงเมืองนั้นจงทั่วให้รู้จักว่า
จักรวรรติด่านใดไปต่อแดนตำบลใด แลเห็นมีมั่นคง ถ้าและที่ใดชอบกลให้ตั้งด่าน
จงมั่นคง และตั้งขุนหมื่นกรรมการอันพอแกพอรang๔๓ และไพร่สมควรสรรพไปด้วย
คัสตราอาวุธพลัดกันอยู่รักษาด่านอย่าให้ขาด ถ้าและทางตำบลใดเห็น [ว่าศัตรูหมู่
ร้าย] จะเล็ดลอดมาได้ และจะรักษายากไซ้ [ก็] ให้ตัดไม้ทับทางตำบลนั้นเสีย แล้ว
และให้ลงขวากหนามจงหนัก^{๔๔} หนา

๑๑ และแต่งกรรมการตำรวจ ดรรชนีด่านบรรจบกัน [ทางบกทางเรือ] ทุก
ตำบล [จงทุกเดือน] อย่าให้ ขาด ถ้า [ได้ราชการประการใดก็ดี] และพบ ลาว มอญ
พม่า ไทยใหญ่ เขมร ราษฎร ไปค้าขาย และหาตราเบิกด่านมิได้ก็ดี [หรือ] มีผู้ถือ
ตรา [ปลอมตรา] เบิกด่าน [มาก็ดี] ญวน ลาว มอญ พม่า ไทยใหญ่ เขมร ราษฎร
แปลกปลอมนอกตราเบิกด่านก็ดี ให้คุมเอาตัวผู้ถือตราแปลกปลอมมานั้นส่งเข้าไป
ยังกรุงฯ^{๔๕} จงจับพลัน อย่าให้หลบหลีกเป็นเหตุการณประการใดๆ [ได้]

๑๒ อนึ่ง ให้เจ้าเมือง และผู้รั้ง รู้สารบาญชีหมู่ทหารและไพร่หลวง ข้าพระ
โยมสงฆ์ สมนอกสมใน สมกำลัง กรรมการ และกรรมการ และคนแอบแฝงหาสา

^{๓๓/} สามดวง : “ไป”

^{๓๔} สามดวง : “ลูกขุนศาลา”

^{๓๕} สามดวง : “ครองเมือง”

^{๔๐} สามดวง : “พัน” สมสังกัดพรรค คือ ไพร่สมกำลังช่วยราชการกรรมการ

^{๔๑} สามดวง : “แล้ว”

^{๔๒} สามดวง : “ตรวจ”

^{๔๓} คือ “พ่อแก่พ่อร้าง” ใน สามดวง ใช้เป็น “ผู้มีสติปัญญา”

^{๔๔} สามดวง : “แน่น”

^{๔๕} สามดวง : “ลูกขุนศาลา”

๑๐๔ พระราชกำหนดเก่า จุลศักราช ๑๐๘๙

รบาญชีมิได้ และข้าหนีเจ้าไพร่หนีนาย ให้รู้จักมันแม่น และให้รู้ว่าพลเมืองแตกฉาน
ไปอยู่เมืองใด ๆ ก็ดี ไปชุมนุมชนอยู่ณะป่าดงก็ดี ให้แต่งไป [เกลี้ยกล่อม] ส้องสมเอา
ให้ได้แล้วและให้รู้เหตุไปชุมนุมชนอยู่ณะป่าดง^{๔๖} ผู้ใดข่มเหง^{๔๗} รุกราชบาทให้
ราษฎรแค้นเคืองเปนมันแม่น

๑๓ อนึ่ง ถ้า..^{๔๘} และเห็นเปนเหล่าเปนกอ และส้องสม^{๔๙} เอามิได้ [ก็ดี] ให้
บอกหนังสือและส่งตัวผู้ข่มเหง^{๕๐} และตำบลที่ราษฎรไปชุมนุมชนอยู่และแค้นเคือง
นั้น ให้บอกเข้าไปจงแจ้งจงฉบับพลัน

๑๔ อนึ่ง ให้เจ้าเมือง [ปลัด] และยกกระบัตรและกรมการ ให้รู้สารบาญชีข้าง
ใหญ่น้อย ศอกนิ้ว [ให้บอก] เข้าไป ณะมหาตไทย^{๕๑} จงแจ้ง

๑๕ อนึ่ง ให้รู้จักว่าคนเมืองใดตำบลใดมาแอบแฝงอยู่ณะเมืองนั้นมากน้อย
เท่าใด ให้รู้จักไว้จงมั่นคง ครั้นมีราชการเมื่อใด จะได้ราชการเมื่อนั้น

๑๖ อนึ่ง กรมการซึ่งหาตัวมิได้ ให้จัดเอาเปนพอแกแมรางวัลอันลัดยี่สิบ มิได้
เบียดเบียนประชากรราษฎร เปนกรมการให้ครบ

๑๗ อนึ่ง ให้บำรุงชาวด่านและจัด^{๕๒} ส้องเอาสมิ [ลึก] ใหม่ซึ่งหาบาญชีมิได้
และข้าหนีเจ้าไพร่หนีนายให้เอาใจเปนชาวด่านจงมั่นคง แล้วบอกสารบาญชีเข้าไป
จงฉบับพลันให้จง^{๕๓} แจ้ง แล้ว ถ้าและสัสดีเกณฑ์เอาชาวด่านไปราชการสิ่งใด อย่า
เพ่งให้ส่งชาวด่าน [นั้น] และให้บอกหนังสือเข้ามา^{๕๔} ยังมหาตไทย^{๕๕} ก่อน เมื่อใดมี
หนังสือบอกมาว่าประการใด จึงให้ทำตาม

^{๔๖} สามดวง: “แล้วให้ถามดูว่า”

^{๔๗} สามดวง: “กันไซก”

^{๔๘} ข้อความดูเหมือนขาดหายไป

^{๔๙} สามดวง: “เหลือกำลังจะเกลี้ยกล่อม”

^{๕๐} ข้อความดูเหมือนบกพร่อง

^{๕๑} สามดวง: “ลูกขุน ณ ศาลา”

^{๕๒} สามดวง: “ตั้ง”

^{๕๓} สามดวง: “ให้”

^{๕๔} สามดวง: “ไป”

^{๕๕} สามดวง: “ลูกขุนศาลา”

๑๘ อนึ่ง^{๕๖} ให้ว่าการมการและนายอำเภอ [ร้อย] แขวง นายบ้าน ให้พิทักษ์รักษาให้วาระการซึ่งอยู่ [พิทักษ์รักษา] อำเภอทั้งปวง [ตรวจตราดูให้รู้ว่า] ผู้ใดเข้าไปรับราชการ ผู้ใดไปแห่งใด ให้พิจารณาได้ จงทุกเดือนอย่าให้ขาด และมีราชการสิ่งใดจึงจะครบด้วยราชการ^{๕๗}

๑๙ อนึ่ง ให้ขุนหมื่นชาวด่านและไพร่จางสมควรผลัดกันไปตระเวนด่านถึงแดนต่อแดนจงทุกตำบลจงทุกเดือนอย่าให้ขาด ถ้าได้กิจราชการเปนประการใดไซ้รให้บอกเข้าไปจนฉบับพลันและให้แจ้งแล้ว

๒๐ อนึ่ง ถ้าและมีตราพระราชสีห์ และตราโกษาธิบดีมาแก่เจ้าเมืองและผู้รั้งกรมการด้วยการพระราชสงคราม และราชการซึ่งบำรุงกรุงเทพพระมหานคร และกิจต้องพระราชประสงค์ และการให้ทำกำแพงและค่ายคูจะรักษาเมืองนั้นก็ดี อย่าให้เจ้าเมืองและผู้รั้งกรมการตอบและให้รับเอาทำตามตรานั้น ถ้าและราชการนั้นพันกำลังเปนประการใดไซ้ร ให้บอกหนังสือฟ้องเข้ามา

๒๑ อนึ่ง ถ้าทอดราชการสิ่งใดแก่พลเมืองทั้งปวง ให้เจ้าเมืองและผู้รั้งยกกระบัตร พิจารณาแล้วและให้ยกสมกำลังกรมการไว้พอราชการด้วย กรมการเหลือ นั้นให้มาตั้งทอดราชการด้วยพลเมืองจงทั่วกัน อย่าให้กรมการป้องกันสมกำลังพรรคพวกป่าไพร่เหลือนั้นไว้ได้

๒๒ อนึ่ง ผู้รับราชการเปนหัวเมือง๕๘ เอก โท ตริ จัตวา ก็ดี จะรั้งก็ดี ที่จะพิทักษ์รักษาบ้านเมืองการทั้งปวงเอาเปนอารมณ์ ซึ่งชอบด้วยผู้รักษาเมืองร่วมชนทลิมมา ซึ่งจะให้มั่นคงสืบไปเมื่อหน้านั้น

๒๓ อนึ่ง ให้รู้ว่าไพร่ทั้งปวงแค้นเคืองด้วยกรมการทั้งปวง ข้าหลวง คนเร็ว ม้าใช้ ไปมากิจราชการ และข่มเหงเอาทรัพย์สินของเงินทองแก่ประชาราษฎรทั้งปวง ให้มีความยากแค้นเคือง และถ้าประชาราษฎรมาฟ้องให้เจ้าเมืองและผู้รั้ง ยกกระบัตร ถามข้าหลวง คนเร็ว ม้าใช้ ข่มเหงนั้นเปนลัจไซ้ร ให้เรียกเอาทรัพย์สินของเงิน

^{๕๖} **สามดวง :** “แล”

^{๕๗} **สามดวง :** “แลให้รู้จักว่า คนเมืองใดตำบลใดมาแอบแฝงอยู่ณเมืองนั้น มากน้อยเท่าใด ให้รู้จักไว้ ถ้ามีราชการเมื่อใดจะได้ครบด้วยราชการเมื่อนั้น”

^{๕๘} หัวเมือง คือ หัวหน้าของเมือง หรือ ผู้รักษาเมือง

๑๐๖ พระราชกำหนดเก่า จุลศักราช ๑๐๘๙

ทองนั้นส่งให้แก่ราษฎร ถ้าและกรมการ ข้าหลวง คนเร็ว ม้าใช้ ทำเหลือ๕๙ จะถาม เอาทรัพย์สินของให้แก่ราษฎรด้วยฉบับล้นมิได้ไซ้ ให้กฎหมายจงมั่นแน่นและครั้น ข้าหลวง คนเร็ว ม้าใช้นั้นกลับมาแต่ราชการเมื่อใดไซ้ ให้กรมการบอกหนังสือคุม เอาราษฎร ซึ่งข้าหลวง คนเร็ว ม้าใช้ ทำข่มเหงนั้นเข้าไปยังกรุงเทพฯ ถ้าและ กรมการผู้ใดข่มเหงราษฎร กรรโชกราษฎร ด้วยสิ่งใดไซ้ ให้ถามจงสัจ แล้วให้ กรมการนั้นเข้ามายังกรุงเทพพระนคร

๒๔ อนึ่ง ถ้าท้าวพระยา พระ เมือง ขุน หมื่น พัน ทนาย และหม่องครักษ์ และคนเร็วม้าใช้ไปด้วยกิจราชการ เจ้าเมืองและผู้รั้งกรมการ มิได้ทำตามพระราช กำหนดกฎหมาย และทำล้าเหลือรุกราช พระศาสนาอาราม และข่มเหงตีค่าฆ่าฟัน สมณประชากรราษฎรทั้งปวง เอาทรัพย์สินของช้าง ม้า โค กระบือ เกวียน และ กรรโชกราษฎรทั้งปวง และให้แค้นเคืองด้วยประการใดก็ดี

ถ้าและต้องเจ้าเมือง และผู้รั้ง และกรมการ ไช้ ให้ยกกระบัตรกฎหมายไว้จง มั่นแน่น และให้ ปลัด ยกระบัตรกฎหมายบอกหนังสือเข้าไป

ถ้าต้อง ปลัด ยกระบัตร และกรมการ ไช้ ให้เจ้าเมือง ผู้รั้ง บอกหนังสือเข้าไปยังลูกขุนคณะศาลา

ถ้าต้องเจ้าเมือง ผู้รั้ง ให้ขุนปลัด ขุนยกระบัตร บอกหนังสือเข้าไปยัง มหาตไทย

๒๕ ถ้าและมหาตไทยมิเอว่า ให้มูลนายพยาบาลนำเอาแค้นเคืองนั้น เข้าไป ฟ้องณะศาลาลูกขุนเปนหลายครั้งและมิเอว่า ให้ทำฎีกาให้มูลนายประชาบาล นำมาฟ้อง มิได้ไซ้ ให้ทำฎีกายื่นณะศาลาลูกขุน และให้ขุนดาบนำเอว่าตามธรรมเนียม และยกกระบัตร กรมการ และผู้ได้ว่าราชการนั้นลอกเอากฎนี้ไว้จงทุกคน

๒๖ อนึ่ง ให้รู้จักสารบาญชีซึ่งว่าคนอยู่ณะจังหวัดเมืองนั้น ไพร่หลวง ...และ สมใน สมนอก ข้าพระ โยมสงฆ์ และพลเมืองสมสังกัต ทั้งปวงทั้งนั้น หมูใดกรมใด เท้าใด ช้าง ม้า โค กระบือ ไร่ นา เท้าใด ให้เอาสารบาญชีไว้จงแจ้งจงสิ้นเชิง

๒๗ อนึ่ง ให้รู้สารบาญชีว่าข้าหนีเจ้าไพร่หนีนาย และคนแอบแฝงมาอยู่บ้าน ไต ตำบลใด ณะแขวงเมืองนี้ และเดิมเปนหมู่ใดกรมใดและอยู่แขวงเมืองใด และ

^{๕๙} ความว่า ล้าเหลือ

แค้นเคืองด้วยเนื้อความประการใดและจึงมาอยู่ณะแขวงนี้ และแต่มาอยู่นี้ช้านานเท่าใด

๒๘ อนึ่ง คนจรมาสัตพลัดซุ่มซ่อนอยู่ณะป่าดง ห้วยเขา ณะจักรวรรดิแขวงเมืองนี้ไซ้รู้ ให้รู้จักว่าซุ่มซ่อนอยู่เนนเหล่าเนนกอ ฉกรรจ์อพยพมาน้อยเท่าใดๆ อยู่แห่งใดตำบลใดเท่าใด และทางใกล้ไกลเมืองเท่าใด ให้รู้จักมันแม่น และให้เอาแก่เจ้าเมืองและผู้รั้งให้จัดช่องไว้สำหรับเมืองจงมั่นคง ถ้าพันกำลังให้บอกเข้าไปยังกรุงฯ

๒๙ อนึ่ง คนอยู่อำเภอแขวงเมืองนี้ และให้รู้ที่ภูมิสำเนาตามอำเภอ และเรือเรือนไปอยู่อำเภออื่นนั้น เปนเหตุสิ่งใดจึงไปจากบ้านซึ่งอยู่ และมีได้อยู่เข้าบ้านเลย และตั้งบ้านอื่นนั้นด้วยอันใด และผู้อยู่อื่นมาตั้งบ้านใหม่ปีละเท่าใด และคนอยู่เมืองนี้และไปทำมาหากินอยู่ด้วยผู้ใดก็ดี เมืองอื่นไซ้รู้ ให้มีหนังสือยกกระบัตรและกรมการบอกไปณะเมืองนั้น ว่าคนเมืองไปอยู่ทำมาหากินในบ้านนั้น แขวงเมืองนั้น ถ้าและหาตรา ยกกระบัตรแลกรมการ บอกไปมิได้ และไปอยู่ไซ้รู้ให้บอกหนังสือเข้าไปยังมหาดไทย

๓๐ อนึ่ง บ้านนี้ เมืองนี้ ก็ตำบล และตำบลหนึ่งมีคนมาน้อยเท่าใด มาอยู่ใหม่มาน้อยเท่าใดให้รู้จักทุกคน

๓๑ อนึ่ง ผู้จะเปนยกกระบัตร ครั้นราชการสิ่งใดจะเอาโดยฉับพลันมาให้ นายอำเภอและแขวงนายบ้านให้รับคนก็ดี ให้ทำตามราชการจงฉับพลันมานั้นก็ดี และมีได้คนไซ้รู้ ให้มัดผูกนายอำเภอ และแขวงนายบ้านตรึงเอาให้ได้จงฉับพลันให้ทันราชการสิ่งนั้น ถ้ามิได้คน สารโทษ^{๖๐} นั้นตกอยู่แก่ยกกระบัตร อนึ่งถ้าคนอยู่ณะแขวงเมืองนี้ เข้าไปทำราชการและหลบหลีกออกมาก็ดี เปนผู้ร้ายก็ดี ข้าหนีเจ้า ไพรหนีนาย และคนจรรสพลัด และมีตราออกมาให้เอาเข้าไปทำราชการและพิจารณา และยอมจำหนายว่าหนีและจับเอาตัวมิได้นั้นโทษอยู่แก่ยกกระบัตร และนายอำเภอและนายบ้านด้วยมิรู้จักสารบาญชีและมีได้ตรวจด้านตระเวนทางให้มั่นคง มิให้คนเล็ดลอดหนีไปเมืองนี้ได้และให้ขุนหมื่นกรมการประทับด้วยชาวด่านตระเวนบรรจบต่อกันเมืองนั้น อย่าให้ขาดให้รู้จักว่าผู้นั้นมาตระเวนพบกันนั้นแล้ว

^{๖๐} ควรเป็นสรรพโทษ หรือ โทษทั้งหลาย

มันมิพบผู้คนแปลกปลาตหามิได้ ให้บอกหนังสือทัณฑ์พลเข้าไปยังกรุงเทพฯ จงทุกเดือนอย่าให้ขาด

๓๒ อนึ่ง ผู้จะเปนกรรมการ ให้ตั้งใจสมัครักดีรักษาขอบขันทสี่มาพระราชาราชฎาท้งปวงให้เปนสุข และอย่าให้ตั้งกรรมการแขวง นายบ้าน อันขึ้นอโกหกขึ้นตระบัด แลแต่ชื่อๆ มาเปนกรรมการและแขวง นายบ้านอำเภอดิ ถ้าผู้ใดจะมาข่มเหงประชาราษฎรท้งปวง และรู้เห็นด้วยประการใดไซ้ จะให้เอาเงินหลอมใส่ปากเสีย

๓๓ อนึ่ง กฎมาให้ทำสิ่งใดๆ ให้พิจารณา ก็ให้ทำจงทุกสิ่งให้ชอบด้วยราชการ ถ้ามิได้ทำตามจะมีโทษถึงสิ้นชีวิต

๓๔ อนึ่ง ครั้นปลัด ยกระบัตร เข้าไปกิจราชการก็ดี มารับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัจจาเมื่อใด จะให้มหาดไทยและกรมวังตามด้วยกิจราชการ และกิจสุขทุกข์ราชฎาท้งปวง และคนแอบแฝงซุ่มซ่อนจรจัดพลัด ให้ๆ การจงสิ้น ถ้าและเข้ามาแต่ปากเปล่าและให้การมิได้ไซ้ จะให้มีโทษถึงสิ้นชีวิต

๓๕ อนึ่ง ถ้าเทศกาล การพระราชพิธีตรุษ สารท ไช้^{๖๑} ยกระบัตรเข้าไปถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาโดยการพระราชพิธี

๓๖ อนึ่ง ถ้าเทศกาลจะทำนาและอาณาประชาราษฎรท้งปวงทำนานั้นน้อยอยู่ภูมิไช้ ให้ยกระบัตรและเจ้าเมือง และผู้รั้ง และกรรมการ และกำนัน ให้ว่าแก่ราชฎาท้งปวงนั้น ให้ทำนาจมั่งคั่งกว่าแต่ก่อนนั้น ถ้าและทำนามากน้อยเท่าใดให้เร่งรัดเอาใจจง^{๖๒} อย่าให้พ้นเทศกาล ถ้าและผู้ใดมิฟังให้บอกหนังสือเข้าไป และสิ่งใดจะเปนงานวันอย่าให้เปนงานเดือน

๓๗ และกรรมการท้งหลาย ลอกเอากฎใส่สมุดไว้จงทุกคน แต่ต้นกฎนี้ให้ยกระบัตรเอาไว้ ถ้าและมีผู้จะมาพลัดรับราชการเปนยกระบัตรและกรรมการไช้ ส่งกฎนี้และกฎซึ่งลอกไว้นั้นให้แก่ผู้จะมาเปนกรรมการแทนจงสิ้น ครั้นสืบไปเมื่อหน้าให้ผู้เปนขุนยกระบัตรและกรรมการท้งปวง ทำตามกฎหมายนี้และกฎซึ่งมีมาแต่ก่อนนั้น จงทุกประการ ถ้าและมีได้ทำตามกฎหมายนี้และกฎหมายซึ่งมีมาแต่ก่อนไช้ จะให้มี

^{๖๑} สามดวง: “ให้”

^{๖๒} เอาใจใส่

โทษถึงสิ้นชีวิต

กฎให้ไว้ ณะวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม นพศก จุลศักราช ๑๐๘๙

พระราชกำหนดเก่า

ว่าด้วยการปกครองหัวเมืองของไทย สมัยอยุธยาตอนปลาย

ฉบับชำระใหม่ครั้งรัชกาลที่ ๑ และรวมอยู่ในกฎหมายตราสามดวง

ออกเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๖ พฤษภาคม จุลศักราช ๑๐๘๙/ค.ศ. ๑๓/๒๓/พ.ศ. ๒๒๓/๐

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

กฎให้แก่ผู้รักษาเมือง/รังกรมการ ด้วยพระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการมานพระบันฑูลสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า

๑ แต่นี้ไปเมื่อหน้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ใดไปอยู่รักษาเมืองแล
รังเมืองเอกเมืองโทเมืองปากใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวง แลไปราชการพระราชสงครามก็ดี
แลมิได้บอกสาระทุกข์ มิได้มีหนังสือให้หาแลมาเองนั้นมิชอบ จะให้ลงพระราช
อาชญาถึงสิ้นชีวิต

๒ อนึ่ง บอกกิจสุขทุกข์มา มีหนังสือไปให้หา แลมาก่อนหนังสือไปหาพบแต่
กลางทางนั้นมิชอบ จให้ลงพระราชอาชญาตามโทษานุโทษ

๓ อนึ่ง อย่าให้เจ้าเมืองช่มเหงเกบเอาลูกสาวหลานสาว ราษฎรทั้งปวง
มาเปนเมียแลเปนคนใช้ ถ้าพ่อแม่พี่น้องญาติสมักด้วยนั้นก็ตามใจเขา

๔ อนึ่ง จะทำจวนระเนียดสำหรับเมือง ให้ทอดเกินไปแก่พลเมืองโดยขนาด
เจ้าเมืองทั้งหลายอันเคยทำมาแต่ก่อน ถ้าจะทำเรือนบุตรภรรยาญาติพี่น้องเจ้าเมือง
นอกกว่าหย่างทำเนียม ให้เจ้าเมืองชาว^{๖๓} ไคแลเกวียรตัดไม้ แลให้ค่าจ้างตาม
ราษฎรเคยจ้าง

๕ อนึ่ง ให้เจ้าเมืองเอาใจใส่รักษาประชาราษฎร์อันมีในจังหวัดแขวงเมืองนั้น

^{๖๓} เช่า

๑๑๐ พระราชกำหนดเก่า จุลศักราช ๑๐๘๙

อย่าให้มีผู้เบียดเบียนกันโซกราษรุกราช^{๖๔} ฆ่าฟันไพร่เมืองท่านได้ ถ้าเจ้าเมืองแลผู้
รั้งเมืองมิได้เอาใจใส่พิทักษ์รักษาราชฎาไพร่พลเมือง แลมีผู้ร้ายปล้นสดมเบียดเบียน
กันโซกรุกราชพันทางไพร่บ้านพลเมืองทั้งหลายได้ใช้ จะให้ลงโทษแก่เจ้าเมือง
กรมการจงหนัก ถ้ามีผู้มากันโซกล้ำเหลือ^{๖๕} จว่ามิได้ ก็ให้บอกหนังสือเข้าไปยัง
ลูกขุนศาลาให้เอากราบทูลพระกรุณาให้ทราบได้ฝ่าละออง ฯ

๖ อนึ่ง จะภิกษา^{๖๖} กิจราชการบ้านเมือง แลทุกขทุระราชฎาร้องฟ้อง
นั้น ประการใดๆ ให้ยุกรับตร รู้เห็นผิดแลชอบด้วย

๗ อนึ่ง ชาวต่างเมือง อย่าให้ผู้ใดเอาขึ้นนอกขุนยุกรับตร

๘ อนึ่ง ให้เจ้าเมืองปลัดเมืองปลัดยุกรับตรพิจารณาตุตรา ซึ่งออกมาเอา
กะทงความทั้งปวงนั้น ถ้าชอบด้วยพระราชกำหนดแลพระทำนุให้ใช้ตรานั้น จึงให้
ทำตาม ถ้าแลตราผู้ใดออกไปเอากะทงความมิต้องด้วยพระราชกำหนดแลพระทำ
นุให้ใช้ อย่าให้ส่ง ให้บอกหนังสือแลส่งตัวผู้ถือตรานั้นเข้าไปยังลูกขุนศาลา

๙ อนึ่ง ผู้จะออกไปรักษาเมืองแลรั้งเมืองครองเมืองก็ดี อย่าให้เอาสมสังกัต
พันไว้เปนสมกำลังเอง

๑๐ ครั้นออกไปถึงเมืองแล้ว ให้ถามกิจราชการสำหรับเมือง แลด้านทาง
ตำบลใดจะไปต่อแดนตำบลใด แล้วให้เจ้าเมืองกรมการไปตรวจดู จงทุกตำบลทั้ง
ทางบกทางเรือ ถ้าเห็นปรักพังมีมั่นคง ก็ให้ศรัอมแปลงทำขึ้นให้มั่นคง ถ้าด้านเก่า
ไม่ชอบกล เห็นที่ใดซับซ้อนชอบกล ก็ให้ยกย้ายไปตั้งให้ชอบกล ถ้าทางตำบลใดเห็น
ว่าศัตรูหมู่ร้ายจะเล็ดลอดมาได้แลจะรักษายาก ก็ให้ตัดไม้ทับทางตำบลนั้นเสีย
แล้วให้ลงขวากหนามจงแน่นหนา

๑๑ อนึ่ง ให้ขุนหมื่นชาวด่านคุมไพร่สมควรสัฟไปด้วยเครื่องสาตราวุธพลัด
กันอยู่รักษาด่านแลไปกระเวนด่านถึงแดนต่อแดนบันจบกันทางบกทางเรือทุกตำบล

^{๖๔} ย่อจากคำ รุกราชบาด หรือ ราชบาท หมายถึง เป็นเพียงข้าทูลละอองฯ แต่กระทำอุกอาจ
ริบทรัพย์ชาวบ้าน เท่ากับละเมิดพระราชอำนาจที่เป็นของพระเจ้าแผ่นดิน

^{๖๕} มีอำนาจอิทธิพลเกินกว่าเจ้าเมืองจะว่ากล่าวตักเตือนจับกุมได้

^{๖๖} พิพากษา คือ ปรีกษา

จงทุกเดือนอย่าให้ขาดถ้าได้ราชการประการใดก็ดี แลพบลาว มอญ พม่า ไทใหญ่
 เขมร ราษฎรไปค้าขายหาตราเบ็ด่านมิได้ก็ดี มีผู้ถือตราเบ็ด่าน แลลาวมอญ
 พม่า ไทใหญ่ เขมร ราษฎรแปลกปลอม นอกตราเบ็ด่านก็ดี แลถือตราปลอม
 ตราเบ็ด่านมาก็ดี ให้กุมเอาตัวผู้แปลกปลอมมานั้น ส่งเข้าไปยังลูกขุนศาลา อย่า
 ให้หลบหลีกหนีเป็นเหตุการประการใดได้

๑๒ อนึ่ง ให้บำรุงชาวด่าน แลให้ตั้งล้อมเกลี้ยกล่อม เอาสมิสิกใหม่ ซึ่งหา
 สาระบาญชีมิได้เอาไว้เป็นชาวด่าน แลให้บอกสาระบาญชีเข้าไปให้แจ้ง ถ้า
 แลลัดดีเกินเอาชาวด่านไปราชการสิ่งใด อย่าเพอให้ส่งชาวด่านนั้น แลให้บอก
 หนังสือเข้าไปยังลูกขุนศาลาก่อน เมื่อใดมีหนังสือออกมาว่าประการใดจึงให้ทำตาม

๑๓ อนึ่ง ให้เจ้าเมืองรู้สาระบาญชีหมู่ทหาร แลไพร่หลวง ข้าพระ โยมสงฆ์
 สมนอกสมในสมกำลังกรมการ แล คนแอบแฝงหาสาระบาญชีมิได้แลเข้าหนีเจ้า
 ไพร่หนีนายเที่ยวซุ่มซ่อนจรลัดพลัด แลไพร่พลเมืองแตกฉานไปอยู่เมืองใดๆ ก็ดี ไป
 ซุ่มซ่อนอยู่ปาดงก็ดี ให้แต่งเกลี้ยกล่อมล้อมล้อม^{๖๓} ให้ได้แล้วให้ถามดูว่า ผู้ใด
 กันโขกรุกราชข่มเหงถ้าได้ตัวพิจารณาเป็นลัจว่าข่มเหงราษฎรจริงก็ดี แลเห็นเป็น
 เหล่าเป็นกองเหลือกำลังจะเกลี้ยกล่อมเอามิได้ก็ดี ก็ให้บอกส่งตัวผู้ข่มเหงราษฎร
 แลตำบลที่ราษฎรไปซุ่มซ่อนอยู่นั้นเข้าไปณกรุงฯ จงแจ้ง

๑๔ อนึ่ง กรมการซึ่งหาตัวมิได้ ให้จัดคนที่มีสติกำลังตั้งขึ้นเป็นกรมการให้
 ครบ แลให้ว่ากรมการ แลนายอำเภอ ร้อยแขวง นายบ้าน ซึ่งอยู่พิทักษ์รักษา อำเพ
 อทั้งปวงตรวจตราดูให้รู้ว่าผู้ใดไปรับราชการ ผู้ใดไปแห่งใด แลให้รู้จักว่าคนเมือง
 ไตตำบลใด มาแอบแฝงอยู่ณะเมืองนั้น มากน้อยเท่าใด ให้รู้จักไว้ ถ้ามีราชการ
 เมื่อใด จได้ครบด้วยราชการเมื่อนั้น

๑๕ อนึ่ง ให้เจ้าเมืองแลปลัดยุกรบัตรกรมการให้รู้สาระบาญชีช้างใหญ่น้อย
 คอกนิวไว้ แลให้บอกเข้าไปณลูกขุนณศาลา

๑๖ อนึ่ง ท้าวพญาพระหลวงเมืองขุนหมื่นพันทนาย แลหมู่องครักษ์ ข้าหลวง

^{๖๓} ให้แต่งคนไปเกลี้ยกล่อมพวกซ่องสุม

๑๑๒ พระราชกำหนดเก่า จุลศักราช ๑๐๘๙

คนเรว ม้าใช้ไปมากิจราชการ แลขี่มเหงเอาทรัพย์สินของเงินทองแก่ประชาราษฎร
ทั้งปวง ให้ได้ความยากแค้นเคือง

[๑๖.๑] ถ้าแลประชาราษฎรมาร้องฟ้อง ให้เจ้าเมือง ปลัด ยุกระบัตร ถาม
ข้าหลวง คนเรว ม้าใช้ ถ้าขี่มเหงรับเปนลัจ ให้เรียกเอาทรัพย์สินของเงินทองนั้น ส่ง
ให้แก่ราษฎร

[๑๖.๒] ถ้าข้าหลวง คนเรว ม้าใช้ ทำล้าเหลื่อ จไถ่ถามเอาทรัพย์สินของ
ให้แก่ราษฎรโดยสดวกนั้นมิได้ให้กฎหมายไว้จ้งมั่นคง เมื่อข้าหลวง คนเรว ม้าใช้ ผู้
ขี่มเหงราษฎรนั้น กลับมาแต่ราชการแล้ว ให้บอกหนังสือ คุมเอารราษฎร ซึ่ง
ข้าหลวงคนเรวม้าใช้ทำขี่มเหงนั้น เข้าไปยังลูกขุนศาลา

๑๓ ถ้าแลเจ้าเมือง ปลัด ยุกระบัตร กรมการทำล้าเหลื่อ รุกราช พระสาต
หนา ทำขี่มเหงตีดำฆ่าฟันสมณพราหมณาจารย์อนาประชาราษฎรทั้งปวง เอา
ทรัพย์สินของทองเงินแลช้างม้าโคกระบือเกวียน กันโซกราษฎรให้ได้รับความแค้นเคือง
ด้วยประการใดก็ดี

[๑๓.๑] ถ้าเจ้าเมืองแลกรมการต้องพิพาทให้ปลัดยุกระบัตรบอกเข้าไป

[๑๓.๒] ถ้าปลัดยุกระบัตรต้องพิพาท ให้เจ้าเมืองบอกเข้าไปยังลูกขุนศาลา
ให้กราบบังคมทูล

๑๔ อนึ่ง ครั้นเทศการพระราชพิธีตรุสดาดให้ยุกระบัตรเข้ามารับพระราชทาน
น้ำประพัสจจากกรุงฯ แลให้กำหนดรู้จักราชการแลกิจศุภชทุกษราษฎรทั้งปวง แล
คนแอบแฝงซุ่มซ่อนจรลัดพลัดนั้นให้จ้งแจ้งจ้งทุกประการ จะให้กรมวังถาม ถ้าแล
ให้การไปมิได้จะให้ทีโทษจ้งหนัก

แลให้เจ้าเมืองผู้รั้งกรมการทำตามพระราชกำหนดกฎหมายนี้ จ้งทุกประการ
ถ้าผู้ใดมิได้กระทำตามจให้มีโทษตามโทษานุโทษ

กฎให้ไว้ณวันคำ ๘ จุลศักราช ๑๐๘๙ ปีมะแม นพศก

เอกสารลำดับที่ ๑๐๒

จดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์ (Holt S. Hallett) ในล้านนา

ธิษณา วีระเกียรติสุนทร^๑

๑. ความสำคัญของเอกสาร

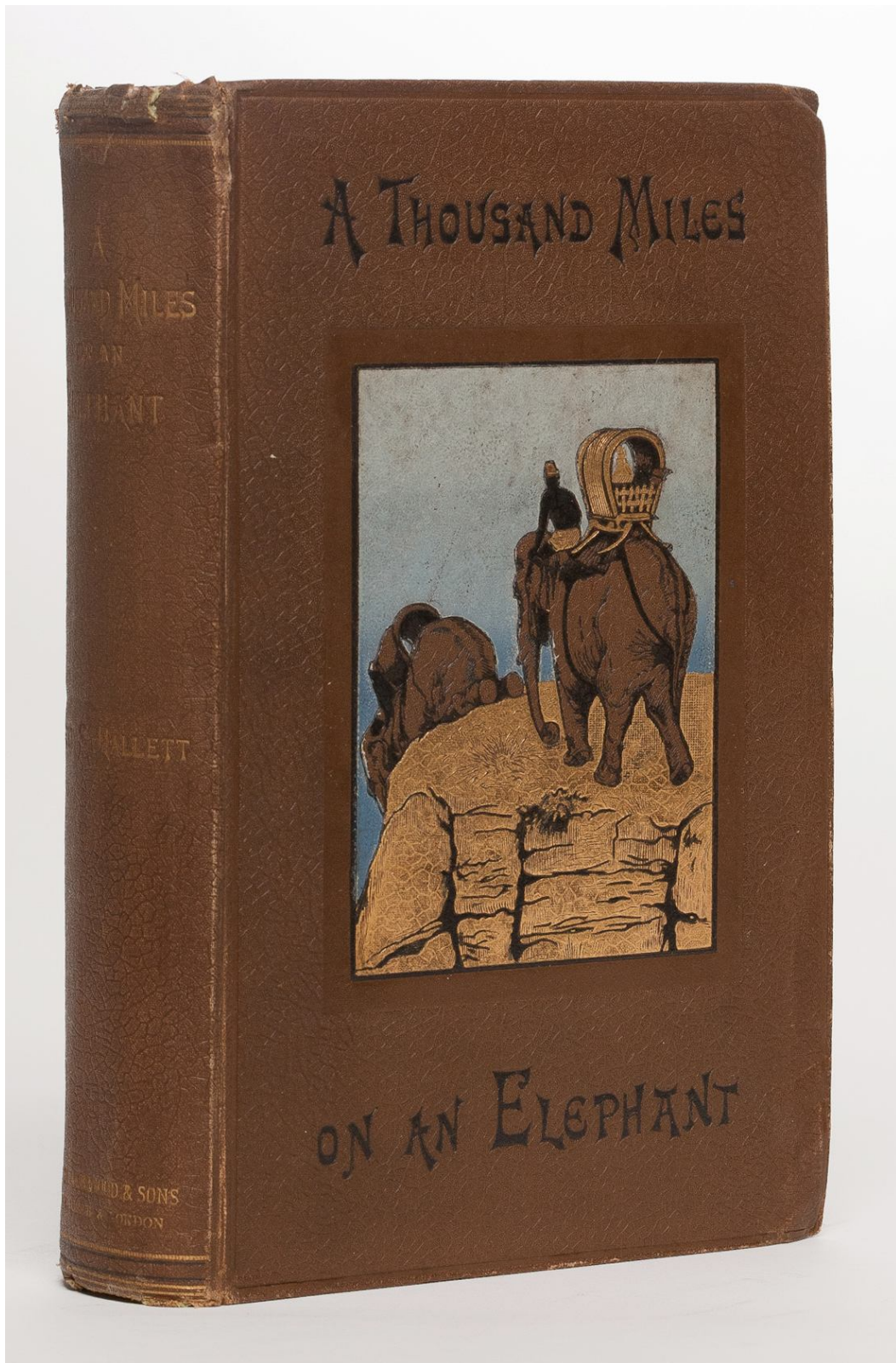
แม้ภาคเหนือของประเทศไทยจะเป็นดินแดนที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน และเป็นที่ตั้งของอาณาจักรล้านนาซึ่งมีอำนาจในแถบภาคเหนือตอนบนตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ (ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙) ถึงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ (ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒) แต่การศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนากลับสวนทางกับความสำคัญที่กล่าวมา เพราะการศึกษาดังกล่าวยังมีอยู่อย่างจำกัด และมักเน้นไปความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับสยามเสียเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะปัญหาเรื่องเอกสาร เนื่องจากเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวข้องกับล้านนาส่วนใหญ่นั้นจะเป็นอักษรล้านนาคือ อักษรฝักขามและอักษรธรรมทั้งสิ้น ในขณะที่ยังมีเอกสารต่างประเทศที่ยังไม่ได้แปลเป็นภาษาไทยอีกเป็นจำนวนมาก ในที่นี้ จึงขอหยิบยกเอกสารชั้นต้นฉบับหนึ่งมาศึกษา นั่นคือจดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์ในล้านนา^๒

โฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์ เป็นวิศวกรรถไฟชาวอังกฤษ ที่เดินทางเข้ามาในล้านนาใน ค.ศ. ๑๘๗๖ (พ.ศ. ๒๔๑๙) เพื่อสำรวจพื้นที่สำหรับสร้างเส้นทางรถไฟจากพม่าผ่านล้านนาไปยังยูนนานหรือจีนตอนใต้ ฮอลเลตต์เดินทางผ่านเมืองสำคัญต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเมืองแม่สะเรียง^๓ เมืองฮอด^๔ เชียงใหม่ เวียงป่าเป้า^๕

^๑ ผู้เขียนขอขอบคุณอาจารย์ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร หัวหน้าโครงการวิจัยฯ และคุณอรพินท์ คำสอนที่ช่วยอ่านและให้ความคิดเห็นในการเรียบเรียงงานวิจัยฉบับนี้ อาจารย์วาทัญญู พักทองที่ช่วยอ่านชื่อภาษาพม่าให้ รวมทั้ง ดร. เกรียงไกร เกิดศิริที่กรุณาให้ข้อมูลเกี่ยวกับล้านนา ซึ่งเป็นประสบการณ์ตรงจากการสำรวจพื้นที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

^๒ Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, (Bangkok: White Lotus, 1988).

^๓ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

- ๔ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่
๕ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

เชียงราย เชียงแสน พะเยา ลำปาง ลำพูน รวมไปถึงเมืองฝางและเชียงดาว^๖ ก่อนที่จะเดินทางย้อนกลับมายังกรุงเทพมหานคร ซึ่งฮอลแลนด์และอาร์ชบิชอป คอลควูน (Archibald Colquhoun) วิศวกรรถไฟอีกคนหนึ่งสำรวจเส้นทางในล้านนาได้ เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ. ๑๘๖๘ – ๑๙๑๒/ พ.ศ. ๒๔๑๑ – ๒๔๕๕) และพระองค์เจ้าเทวัญหรือต่อมาคือ สมเด็จพระกรมพระยา เทววงศ์วโรปการ เพื่อขออนุญาตสร้างเส้นทางรถไฟผ่านล้านนาและหัวเมืองเหนือของราชอาณาจักรสยาม แต่ราชสำนักสยามปฏิเสธคำขอของวิศวกรรถไฟชาวอังกฤษทั้งสองนี้

แม้แผนการสร้างทางรถไฟเชื่อมระหว่างพม่ากับญวนนานจะไม่ประสบผลสำเร็จ แต่การเดินทางดังกล่าวกลับเป็นที่มาของจดหมายเหตุการเดินทางอันทรงคุณค่า นั่นคือ **A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States** หรือที่จะเรียกในงานวิจัยฉบับนี้ว่า จดหมายเหตุโฮลด์ เอส. ฮอลแลนด์ในล้านนา เอกสารชิ้นต้นฉบับนี้เป็นเอกสารที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะบอกเล่าประวัติศาสตร์ล้านนาก่อนที่สยามจะเริ่มผนวกล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรใน ค.ศ. ๑๘๘๔ (พ.ศ. ๒๔๒๗) อีกทั้งข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุฉบับนี้ไม่ได้มีเพียงเรื่องการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ฮอลแลนด์ยังเล่าเรื่องกลุ่มคนต่างๆ เรื่องเล่า รวมทั้งประเพณีและวัฒนธรรมไว้อย่างละเอียด ซึ่งบางเรื่องไม่ปรากฏในเอกสารไทยเลยแม้แต่น้อย ด้วยเหตุนี้ ยอชเซเดส (George Caedès) ปราชญ์คนสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้กล่าวไว้ว่า จดหมายเหตุโฮลด์ เอส. ฮอลแลนด์ในล้านนานั้นเป็นเอกสารภาษาอังกฤษหนึ่งในสองฉบับที่เกี่ยวข้องกับภาคเหนือของประเทศไทยที่ดีที่สุดเลยทีเดียว^๗

ด้วยความสำคัญดังกล่าวนี้ ทำให้นักประวัติศาสตร์ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาในรัชกาลเจ้าหลวงอินทวิชยานนท์ (ค.ศ. ๑๘๗๓ – ๑๘๙๖/ พ.ศ. ๒๔๑๖ – ๒๔๓๙) ใช้จดหมายเหตุโฮลด์ เอส. ฮอลแลนด์ศึกษาเป็นอย่างมาก แต่ในปัจจุบันนี้ยังไม่มีผู้ใดนำเอกสารดังกล่าวมาใช้ศึกษาในมุมมองต่างๆ ดังนั้น ใน

^๖ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

^๗ อีกฉบับหนึ่งคือ จดหมายเหตุเดวิด ริชาร์ดสัน

งานวิจัยฉบับนี้ ผู้เขียนจะศึกษาจดหมายเหตุไฮลด์ เอส. ฮอลเล็ดต์ในล้านนาผ่านบริบททางประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง กลุ่มคน รวมทั้งด้านสังคมและวัฒนธรรม

๒. สารัตถวิพากษ์

๒.๑ บริบทประวัติศาสตร์

แม้ล้านนาจะเป็นราชอาณาจักรที่มีความรุ่งเรืองทั้งการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ แต่ตั้งแต่ครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ พม่าได้เข้ามาปกครองล้านนาแทนราชวงศ์มังราย ก่อนที่จะตกเป็นเมืองประเทศราชของสยามในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (ค.ศ. ๑๓๖๓ – ๑๓๘๒/ พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕) การเดินทางเข้ามาของไฮลด์ เอส. ฮอลเล็ดต์นั้นจึงอยู่บนเหตุการณ์บ้านเมืองในช่วงปลายของสมัยที่ล้านนายังคงเป็นรัฐประเทศราช เพราะอีกกว่าสิบปีต่อมา ราชสำนักสยามได้ผนวกล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักร นอกจากนี้ การเดินทางสำรวจพื้นที่ในล้านนาของฮอลเล็ดต์ยังเกี่ยวข้องกับนโยบายของอังกฤษที่มีต่อล้านนาอีกด้วย ดังนั้น ก่อนที่จะเข้าสู่ประเด็นที่ว่า จดหมายเหตุไฮลด์ เอส. ฮอลเล็ดต์ในล้านนานั้นให้คุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาอย่างไร จะกล่าวถึงประเด็นสำคัญสองประการคือ นโยบายของอังกฤษต่อล้านนาและล้านนาในรัชกาลเจ้าหลวงอินทวิชยานนท์

นโยบายของอังกฤษต่อล้านนา ความสนใจของอังกฤษที่มีต่อล้านนานั้นไม่ได้เพิ่งเริ่มขึ้นในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔) เมื่ออังกฤษมีชัยชนะเหนือพม่า แต่เริ่มขึ้นตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ มาแล้ว ชาวอังกฤษนามว่า ราล์ฟ ฟิตซ์ (Ralph Fitch) พ่อค้าชาวอังกฤษเป็นชาวตะวันตกคนแรกที่เดินทางไปเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๕๘๖ (พ.ศ. ๒๓๒๙) ซึ่งเป็นช่วงที่พม่ามีอำนาจในล้านนาเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ต่อมาเมื่อผู้แทนบริษัทอินเดียตะวันออก

“ดูรายละเอียดใน ศคิกานต์ คงศักดิ์, “จดหมายเหตุราล์ฟ ฟิตซ์ ค.ศ. ๑๕๘๖ – ๑๕๘๙,” ใน ๑๐๐ เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๓, วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คัดติโสภาคการพิมพ์, ๒๕๕๓), ๑๔๕ – ๑๕๑; Michael Edwardes, *Ralph Fitch, Elizabethan in the Indies*. (London: Faber and Faber, 1972).

ของอังกฤษ (East India Company) ได้ฉ้อฉลเชิญพระราชสาส์นในพระเจ้าเจมส์ที่ ๑ (ค.ศ. ๑๕๖๖ – ๑๖๒๕/ พ.ศ. ๒๑๐๙ – ๒๑๖๘) เข้ามาเพื่อเจริญพระราชไมตรีกับ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (ค.ศ. ๑๖๑๑ – ๑๖๒๘/พ.ศ. ๒๑๕๔-๒๑๓๒) และได้ ขออนุญาตเปิดสถานีการค้าขึ้นในกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. ๑๖๑๒ (พ.ศ. ๒๑๕๕) เจ้าพนักงานก็พยายามขยายการค้าไปตามหัวเมืองต่างๆ ในสยาม รวมถึงรัฐ ไกล่เคียงก็คือ ล้านนาด้วย แต่ปรากฏว่า พ่อค้าอังกฤษคือ โทมัส ซามูเอล (Thomas Samuel) ถูกกองทัพพม่าของพระเจ้าอลองพญาตีเพี้ยตันจับกุมตัวไว้ และ กวาดต้อนไปยังกรุงอังวะ^๙ หลังจากนั้นอังกฤษก็ไม่ได้ให้ความสนใจกับล้านนาอีก เลย จนกระทั่งต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙

อังกฤษหันมาสนใจล้านนาอีกครั้ง เมื่อมีชัยชนะเหนือพม่าในสงคราม อังกฤษ – พม่า ครั้งที่ ๑ (First Anglo – Burmese War) ซึ่งนำมาสู่การลงนามใน สนธิสัญญายันดาโบ (Treaty of Yandabo) ใน ค.ศ. ๑๘๒๖ (พ.ศ. ๒๓๖๖) ทำให้ อังกฤษมีอำนาจในเขตอ่าวมะตะมะ ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองมะละแหม่ง^{๑๐} หลังจากนั้นเจ้าหลวงคำฝั้น (ค.ศ. ๑๘๒๓ – ๑๘๒๕/ พ.ศ. ๒๓๖๖ – ๒๓๖๘) แห่งเชียงใหม่ได้ส่งผู้แทนมายังมะละแหม่ง เพื่อทำความรู้จักกับผู้ปกครองใหม่ นับเป็นจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับอังกฤษอย่างเป็นทางการ สามปีต่อมาแอนโทนี แมนยี (Anthony Maigny) ได้ส่งนายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน (David Richardson) เข้ามาในล้านนา ซึ่งตรงกับรัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงศ์ (พ.ศ. ๑๘๒๖ – ๑๘๔๖/ ๒๓๖๙ – ๒๓๘๙) เพื่อทำความรู้จักกับผู้ปกครองในล้านนา และขอซื้อโคกระบือ เพื่อนำไปใช้เป็นยานพาหนะและยุทธปัจจัย รวมทั้งยัง ต้องการเปิดเส้นทางการค้าสายเงินทอง ซึ่งเชื่อมระหว่างอ่าวมะตะมะกับล้านนา

^๙ ธีรวัต ณ ป้อมเพชร, “การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในสมัยอยุธยาสมัย รัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม,” ใน **สายธารแห่งความคิด ๒**, วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: กองทุนเพื่อวิชาการวรรณวิทยา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ๒๕๔๔)

^{๑๐} Michael Aung – Thwin and Maitrii Aung – Thwin, **A History of Myanmar Since Ancient Times, Tradition and Transformation**, (London: Reaktion Book, 2012), 180.

และขุนนางหรือจีนตอนใต้อีกด้วย^{๑๑}

ความสำคัญของล้านนาที่มีต่ออังกฤษยิ่งทวีมากยิ่งขึ้น หลังจากที พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ. ๑๘๕๐ – ๑๘๖๘/ พ.ศ. ๒๓๙๓ – ๒๔๑๑) ทรงทำสนธิสัญญาเบาริง (Treaty of Bowring) กับอังกฤษใน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘) ทำให้เศรษฐกิจการค้าสยามเป็นไปอย่างเสรี พ่อค้าและ คนในบังคับของอังกฤษเป็นจำนวนมากได้เข้าไปค้าขายในล้านนา ที่สำคัญคือ การทำไม้ ดังจะเห็นได้จากที่เซอร์โรเบิร์ต เฮอ์มาน ช็อมเบิร์ก (Sir Robert Hermann Schomburgk) กงสุลอังกฤษต้องขึ้นไปตรวจตราความเรียบร้อยของ ผลประโยชน์ของชาวอังกฤษและคนในบังคับใน ค.ศ. ๑๘๖๐^{๑๒} (พ.ศ. ๒๔๐๓) การค้าของอังกฤษในล้านนาที่ทวีความสำคัญยิ่งขึ้น ประกอบกับเกิดข้อพิพาท ระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับชาวล้านนาเป็นอันมาก ทำให้รัฐบาลอังกฤษลงนาม สนธิสัญญากับสยามที่มีชื่อว่า “สนธิสัญญาในระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาล อินเดีย เพื่อส่งเสริมติดต่อทางพาณิชย์ระหว่างพม่าของอังกฤษกับอาณาเขตเมือง เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ลงนาม ณ เมืองกัลกัตตา วันที่ ๑๔ มกราคม ค.ศ. ๑๘๗๕” (พ.ศ. ๒๔๑๗) เพื่อรักษาผลประโยชน์ของอังกฤษในล้านนา และแก้ไข ปัญหาคนในบังคับของอังกฤษที่เกิดขึ้น เพื่อพิจารณาความระหว่างคนในบังคับ ของอังกฤษกับชาวสยาม^{๑๓}

แม้การทำป่าไม้จะสร้างมูลค่าให้พ่อค้าอังกฤษเป็นจำนวนมหาศาล แต่ ความสำคัญของล้านนาที่จะหลงลืมไม่ได้ก็คือ การเป็นเส้นทางการค้าที่เชื่อม ระหว่างขุนนางกับอ่าวมะตะมะ เส้นทางสายนี้ยิ่งทวีความสำคัญขึ้น เมื่อ

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ธัชฎา วีรเกียรติสุนทร, “จดหมายเหตุของหมอเดวิด ริชาร์ดสัน: ภาพ สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า” ใน ๑๐๐ เอกสารสำคัญ: **สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๓**, วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คัดติโสภการพิมพ์, ๒๕๕๓), ๑๕๓ – ๑๙๔.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ศศิกานต์ คงศักดิ์, “จดหมายเหตุเซอร์โรเบิร์ต เฮอ์มาน ช็อมเบิร์ก,” ใน ๑๐๐ เอกสารสำคัญ: **สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๓**, วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คัดติโสภการพิมพ์, ๒๕๕๓), ๒๕๓ – ๒๘๐.

^{๑๓} ชวลีชัย ณ ถลาง, **ประเทศราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว**, ชาญวิทย์ เกษตรศิริและกาญจน์ ละอองศรี, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๑), ๑๘๐.

ฝรั่งเศสที่ขณะนั้นปกครองอินโดจีนบางส่วนพยายามที่จะขยายผลประโยชน์เข้าไปในพม่าตอนบน ซึ่งราชวงศ์คองบองปกครองอยู่^{๑๔} ทั้งยังเริ่มสำรวจพื้นที่เพื่อสร้างเส้นทางรถไฟเชื่อมระหว่างเมืองท่าในอินโดจีนกับยูนนานอีกทางหนึ่งด้วย บรรดาพ่อค้าอังกฤษที่ค้าขายในพม่าเรียกร้องให้รัฐบาลอังกฤษตัดทางรถไฟที่เชื่อมระหว่างพม่ากับยูนนานด้วย ทำให้ใน ค.ศ. ๑๘๗๖ อังกฤษส่งวิศวกรรถไฟสองคนคือ อาร์ชีบัลด์ คอลคูนและโฮลต์ เอส. ฮอลล์เดินทางมาสำรวจพื้นที่เพื่อสร้างเส้นทางรถไฟสายดังกล่าว แต่ในที่สุดราชสำนักสยามกลับไม่อนุมัติแผนการนี้ เพราะหวั่นเกรงว่า อังกฤษจะใช้เรื่องเส้นทางรถไฟสายดังกล่าวผนวกดินแดนล้านนาไว้ในอำนาจ

ล้านนาในรัชกาลเจ้าหลวงอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงอินทวิชยานนท์นี้เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่พระองค์ที่ ๗ แต่เดิมดำรงตำแหน่งพระยาบุรุษรัตน (ค.ศ. ๑๘๕๖/ พ.ศ. ๒๓๙๙) ก่อนที่จะได้รับแต่งตั้งเป็นอุปราชอินทนนท์และได้เป็นเจ้าหลวงใน ค.ศ. ๑๘๗๓ (พ.ศ. ๒๔๑๖) การที่พระองค์ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าหลวงนั้นก็ด้วยความสนับสนุนของเจ้าแม่ทิพโกสรว ซึ่งประสูติเป็นพระราชธิดาของเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์ (ค.ศ. ๑๘๕๖ – ๑๘๗๐/ พ.ศ. ๒๓๙๙ – ๒๔๑๓) และเป็นผู้เบื้องหลังทางการเมืองในล้านนาจนกระทั่งถึงแก่พิราลัยใน ค.ศ. ๑๘๘๔^{๑๕}

ในรัชกาลดังกล่าวนี้ อังกฤษได้เข้ามาแทรกแซงกิจการในล้านนาค่อนข้างมาก ทั้งนี้เพราะอังกฤษและคนในบังคับเข้ามาพัวพันกับกิจการทำป่าไม้ในแถบนี้ นำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างอังกฤษและเชียงใหม่ ซึ่งเชื่อมโยงกับราชสำนักสยามด้วย ทำให้ใน ค.ศ. ๑๘๗๔ สยามกับอังกฤษร่วมลงนามในสนธิสัญญาเชียงใหม่ เพื่อแก้ปัญหาคความขัดแย้งของคนในบังคับอังกฤษในล้านนา รวมทั้งเพื่อรักษาผลประโยชน์ของอังกฤษไว้ ต่อมาอังกฤษเริ่มแทรกแซงล้านนายิ่งทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ทำให้สยามเริ่มดำเนินการผนวกล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยาม แต่ก็ดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป ทั้งการปฏิรูปการปกครอง และ

^{๑๔} Michael Aung – Thwin and Maitrii Aung – Thwin, **A History of Myanmar Since Ancient Times, Tradition and Transformation**, 188.

^{๑๕} สรวิศ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๔๔), ๒๓/๓.

๑๒๐ จดหมายเหตุไฮลด์ เอส. ฮอลเลิตต์

สร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ จนล้านนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามได้สำเร็จ^{๑๖}

๒.๒ จดหมายเหตุไฮลด์ เอส. ฮอลเลิตต์ในล้านนา

จดหมายเหตุไฮลด์ เอส. ฮอลเลิตต์เป็นรายงานที่วิศวกรรถไฟผู้นี้เขียนขึ้น

แผนที่ลียงบอ

เพื่อรายงานสภาพเส้นทาง และข้อคิดเห็นเรื่องการสร้างรถไฟสายมะละหม่ง ล้านนาและจีนให้รัฐบาลอังกฤษทราบ ฮอลเลิตต์เริ่มบันทึกตั้งแต่ก่อนที่คณะของเขาจะออกเดินทางหนึ่งวันคือ วันที่ ๒๐ มกราคม ค.ศ. ๑๘๗๖ ผ่านเมืองสำคัญต่างๆ คือ เมืองลียงบอ (Hlinboay) ในเขตพม่าของอังกฤษ เมืองแม่สะเรียง

เมืองฮอด ก่อนที่จะเข้าสู่ เชียงใหม่ ขณะที่พำนักอยู่ใน

เชียงใหม่ นั้น ไฮลด์ เอส. ฮอลเลิตต์ได้เจรจาความเมืองกับเจ้าหลวงอินทวิชยานนท์ เจ้านายคนสำคัญๆ และขุนนางสยามที่ประจำอยู่ในเชียงใหม่ ทั้งนี้ในการเจรจากับเจ้าหลวงนั้น เขามีวัตถุประสงค์ให้เจ้าหลวงช่วยเหลือในการสำรวจเส้นทางของเขา ซึ่งการเจรจาเป็นไปอย่างเรียบร้อย เพราะอ้างกับขุนนางสยามว่า ได้ขอความอนุเคราะห์มาทางพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ชุมสาย ที่ประจำยุโรปมา

^{๑๖}

ขวสิทธิ์ ณ ถลาง, ประเทศราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๑๑ – ๒๓๓.

ก่อนหน้านี้แล้ว

หลังจากนั้นคณะของโฮลต์ เอส. ฮอลเล็ดต์จึงเดินทางต่อไป ผ่านเวียงป่าเป้า เชียงราย เชียงแสน ก่อนที่จะย้อนกลับมายังเชียงรายอีกครั้งหนึ่ง เพื่อเดินทางต่อไปยังเมืองพะเยา ลำปางและลำพูน คณะเดินทางไปถึงสิ้นสุดการสำรวจรอบที่ ๑ ที่เชียงใหม่ ต่อจากนั้นโฮลเล็ดต์จึงเดินทางต่อไปยังเชียงดาวและเมืองฝาง ก่อนที่จะกลับไปยังเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง หลังจากรวบรวมข้อมูลได้พอสมควรแล้ว โฮลเล็ดต์พายหน้าลงใต้เพื่อเดินทางมายังกรุงเทพมหานคร ก่อนที่จะไปเจรจากับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระองค์เจ้าเทวัญต่อไป

สิ่งที่เป็นจุดเด่นของจดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเล็ดต์ในล้านนาฉบับนี้มีสามประการด้วยกันคือ เป็นบันทึกที่มีอคติน้อยมาก ผู้เขียนบอกเล่าเรื่องราวตามที่พบเห็นเท่านั้น ซึ่งแตกต่างจากจดหมายเหตุของนักเดินทางชาวตะวันตกที่เข้ามาในสยามตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ส่วนใหญ่ที่มักจะวิพากษ์วิจารณ์ชีวิตความเป็นอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการศาสนาอย่างรุนแรง^{๑๗} นอกจากนี้ แม้โฮลเล็ดต์จะเดินทางเข้ามาในล้านนาใน ค.ศ. ๑๘๗๖ แต่เนื้อหาสาระของเอกสารฉบับนี้นั้นไม่ได้จบลงเพียงในปีนั้นเท่านั้น แต่เขายังค้นคว้าเพิ่มเติมข้อมูลในสมัยหลังด้วย ก่อนที่จะตีพิมพ์จดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเล็ดต์ฉบับนี้ในเวลาต่อมา

ประการสุดท้าย แม้โฮลเล็ดต์จะเขียนจดหมายเหตุฉบับนี้ขึ้นเพื่อรายงานการสำรวจเพื่อทำเส้นทางรถไฟให้ราชการทราบ แต่เนื้อหาอันยังเต็มไปด้วยข้อมูลที่น่าสนใจเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญคือ การเมืองการปกครอง ซึ่งครอบคลุมทั้งการเมืองภายในแต่ละเมือง การเมืองระหว่างเมืองต่างๆ ในล้านนา รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับสยามด้วย

^{๑๗} ดูตัวอย่างเช่น จดหมายเหตุของชาวตะวันตกเรื่องหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก ใน ธิษณา วีรเกียรติสุนทร. “บันทึกของชาวตะวันตกที่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจนถึง ค.ศ. ๑๘๕๕,” ใน ๑๐๐ เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ ๑๕, อรพินท์ คำสอน และ ธิษณา วีรเกียรติสุนทร (กรุงเทพฯ: ศักดิโสภณาการพิมพ์, ๒๕๕๕), ๕ – ๑๔๒.

โฮลต์ เอส. ฮอลเล็ดต์ยังบรรยายถึงสภาพบ้านเมือง กลุ่มชนที่มีอยู่อย่างหลากหลายในล้านนาไม่ว่าจะเป็นชาวฉาน ซึ่งชาวสยามมักจะเรียกว่าพวกลาวกะเหรี่ยง ละว้า ขมุ พม่า จีนฮ่อ รวมไปถึงชาวตะวันตกโดยเฉพาะคณะมิชชันนารีอเมริกัน ในจดหมายเหตุยังมีบันทึกเรื่องเศรษฐกิจ ซึ่งเน้นไปที่ความสำคัญของการค้ากองคาราวาน ซึ่งเป็นการค้าที่หล่อเลี้ยงเศรษฐกิจของล้านนา และบันทึกเรื่องประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ โดยเฉพาะการถือผี ชีวิตความเป็นอยู่ วันสำคัญและการเล่นการพนัน ซึ่งเป็นเรื่องราวที่มีสีสันและน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง แต่ในที่นี้จะขอกล่าวถึงเรื่องสภาพบ้านเมือง การเมืองการปกครอง กลุ่มคน รวมทั้งวัฒนธรรมและประเพณีของล้านนาผ่านสายตาของโฮลต์ เอส. ฮอลเล็ดต์

๒.๓ จดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเล็ดต์กับสภาพบ้านเมืองในล้านนา

จดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเล็ดต์นั้นเป็นหลักฐานที่มีความสำคัญยิ่งในการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองในล้านนา เพราะเขามีบันทึกสภาพชุมชนหมู่บ้าน และเมืองที่เข้าผ่านไว้อย่างละเอียด เพราะข้อมูลดังกล่าวนี้จะเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งต่อการวางแผนการตัดเส้นทางรถไฟในเวลาต่อมา เมืองสำคัญๆ ที่โฮลเล็ดต์เล่าไว้ได้แก่

เมืองแม่สะเรียง ในช่วงที่โฮลต์ เอส. ฮอลเล็ดต์เดินทางผ่าน เมืองแม่สะเรียงนั้นมีชื่อทั้งในภาษาพม่าและภาษาของพวกฉาน ชาวพม่าเรียกเมืองแห่งนี้ว่า ไหล่งจี (Maing Loongyee) ส่วนชาวฉานเรียกว่า เมืองยวม (Muang Nium) ตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางเดินทัพระหว่างพม่า สยามและเชียงใหม่ ทั้งยังเป็นเส้นทางที่พวกกะเหรี่ยงแดงที่ชอบขโมยผู้คนไปขายสลัญจรไปมาอีกด้วย แม่สะเรียงห่างจากสิงบ อ เมืองสำคัญของอังกฤษที่อยู่เหนือมะละแหม่งประมาณ ๙๖ ไมล์ ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ ที่อยู่เหนือที่ราบ ๑๕ ฟุต และอยู่เหนือระดับน้ำทะเล ๖๓๕ ฟุต เป็นจุดที่แม่น้ำสาละวิน (Meh Sa Lin) กับแม่น้ำแม่ยวม (Meh Nium) มาบรรจบกัน

เมืองแม่สะเรียงนี้มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีกำแพงล้อมรอบทั้งสี่ด้าน ตั้งแต่ทิศเหนือจนถึงทิศใต้ของเมืองยาว ๑,๗๔๐ ฟุต ด้านทิศตะวันออกไป

ทิศตะวันตกยาว ๑,๐๕๐ ฟุต สภาพบ้านเมืองนั้นค่อนข้างที่จะเป็นระเบียบและสะอาดเป็นอย่างดีเช่นเดียวกับบ้านของชาวฉานในล้านนา หลังบ้านมักจะหันไปทางทิศเหนือและใต้ หลังคามุงด้วยใบไม้และจาก และมีการตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงาม มีทางส่งน้ำจากแม่น้ำยวมเพื่อกระจายน้ำใช้ไปทั่วทั้งเมือง นอกจากนี้ ยังมีระบบการชลประทานเพื่อช่วยในการเพาะปลูกของชาวเมืองอีกด้วย ฮอลเลตต์ยังได้บรรยายว่า บ้านเมืองของชาวฉานนั้นค่อนข้างสะอาดและเป็นระเบียบนั้น^{๑๔} เป็นลักษณะเด่นของการบรรยายบ้านเมืองที่ปรากฏในสยาม เพราะบ้านเมืองในหัวเมืองอื่นๆ นั้น ชาวตะวันตกที่เข้ามาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางคือ ครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ (กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒) นั้นต่างวิพากษ์วิจารณ์เป็นเสียงเดียวกันว่า บ้านเมืองและบ้านเรือนในสยามนั้นค่อนข้างที่จะสกปรกและไม่สะอาดตา คำวิพากษ์ดังกล่าวนี้ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีประกาศให้ชาวสยามรักษาความสะอาดของบ้านเมืองและบ้านเรือนให้จงดี

โฮลด์ เอส. ฮอลเลตต์เล่าว่า ชาวเมืองแม่สะเรียงบางส่วนอาศัยอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านเหนือและด้านตะวันตก มีกันอยู่ ๑๐๔ ครัวเรือน เรือนที่อยู่นอกกำแพงเมืองนั้นมักจะสร้างด้วยไม้สักอย่างประณีต เจ้าของเรือนส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าของปางไม้ที่มั่งคั่งชาวพม่า และพ่อค้าชาวฉานอังกฤษ แถบนั้นเป็นที่ตั้งของวัดวาอารามแบบพม่า และเจดีย์องค์หนึ่ง ซึ่งดีจกาว์น (Burmese Thitgouns) หรือหัวหน้าของพวกทำป่าไม้สร้างขึ้น ตั้งอยู่ด้านเหนือของชานเมือง วัดอีกแห่งหนึ่งกำลังสร้างอยู่ ฮอลเลตต์ยังเล่าอีกว่า ในช่วงที่นายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสันมาถึงแม่สะเรียงใน ค.ศ. ๑๘๒๙ (พ.ศ. ๒๓๗๒) นั้น เมืองแห่งนี้แทบจะเป็นเมืองร้าง มีชาวบ้านอาศัยอยู่เพียง ๒๐๐ ครัวเรือนซึ่งแบ่งออกเป็นแปดหมู่บ้าน ส่วนในกำแพงเมืองนั้นมีบ้านอยู่ ๑๐ - ๑๒ หลังเท่านั้น ในขณะที่นั้นยังไม่มีการทำปางไม้กันที่นี่ การค้าหลักของชาวเมืองคือ การส่งวัวควายสีดำไปขายทุกๆ ปีชาวแม่สะเรียงจะนำวัวควายเหล่านี้ไปขายให้พวกกะเหรี่ยงแดง เพื่อแลกกับทาส ล่อ ดิบุกหรือยางรัก ควายเจ็ดตัวแลกเด็กหนุ่มได้หนึ่งคน วัวควาย ๘ -

^{๑๔} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 30 - 31.

๑๐ ตัวแลกเต็กสาวได้หนึ่งคน ตัวที่ดีที่สุดมีราคาห้าชิลลิง แต่ใน ค.ศ. ๑๘๗๖ นั้น การค้าหลักของแม่สะเรียงเปลี่ยนเป็นการทำป่างไม้ไปเสียแล้ว

ในบริเวณใกล้เคียง กันคณะของโฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์ได้ไปเยี่ยมชมชนากเมือง เก่าสองเมืองที่ยูนชะลิง (Yain Sa Lin) ซึ่งอยู่ห่างจากแม่สะเรียงไปทางทิศ ตะวันตกเฉียงใต้หนึ่งไมล์ เมืองทั้งสองเมืองนี้ถูกแบ่งด้วยแนวกำแพงและคูเมืองที่ ล้อมรอบ ปกคลุมด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่กว่าไม้ที่พบที่แม่สะเรียงเสียอีก ทว่าฮอล เลตต์ไม่สามารถกำหนดอายุของเมืองทั้งสองแห่งนี้ได้ แต่เจดีย์องค์เล็กและซาก วัดที่พบนั้นดูจะเพิ่งสร้างได้ไม่นานนัก เชื่อว่าชาวบ้านที่มาเพาะปลูกแถบนี้เป็น ผู้สร้างขึ้น เมืองเก่าทั้งสองแห่งนี้สร้างบนเนินดินเตี้ยๆ กำแพงเมืองด้านตะวันตก พังลงด้วยกระแสน้ำ ในราชวงศ์ปกครองเมืองลำพูนระบุว่า พระเจ้าโອဲးຕ່າຕະမະ (Too – tha Thama) กษัตริย์พะโคได้มอบเมืองแห่งนี้ให้กษัตริย์ลำพูน พร้อมกับ ชาวตะเลงหรือชาวพะโคจำนวน ๔๐๐ คนเพื่อเป็นค่าสินสอด เมื่อทรงอภิเษกกับ พระธิดาของกษัตริย์พะโค^{๑๙}

เมืองบอจี (Bau-gyee) เป็นชื่อเรียกในภาษาพม่า ส่วนชาวฉานเรียกชื่อ เมืองนี้ว่า บ่อหลวง^{๒๐} (Bau Hluang) คำว่า “หลวง” และ “จี” นั้นมีความหมาย ตรงกันว่า “ใหญ่” อยู่ห่างจากเมืองลีบงอ ๑๓๗.๕ ไมล์ และอยู่เหนือ ระดับน้ำทะเล ๓,๗๐๔ ฟุต เมืองแห่งนี้แบ่งออกเป็นสามเขต สองเขตแรกมีเรือน อยู่ ๓๐ หลังในแต่ละเขต ส่วนเขตที่สามนั้นมีบ้านอยู่ ๒๑ หลัง ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ ส่วนใหญ่เป็นชาวละว้า ซึ่งหาเลี้ยงชีพด้วยการตีเหล็กและทำเหมืองแร่ ซึ่งพบมาก แถบภูเขาที่อยู่ตอนเหนือของดอยผี (Loi Pwe) ซึ่งจะต้องใช้เวลาเดินทางสองวัน หากเดินทางด้วยช้าง

ฮอลเลตต์เล่าว่า เหมืองแร่นั้นมีความลึกประมาณ ๕๐ ฟุต ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่า มีภูตผีปีศาจคอยคุ้มครองอยู่ และจะต้องบูชาผีเหล่านี้ด้วยหมูและเบ็ดไก่ หาก หาแร่ได้น้อย ก็จะต้องบูชาเช่นไหว้พวกผีอีก หลังจากนั้นจะนำแร่เหล็กมาหลอมที่ บ้านโองปาย (Oon Pai) หมู่บ้านละว้า ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับเหมืองแร่ คนต่างถิ่นจะ

^{๑๙}

Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 31 – 32, 35.

^{๒๐}

ตำบลบ่อหลวง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่

ไม่ได้รับอนุญาตให้ยื่นดูขั้นตอนการหลอมเหล็กเหล่านี้ เพราะชาวบ้านหวั่นเกรงว่าผีจะโกรธ ซึ่งข้อห้ามดังกล่าวนี้ น่าจะเป็นวิธีเก็บรักษาความลับในการหลอมเหล็กของชาวละว้าเสียมากกว่า หลังจากนั้นจึงนำเหล็กที่หลอมได้ไปยังหมู่บ้านของพวกละว้าอื่นๆ เพื่อทำเป็นสินค้าขายยังที่ต่างๆ ต่อไป คณะของฮอลเล็ตต์มีโอกาสเห็นชาวบอจี ผลิตเครื่องใช้ด้วยเหล็ก เขาเล่าว่า ขนาดเด็กหนุ่มอายุ ๑๒ ปีก็สามารถตีเหล็กและใช้ค้อนตีสายโซ่ด้วยความชำนาญและรวดเร็วเช่นเดียวกับบรรดาชายฉกรรจ์ทั้งหลาย แม้ฮอลเล็ตต์จะมีโอกาสดูวิธีการตีเหล็ก แต่ชาวบ้านก็ไม่อนุญาตให้เขานำตัวอย่างแร่ออกจากหมู่บ้านไปได้ ด้วยเกรงว่าผีที่คุ้มครองสายแร่จะโกรธกริ้วพวกเขาเสีย^{๒๑}

เมืองฮอด โฮลต์ เอส. ฮอลเล็ตต์เล่าถึงสภาพเมืองฮอดตั้งแต่นอกกำแพงเมืองไว้ว่า มีสภาพเป็นท้องนาทั้งหมด หลังจากนั้นคณะสำรวจจึงข้ามแม่น้ำฮอดซึ่งกว้าง ๖๐ ฟุต และลึก ๕ ฟุต แถบนี้จะมีต้นไม้ขึ้นหนาแน่นตลอดแนว เมื่อผ่านท้องทุ่งมาได้ ก็จะเข้าสู่เขตเมือง ผู้เดินทางสัญจรไปมาจะพบวัดและเจดีย์องค์หนึ่งตั้งผู้ตรงทางเข้าเมือง รวมทั้งศาลาริมฝั่งแม่น้ำ ฮอลเล็ตต์มีบันทึกว่า เมืองฮอดนั้นตั้งอยู่ห่างเมืองสิงบอเป็นระยะทางกว่า ๑๕๔ ไมล์ และสูงจากระดับน้ำทะเล ๗๔๓ ฟุต แม่น้ำซึ่งอยู่ตรงข้ามกับศาลานั้นกว้าง ๖๐๐ ฟุตและลึก ๓ ฟุต มีตลิ่งสูง ๑๒ ฟุต ไกลๆ กันนี้ชาวจีนได้ปลูกกะหล่ำปลีเอาไว้ นอกจากนี้ ในสวนยังมีต้นไม้อยู่หลากหลายประเภท ไม่ว่าจะเป็นต้นมะพร้าว ปาล์ม น้อยหน่า ฝรั่ง ส้มมะม่วง อ้อย ยาสูป ขมิ้น พริก หัวหอมและผักทอง^{๒๒}

^{๒๑}

Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 54 –

55.

^{๒๒}

Ibid., 62.

คณะเดินทางจึงพบบ้านพักของมิชชันนารีคณะเพรสไบทีเรียนชาวอเมริกันซึ่งเขา
มาอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๖๓ แล้ว หมอสอนศาสนาคณะนี้
ประกอบด้วยนายแพทย์เดเนียล แมคกิลวารี (Daniel M'Gilvary) และภริยา
รวมทั้งศาสนาจารย์มาร์ติน (Martin) และภริยา ซึ่งคู่ที่สองนี้กำลังอยู่ในระหว่าง
การเดินทางกลับจากกรุงเทพมหานคร

บ้านพักของหมอสอนศาสนาอยู่นอกกลางสวนขนาดใหญ่ มีทางเกวียนกั้น
สวนกับแม่น้ำปิง ในสวนนั้นมีดอกกุหลาบอังกฤษกำลังบานชูช่อท่ามกลางไม้งาม
ต่างๆ และไม้ทองถิ่น อากาศในสวนนั้นอบอุ่นไปด้วยกลิ่นส้มและส้มโอ
นอกจากนี้ ยังมีกอไผ่ที่ให้ร่มเงา รวมทั้งต้นมะพร้าว มะม่วง มะขาม น้อยหน่า
ฝรั่ง มะนาว ทับทิมและต้นกาแฟ ตัวบ้านนั้นเป็นแบบบังกะโลในพม่า ชั้นจะมี
ระเบียงอยู่ด้านหน้า ถัดไปจึงเป็นห้องนั่งเล่นและห้องนอน ด้านหลังมีห้องน้ำและ
ระเบียง ซึ่งจะมีทางเดินเชื่อมกับสวนและห้องครัว ฮอลเล็ดต์ค่อนข้างที่จะชื่นชอบ
ที่จะพักอยู่ที่บ้านของหมอสอนศาสนาเป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะหมอสอนศาสนาทั้ง
สองต้อนรับคณะของเขาด้วยไมตรีจิตยิ่ง ทั้งบ้านยังงดงามไปด้วยไม้ดอกไม้ผล
และสะดวกสบาย ผู้ที่พักอาศัยสามารถมองเห็นดอยสุเทพได้จากที่นี่ด้วย
นอกจากนี้ สถานที่ดังกล่าวยังเป็นທີ່ที่สามารถรวบรวมข้อมูลได้ดีที่สุดเท่าที่จะหา
ได้^{๒๓}

นอกจากโฮลต์ เอส. ฮอลเล็ดต์จะบรรยายสภาพบ้านพักหมอสอนศาสนา
และนอกกำแพงเมืองเชียงใหม่แล้ว ยังสภาพเมืองเชียงใหม่ไว้ว่า เมืองเชียงใหม่
เป็นเมืองสองชั้น ชั้นแรกมีลักษณะเป็นรูปตัว L ตั้งอยู่ทางฝั่งใต้และตะวันออก
เมืองอีกชั้นหนึ่งเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีกำแพงและคูเมืองล้อมรอบ กำแพงเมืองนั้นก่อ
ด้วยอิฐสูง ๒๒ ฟุต คูเมืองที่ล้อมรอบนั้นกว้าง ๓๐ ฟุต และลึกเจ็ดฟุต เมืองชั้น
นอกนั้นกว้างประมาณหนึ่งไมล์ บางส่วนมีกำแพงล้อมรอบ แต่บางส่วนก็เป็นคู
เมืองล้อมรอบ เมืองทั้งสองชั้นมีประตูเข้าออก

เมืองชั้นในนั้นเป็นที่ประทับของบรรดาเจ้าเชียงใหม่ ทั้งยังเป็นบ้านเรือน
ของเหล่าขุนนางและผู้มีอันจะกินทั้งหลาย รวมทั้งยังเป็นที่ตั้งของศาสนสถานอีก

^{๒๓}

Holt S. Hallett, A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State, 80 – 82.

เป็นจำนวนมาก เมืองชั้นนอกนั้นเป็นที่อยู่อาศัยของลูกหลานของพวกที่ถูกกวาด
 ด้อนมา^{๒๔} ทั้งนี้เพราะชาวล้านนาเป็นจำนวนมากถูกกวาดด้อนไปยังพม่าในช่วง
 ฝิ่นม่านหรือการต่อต้านพม่าในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ (ต้นพุทธศตวรรษที่
 ๒๔) ชนชั้นปกครองล้านนาจึงเทครัวจากหัวเมืองทางตอนบน คือ บ้านเมืองที่อยู่
 ระหว่างแม่น้ำคง (สาละวิน) และแม่น้ำโขงตอนกลาง ได้แก่สิบสองพันนา ฉาน
 และล้านช้างมาเพิ่มในล้านนา ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในรัชกาลเจ้าหลวงกาวิละ
 (ค.ศ. ๑๗๘๒ – ๑๘๑๓/ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๕๖) ด้วยวิธีการต่างๆ ทั้งการเกลี้ย
 ก่อรวมทั้งการทำสงครามด้วย^{๒๕} ฮอลเลตต์ยังเล่าว่าเรือนในแถบนี้ตั้งอยู่
 ชิดกันมากกว่าเมืองชั้นใน สวนก็เล็กกว่า แต่ผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นกว่า
 ผู้คนใช้น้ำกินน้ำใช้จากน้ำที่ไหลมาจากดอยสุเทพ ฝิ่นบ้านของชาวเชียงใหม่
 ทั้งหมดจะยกสูงเหนือพื้นดินประมาณหกถึงแปดฟุต เมืองเชียงใหม่มีความเป็น
 ระเบียบเป็นอย่างยิ่ง^{๒๖}

ฮอลเลตต์ยังบรรยายสถานที่อีกสถานที่หนึ่งไว้อย่างมีสีสันมาก และถือเป็น
 จุดสำคัญยิ่งที่ไม่ว่าชาวตะวันตกผู้ใดที่มาเยือนเมืองแห่งนี้ต้องกล่าวถึง นั่นคือ
 ตลาดบริเวณสะพานนวรรตน์นั่นเอง ฮอลเลตต์เล่าว่า ตลาดแห่งนี้กว้าง
 ประมาณครึ่งไมล์ ตั้งอยู่สองฟากถนนเส้นหลัก มีซุ้มขายของตั้งเรียงรายกันอยู่
 แต่แม้ค้าส่วนใหญ่นิยมปูเสื่อและขายของบนพื้นถนนเสียมากกว่า ผู้เขียนค่อนข้าง
 ชื่นชอบขบวนแม่ค้าที่นำของมาค้าขายในตลาดแห่งนี้ โดยอธิบายว่า “ในยามเช้า
 ของเมืองเชียงใหม่นั้นมีภาพที่น่าชมยิ่งนัก เมื่อได้เห็นสตรีและเด็กหญิงทั้งหลาย
 หาบของหรือเอาตะกร้าสินค้าขึ้นเทินหัว ข้ามสะพานนวรรตน์ไปขายที่ตลาด สตรี
 เหล่านี้ก้าวอย่างอง่างกระฉับกระเฉงและรวดเร็วคล้ายกับเทพีไดอานา^{๒๗} เมื่อครั้ง
 ทรงพระเยาว์นัก อีกทั้งยังงดงามคล้ายกับศิลปะกรีกอีกด้วย”

^{๒๔} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 98.

^{๒๕} แสง มาละแซม, “การเทครัวกับการสร้างบ้านแปงเมืองในประวัติศาสตร์ล้านนา,” ใน
 การอบรมเรื่อง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของเมือง
 เชียงใหม่, วันพุธที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๕ ณ ห้องประชุมหอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่,

๑- ๒๕.

^{๒๖} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 98.

^{๒๗} เทพีไดอานา คือ เทพีแห่งการล่าและดวงจันทร์ ในเทพกรณัมของชาวโรมัน

สินค้าที่ขายกันในตลาดแห่งนี้มีทั้งพืชผัก ดอกไม้และเนื้อสัตว์ พืชผักที่นำมาขายกันนั้นไม่ค่อยหลากหลายนัก ส่วนใหญ่จะเป็นมันเทศ หอม หัวหอม เห็ด แตงกวา ฟักทอง บวบ กะเทียม ข้าวโพดอินเดียน หน่อไม้ พริก รวมทั้งใบพลู สำหรับเคี้ยวกับยาสูบ หมากและปูน แม่ค้ายังนำเปิดไก่ หมาก ขนมหวานพื้นเมือง น้ำตาลปึก ข้าว ขี้ผึ้ง ดอกไม้ ส้ม มะนาว ส้มโอ มะม่วง มะขาม มะพร้าวและแตงโม รวมถึงผลไม้ตามฤดูกาลมาขายในตลาดอีกด้วย^{๒๘} ซึ่งบทบรรยายที่มีสีสันเช่นนี้ปรากฏอยู่ในเอกสารตะวันตก ตั้งแต่ชาวตะวันตกคนแรกได้เดินทางเข้ามาในล้านนาในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เลยทีเดียว^{๒๙}

การค้าขายเนื้อนั้นเป็นเรื่องของผู้ชายเท่านั้น เนื้อสัตว์ที่นำมาขายกันในตลาดส่วนใหญ่จะเป็นหมู ปลาและกบ บางครั้งพ่อค้าก็จะนำเนื้อกวางหรือเนื้อวัวมาขายบ้าง ฮอลเลตต์อธิบายว่า การฆ่าวัวควายสักตัวหนึ่งในเชียงใหม่เป็นเรื่องที่ยากลำบากเป็นอย่างยิ่ง เพราะต้องขออนุญาตราชสำนักเสียก่อน และหากฆ่าแล้วจะต้องนำหัวและเท้าวัวควายมาแสดงต่อเจ้าพนักงานด้วย เพื่อยืนยันว่าควายวัวเหล่านี้ไม่ได้ถูกขโมยไป ก่อนหน้าที่จะออกประกาศเรื่องนี้ วัวควายในเชียงใหม่สูญหายอยู่บ่อยครั้งมาก^{๓๐} ในประเด็นเรื่องการออกประกาศเรื่องนี้ น่าจะเป็นการประกาศธรรมเนียมที่ปฏิบัติมาช้า ไม่ใช่เรื่องที่คิดขึ้นใหม่ ในธรรมศาสตร์ขุนบรม ซึ่งเป็นกฎหมายต้นฉบับของชนเผ่าไทนั้นได้ระบุว่า หากชาวบ้านต้องการจะฆ่าวัวควายจะต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าพนักงานเสียก่อน ทั้งนี้เพราะในสังคมเกษตรกรรมวัวควายมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในฐานะอุปกรณ์ในการทำไร่นา และพาหนะในการเดินทาง^{๓๑} การปฏิบัติเช่นนี้ไม่ได้มีเพียงเพียงในล้านนาเท่านั้น แต่ยังปรากฏหลักฐานในส่วนอื่นๆ ของราชอาณาจักร

^{๒๘} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 99.

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน ธิษณา วีรเกียรติสุนทร, “วิถีชีวิตของชาวเชียงใหม่” ในสายตาของกับตันวิลเลียม แม็กคลายด์,” ใน ๑๐๐ เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๓, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๕๓).

^{๓๐} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 100.

^{๓๑} บักริน วังศิริ, “ธรรมศาสตร์ขุนบรมราชาธิราช,” ใน ๑๐๐ เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๕๓), ๑๐๔ – ๑๐๘.

สยามในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนี้ด้วย

ฮอลเล็ตต์ยังเล่าว่า ในบริเวณใกล้ๆ กันนี้มีร้านค้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นของชาวจีนและชาวพม่า ขายพัด ทองเหลือง ถ้วยชามดินเผา ผ้าทอ ผ้าฝ้ายอังกฤษ ผ้าเนื้อหยาบ ผ้ากำมะหยี่ ผ้ากำมะหยี่เทียม ผ้าซาติน ผ้าไหม มัสลิน ผ้าไหมจีน ผ้าย่น เลื่อและกางเกงไหม ผ้าไหมที่ประดับขนสัตว์ เข็มหมุดย้อมสีจากเยอรมัน ไม้ขีดจากสวีเดนและอังกฤษ ปลาแชลมอนกระป๋อง นม เนย แยม ดาบ มีด ตะปู ส้อม จอบ กระทะเหล็กและอื่นๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสินค้าที่ขนส่งมาจากมะละแหม่ง และกรุงเทพมหานคร^{๓๒} สะท้อนการขยายตัวการค้าของอังกฤษภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงเป็นอย่างดี และแสดงให้เห็นว่า รัฐตอนในอย่างล้านนานั้นเริ่มเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลกในรูปแบบเดียวกับรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อื่นๆ คือ เป็นแหล่งรับสินค้าจากโรงงานของชาติตะวันตก ในขณะที่เดียวกันก็เป็นแหล่งส่งออกทรัพยากรสำคัญ โดยเฉพาะไม้สักให้แก่โรงงานของตะวันตกด้วย

ภาพตลาดเชียงใหม่

^{๓๒}

Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 101.

คณะของโฮลต์ เอส. ฮอลเล็ตต์ยังได้เยี่ยมชมสถานที่สำคัญอื่นๆ ในเชียงใหม่อีกหลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นเชียงยวน (Kiang Yuen) ซึ่งชื่อนี้อาจจะทำให้ชาวพม่าเรียกพวกฉานในเชียงใหม่ว่า ฉานยวน (Yuen Shan) ฮอลเล็ตต์ เล่าว่าไม่มีเวลาเที่ยวชมโบราณสถานแถบนี้มากนัก แต่ก็สังเกตเห็นซากวัดและพระเจดีย์อีกหลายองค์ ที่สำคัญคือเจดีย์จีนที่ว่ากันว่าแม่ทัพชาวจีนชื่อหวู่เต้า (Utau) เป็นผู้สร้างขึ้น เมื่อครั้งที่มาปล้นเมืองเมื่อประมาณสองสามศตวรรษมาแล้ว^{๓๓} ตำนานเก่าแก่ดังกล่าวนี้เป็นความทรงจำที่ตกทอดจากรุ่นสู่รุ่นของชาวล้านนา อันที่จริงแล้วจากการที่กองทัพจีนเข้ามาตีเชียงแสนในรัชกาลพระเจ้าแสนเมืองมา^{๓๔}

ชาวพม่านั้นสร้างขึ้นเมื่อโจมตีเชียงใหม่ครั้งสุดท้ายใน ค.ศ. ๑๗๗๖ (พ.ศ. ๒๓๑๙) เมื่อครั้งที่คณะสำรวจมาเยือนนั้นเรียกแถบนี้ว่า เมืองสวนดอก (Muang Soon Dok) หมายความว่า เมืองแห่งสวนดอกไม้ ระหว่างป่ากับดอยสุเทพนั้นเป็นเมืองเก่าคือ เมืองระมิงค์ (Muang La Maing) ซึ่งควรจะเป็นเวียงเจ็ดลินที่ตั้งอยู่เชิงดอยสุเทพเป็นเมืองหลวงเก่าของพวกเขา ในปัจจุบันนี้เหลือเพียงซากกำแพงและคูเมืองเท่านั้น ซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้อยู่ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ปางเดิม ที่ระบุว่า เวียงเจ็ดลินนี้เป็นเมืองของทั้งชาวไทยและชาวลัวะ มีพระยาสะเกตเป็นหัวหน้าฝ่ายช้างไทย ฝ่ายลัวะมีพระยาวิวอเป็นหัวหน้า^{๓๕}

^{๓๓}

Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 120.

^{๓๔}

ดูรายละเอียดใน วินัย พงศ์ศรีเพียร “บทสวดอุปปาตสันติ: คติความเชื่อเรื่องการสืบชะตาเมือง,” ใน เล่มเดียวกันนี้

^{๓๕}

ดูรายละเอียดใน **ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม**, (เชียงใหม่: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๔๖).

ดอยสุเทพ เป็นสถานที่ที่ชาวตะวันตกที่มาเยือนเชียงใหม่ทุกคนต้องมาเที่ยวชม ในจดหมายเหตุไฮลด์ เอส. ฮอลเล็ดต์ในล้านนามีบันทึกเรื่องนี้ไว้ว่า พวกเขาทางออกจากเมืองจนมาถึงตีนเขาเรื่อยมาจนถึงน้ำตกห้วยแก้ว ซึ่งอยู่ห่างจากตีนดอยหนึ่งไมล์ครึ่ง เส้นทางในระยะแรกนั้นสามารถเดินได้อย่างสะดวก แต่ต่อมาจะเริ่มชันขึ้นเรื่อยๆ ต่อจากนั้นจะพบน้ำตก ซึ่งมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่เมื่อเดินผ่านกระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวกราดผ่านช่องหินแกรนิตไปเรื่อยๆ ในเวลา ๑๑.๐๐ น. คณะวิศวกรรถไฟก็มาหยุดพักที่ศาลา ซึ่งตั้งอยู่ตรงปลายเนินอันเป็นที่ตั้งของพระเจดีย์ผาลาด เมื่อเดินออกไปทางตะวันออกเรื่อยมาก็มาถึงพระธาตุดอยสุเทพ ซึ่งล้อมรอบด้วยต้นสน ที่เชื่อกันว่าชาวพม่ามาปลูกไว้ เพื่อใช้สร้างซ่อมแซมและต่อเติมวัดใน ค.ศ. ๑๓๖๐ (พ.ศ. ๒๓๐๓) ฮอลเล็ดต์ยังพบจารึกที่ระบุว่า สร้างวัดพระธาตุดอยสุเทพขึ้นใน ค.ศ. ๑๓๙๐ (พ.ศ. ๒๓๓๓) แต่เขาคิดว่าปีดังกล่าวนี้คือปีบูรณะเสียมากกว่า

พระธาตุคอกยสุเทพแห่งนี้มีรั้วล้อมไว้ทั้งสี่ด้าน ซึ่งมีประตูอยู่ตรงกลางทุกด้าน เจดีย์เป็นแบบศิลปะพม่า สูง ๕๐ ฟุต หุ้มด้วยแผ่นทองแดงปิดทอง มีแท่นที่มุขฐานเจดีย์ ซึ่งประดับด้วยกระจกสี และมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่โดยหันหน้าเข้าหาพระเจดีย์ กำแพงและเสาของวัดนั้นจะตกแต่งด้วยทองและชาด ฮอลเลตต์เล่าว่า โดยปกติแล้วจะสามารถมองเห็นทิวทัศน์ที่งดงามของเชียงใหม่จากที่นี่ได้ แต่ในวันนั้นมีหมอกลงจัด ทำให้เขาไม่เห็นอะไรเลย

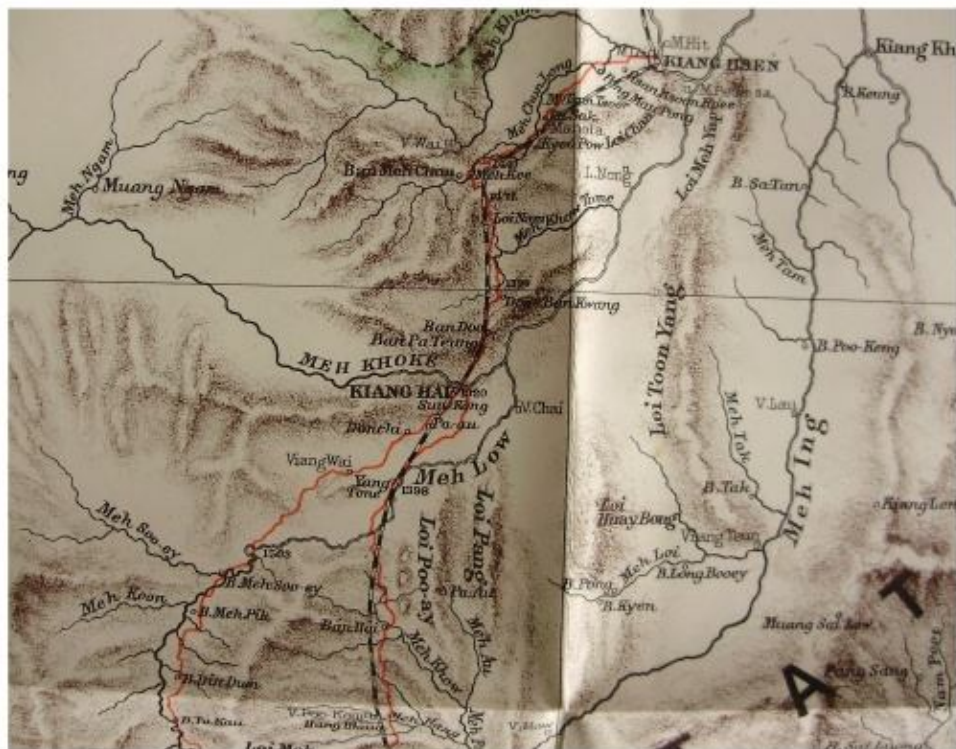
เวียงป่าเป้า หรือเมืองแห่งต้นสลอด เป็นเมืองที่พวกจีนฮ่อได้ปรับปรุงให้แข็งแรงมากยิ่งขึ้น เมื่อครั้งที่จีนส่งกองทัพบกมาตีพม่าระหว่าง ค.ศ. ๑๙๖๕ – ๑๙๖๙ (พ.ศ. ๒๓๐๘ – ๒๓๑๒) โฮลต์ เอส ฮอลเลตต์เล่าว่า พวกละว้าและชาวเขาเผ่าอื่นๆ นั้นรุกรานเมืองนี้อยู่บ่อยครั้ง และตัดเส้นทางลำเลียงอาหาร ทำให้ทหารจีนเหล่านี้อดอยากเป็นอันมาก จนต้องฆ่าส่เพื่อทำประทังชีวิต และมีทหารอยู่เพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่สามารถเดินทางกลับถึงยูนนานได้

เวียงป่าเป้านั้นเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบสองชั้น เมืองนั้นยาว ๑,๙๐๐ ฟุต และกว้าง ๑,๐๙๓ มีผู้คนอาศัยอยู่ ๙๐ ครอบครัว ในเขตเวียงป่าเป้าทั้งหมดมีหมู่บ้านของพวกฉานกระจายอยู่ทั่วไปจำนวน ๓๒๒ ครัวเรือน มีประชากรอยู่ ๒,๒๕๐ คน ส่วนชาวบ้านที่อาศัยแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่ลาวนั้นส่วนใหญ่จะเป็นชาวละว้าเชียงตุง บ้านเรือนของพวกมีอยู่มากกว่าบ้านของพวกฉานเสียอีก พวกละว้ากลุ่มนี้เลี้ยงชีพด้วยการปลูกข้าว ฝ้าย อ้อยและการทำภาชนะเครื่องใช้จากเหล็กและผลงแร่เหล็กอีกด้วย พวกละว้าเหล่านี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ระหว่างเวียงป่าเป้ากับบ้านแม่พริก (Ban Meh Pik) รวมทั้งระหว่างเชียงรายกับเมืองพัน (Muang Hpan) หมู่บ้านของชาวฉานในแถบเวียงป่าเป้านี้เป็นที่รู้จักกันดีในฐานะหมู่บ้านของพวกพ่อมดหมอผี ซึ่งคนกลุ่มนี้ยังอาศัยอยู่ทั่วไปในแถบเมืองงาย (Muang Ngai) เมืองปาย (Muang Pai) และเชียงแสน ซึ่งเป็นบริเวณที่มีประชากรอาศัยอยู่อย่างเบาบาง^{๓๖}

เชียงฮาย เมืองเชียงฮายนั้นมีชื่อภาษาบาลีว่า เมืองพันธุติ ตั้งอยู่ทางใต้ของแม่น้ำแม่กก เป็นเมืองที่งดงามราวกับภาพวาดยิ่งนัก ชาวสยามเรียกเมือง

^{๓๖} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 142 – 143.

ดังกล่าวนี้ว่า เชียงราย มีลักษณะเช่นเดียวกับเมืองของพวกฉานทั่วไปคือ เป็นระเบียบ ถนนเป็นเส้นตรงขนานไปกับคลองขุด บ้านสวนนั้นจะล้อมรอบด้วยไม้ไผ่ และมีประตูไม้สักที่แข็งแรง ซึ่งเจ้าของบ้านจะปิดในเวลากลางคืน มีทางส่งน้ำที่นำน้ำจากแหล่งน้ำใกล้ๆ ตัวเมืองมาสู่เชียงฮายทางทิศตะวันตก เมืองแห่งนี้มีประตูอยู่ ๑๒ บาน ประตูแปดบานนั้นใหญ่โตกว่าประตูบานอื่นๆ ชาวสยามหรือชาวไทเชื่อว่า เมืองเชียงฮายนั้นเป็นเมืองหลวงของแรกของพวกเขา ซึ่งก็เป็นความเข้าใจที่ถูกต้อง เพราะชินกาลมาลีปกรณ์มีบันทึกตรงกันว่า ก่อนที่พระยามังรายหลวง (ค.ศ. ๑๒๖๓ – ๑๓๑๒/ พ.ศ. ๑๘๐๖ – ๑๘๕๕) ปฐมกษัตริย์ ผู้สร้างเชียงใหม่ ขึ้นใน ค.ศ. ๑๒๙๓ (พ.ศ. ๑๘๔๐) นั้น ก่อนหน้านั้นพระองค์ทรงสร้างเชียงฮายเป็นเมืองหลวงของราชอาณาจักร^{๓๓/} หลังจากนั้น ก็มีกษัตริย์ราชวงศ์มังรายอีกหลายพระองค์ที่ประทับอยู่ที่เชียงฮาย อาทิ ขุนคราม ท้าวแสนภู เป็นต้น

เชียงฮายในแผนที่โฮลต์ เอส. ฮอลแลนด์

^{๓๓/} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แสง มนวิฑูร แปล, จัดพิมพ์ในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนินทรงยกช่อฟ้าเอกพระอุโบสถ และทรงเปิด “โสมหลวงแสงแก้ว เฉลิมพระเกียรติฯ วัดพระแก้ว จังหวัดเชียงราย, พุทธศักราช ๒๕๕๐, ๑๐๒

แถบนี้ก็มีซากเมืองเก่าอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้โฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์เชื่อว่าแต่เดิมนั้นแถบนี้น่าจะมีประชากรอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก แต่มาลดลงเมื่อเกิดสงครามอย่างต่อเนื่องในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ บ้างเสียชีวิตในสงคราม บ้างหลบหนีไปยังรัฐฉานของพม่า บางคนถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยที่เชียงใหม่ ลำพูน ลำปางและน่าน

เชียงแสน โฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์เล่าว่า เชียงแสนกว่าครึ่งเมืองนั้นปกคลุมไปด้วยซากวัดวาอารามกว่า ๕๓ แห่ง รวมทั้งซากวิหารและเจดีย์อีกจำนวนมาก พวกนกกินเมล็ดพันธุ์ของต้นโพธิ์ และนำไปคายไว้ตามซากอิฐต่างๆ เมล็ดได้เติบโตกลายเป็นต้นไม้ใหญ่ รากของต้นโพธิ์นี้มีประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง เพราะช่วยค้ำยันไม่ให้ซากอาคารเก่าๆ พังทลายลงมา พระพุทธรูปทองแดงซึ่งปกติจะถูกเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี แตกกระจายอยู่ทั่วไปตามพื้นดิน และบางองค์จมอยู่ในพื้นเสียครึ่งองค์ โฮลเลตต์เล่าว่า เชียงแสนนี้มีพระพุทธรูปอยู่มากนัก ในอดีตนั้นชาวบ้านที่อาศัยอยู่แถบนี้คงมีฐานะร่ำรวยและมีฝีมือทางศิลปะเป็นอย่างดี

เชียงแสนนั้นเป็นทำเลที่ดีในการทำมาค้าขาย เพราะเป็นชุมทางการค้าระหว่างจีน พม่า รัฐฉาน รัฐกะเหรี่ยงแดง สยาม ตังเกี๋ยและอันนัม^{๓๔} และเป็นจุดที่กองคาราวานสินค้าจะกระจายไปตามที่ต่างๆ โฮลเลตต์แสดงความคิดเห็นที่เกี่ยวข้องในทางการเมืองไว้ว่า หากสร้างเส้นทางรถไฟสำเร็จแล้ว รัฐบาลอังกฤษควรจะยึดเมืองแถบนี้ไว้ในอำนาจ เพื่อความปลอดภัยของเส้นทางรถไฟสายนี้ ประเด็นดังกล่าวนี้^{๓๕} ราชสำนักสยามก็เท่าทันความคิดดังกล่าวนี้ ทำให้เมื่อคณะวิศวกรรถไฟไปทูลขอพระบรมราชานุญาตให้ตัดเส้นทางรถไฟ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่มีพระบรมราชานุญาต ทั้งสยามยังพยายามกีดกันไม่ให้อังกฤษเข้ามาเกี่ยวข้องกับเส้นทางรถไฟสายใต้ ซึ่งเป็นอีกเขตหนึ่งที่อังกฤษพยายามขยายอิทธิพลเข้าไปอีกด้วย

โฮลเลตต์ยังแสดงความคิดเห็นว่า เชียงแสนมีความสำคัญทางการค้ายิ่ง เพราะตั้งอยู่บนศูนย์กลางการค้าใจกลางที่ราบอันกว้างใหญ่ไพศาลที่ครอบคลุม

^{๓๔} ตังเกี๋ยและอันนัม ปัจจุบันคือ เวียดนาม

^{๓๕} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 194 – 196.

สองฝั่งแม่น้ำ อากาศที่เย็นสบาย และดินอันอุดม ทั้งยังมีป่าไม้สักและไม้ไผ่ที่สมบูรณ์ เช่นเดียวกับสินแร่ที่อยู่แถบนี้ พ่อค้าอังกฤษผู้หนึ่งรายงานมาว่า มีข่าวว่า ชาวจีนจากเสฉวน กู้ยใจและยูนนานกำลังมาตั้งถิ่นฐานแถบรัฐฉานของพม่า ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของเชียงแสน และอีกไม่นานคงจะมาตั้งถิ่นฐานในแถบนี้ ซึ่งเป็นพื้นที่ว่างเปล่าอีกด้วย กษัตริย์สยามทราบความสำคัญของดังกล่าวนี้ของเชียงแสนเป็นอย่างดี จึงพยายามที่จะเพิ่มจำนวนประชากรในเขตนี้ ด้วยการอพยพลูกหลานของผู้คนที่ถูกเทครัวไปอยู่เมืองอื่นๆ กลับคืนมา^{๔๐} แต่ปรากฏว่า เมืองที่เทครัวจากเชียงแสนไปนั้น ไม่ใคร่จะยินยอมคืนผู้คนให้ เพราะหากคืนให้ไปแล้ว ก็เท่ากับว่าอาจจะทำให้เมืองร้างไปได้ จนทำให้กษัตริย์สยามมีพระบรมราชโองการให้เจ้าเมืองเหล่านี้คืนไพร่พลให้แก่เชียงฮายและเชียงแสน แต่ไม่ค่อยมีผู้ใดปฏิบัติตาม ทำให้เกิดปัญหาทางการเมืองระหว่างกลุ่มเมืองดังกล่าว

ในเขตเชียงแสนนี้ โฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์เล่าว่า ยังมีเมืองเก่าตั้งอยู่อีกเป็นจำนวนมาก เช่น เมืองฮิต (Muang Hit) เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำ อยู่เหนือเชียงแสนไปประมาณสามไมล์ ไม่พบซากโบราณสถานใดๆ เลย ยกเว้นคูน้ำคันดินเก่า จารึกบนฐานพระพุทธรูป ซึ่งสร้างขึ้นใน ค.ศ. ๑๓/๓๒ และบ้านหลังหนึ่งเท่านั้น แม้ชาวบ้านจะถลุงเหล็กในบริเวณใกล้ๆ กันนี้ แต่กลับไม่มีผู้ใดอาศัยในเมืองนี้เลย เมืองแห่งนี้จึงมีแต่ฝูงสัตว์ป่าเท่านั้น แต่ในบริเวณใกล้ๆ กันทางตอนเหนือของเมือง มีหมู่บ้านของชาวพม่าอยู่สามแห่ง มี ๑๓๐ ครัวเรือน ซึ่งอยู่ใกล้กับเขตแดนระหว่างพม่ากับรัฐฉานของอังกฤษด้วย แถบนี้ทั้งหมด รวมถึงตั้งแต่เชียงแสนไปถึงเชียงราย มีไม้สักตลอดแนวลำน้ำและภูเขา

Kiang Mee Ang ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ อยู่เหนือเชียงแสนประมาณห้าถึงหกกิโลเมตร เป็นจุดที่แม่น้ำโขงกับแม่น้ำ Meh Kee-ang เมื่อไม่นานมานี้ชาวนานิง^{๔๑} เพิ่งจะมาตั้งบ้านเรือนประมาณ ๔๐ หลังคาเรือน เส้นทางที่เชื่อมระหว่างเมืองกับฝั่งแม่น้ำนั้นอุดมไปด้วยไม้สักอันมีค่ามาก ปัจจุบันนี้ เมืองแห่งนี้ไม่หลงเหลือซากอาคารใดๆ ทั้งสิ้น ยกเว้นแต่เพียงคูเมือง และซากเจดีย์บน

๔๐

Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 196.

๔๑

หมายถึงชาวนานิงที่อยู่แถบลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งอยู่เหนือเชียงตุงขึ้นไป ในเขตประเทศพม่าปัจจุบัน

ยอดเขา เมื่อฮอลเลตต์สนทนากับเจ้าหลวงเชียงแสนก็ได้ทราบว่า Kiang Mee Ang แห่งนี้ผูกพันอยู่กับตำนานเรื่องหนึ่งที่ว่า ก่อนที่เชียงแสนจะถูกทำลายได้สามปี เจ้าหลวง Kiang Mee Ang เป็นผู้มีบุญญาธิการเป็นจำนวนมาก และมีอำนาจที่จะเรียกกองทัพพันธมิตรมาจากทุกทิศทุกทางได้ ในช่วงที่เจ้าหลวงพระองค์นี้ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่นั้น บ้านเมืองนั้นร่มเย็นเป็นสุขนัก เมื่อชาวฉานยิงยึดเมืองแถบนี้ได้ ก็ได้ส่งพระศพของเจ้าหลวงที่ปิดหน้าด้วยหน้ากากหุ้มทองไปถวายกษัตริย์สยาม แต่เมื่อกษัตริย์สยามทรงทราบเรื่องพระบุญญาบารมีของเจ้าหลวงองค์นี้ ก็ทรงหวั่นเกรงว่าพระราชอำนาจของเจ้าหลวงจะยังคงอยู่ในพระศพ จึงสั่งให้ฝังพระองค์ด้วยการคว่ำหน้าลง เพื่อที่กองทัพศัตรูจะไม่รุกรานสยามจากทิศทางนั้น

เจ้าหลวงเชียงแสนยังเล่าอีกว่า เมืองอีกหลายเมืองที่อยู่ในแถบนี้ มีชาวบ้านอาศัยอยู่อย่างเบาบางมาก เพราะสงครามที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ชื่อเมืองเกือบทั้งหมดถูกหลงลืมไปแล้ว เจ้าหลวงบอกอีกว่า ยังมีซากเมืองเก่าอยู่ที่เวียงปรีक्षा (Peuk Sa) หรือที่รู้จักกันในนามของเชียงแสนน้อย ตั้งอยู่ระหว่างเชียงแสนกับแม่น้ำแม่กก เมืองภูคา (Muang Poo Kah)^{๔๒} อยู่ทางตอนเหนือของเมืองโค (Muang Ko) เมืองพันอยู่ใกล้ดอย Loi Ta เมืองหนอง (Muang Nong) อยู่ทางใต้ของแม่น้ำแม่กก เวียงหวาย (Viang Wai)^{๔๓} หรือเมืองไม้ไผ่ ตั้งอยู่ทางตะวันตกของ บ้านแม่คี่^{๔๔} (Ban Meh Kee) เมืองดอย (Muang Loi) หรือเมืองแห่งภูเขา ซึ่งอยู่ห่างจากเชียงแสนไปทางเหนือหนึ่งไมล์ และ เวียงหมักนาว? (Kiang Mak Nau) เมืองที่หายไปแล้วบางเมืองนั้นถูกเรียกว่า เมืองของชาวจีน เพราะมีป้อมปราการที่ชาวจีนสร้างไว้ในสมัยที่รุกรานเมืองแถบนี้ บางเมืองก็เชื่อกันว่า เทวดาสร้างบ้าง ยักษ์สร้างบ้าง นาคสร้างบ้าง หรือบางเมืองซึ่งเป็นเมืองที่สร้างในสมัยหลังก็กล่าวกันว่า พวกฉานเป็นคนสร้าง^{๔๕}

ความเสียหายของเชียงแสนและบริเวณใกล้เคียงนั้นเป็นผลมาจากสงครามใน ค.ศ. ๑๘๐๔ (พ.ศ. ๒๓๔๗) ในช่วงเวลานั้นเชียงแสนเป็นสถานที่สุดท้ายที่พม่า

^{๔๒} อยู่ในเขตประเทศลาวปัจจุบัน

^{๔๓} อยู่ในเขตอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่

^{๔๔} อยู่ในเขตอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

^{๔๕} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 198 – 199.

คงอิทธิพลในล้านนา ทำให้ทั้งสยามและเจ้ากาวิละพยายามตีเมืองดังกล่าวนี้ให้ได้ และสามารถทำได้สำเร็จ หลังจากนั้นชาวเชียงแสนถูกแบ่งออกเป็นสี่ส่วนคือ ถูกกวาดต้อนไปเชียงใหม่ส่วนหนึ่ง ไปลำปางส่วนหนึ่ง ไปเวียงจันทน์ และอีกส่วนหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดให้มาตั้งบ้านเรือนที่สระบุรี รวมทั้งราชบุรี ทั้งนี้เพราะผู้คนแถบตะวันตกของกรุงเทพมหานครมีอยู่อย่างเบาบาง เพราะสยามทำสงครามติดพันกับพม่า

การยึดเชียงแสนได้นั้นมีความสำคัญทั้งต่อล้านนาและสยามเป็นอย่างยิ่ง เพราะพม่าไม่สามารถเกณฑ์กำลังพลขนาดใหญ่มารุกรานล้านนา รวมทั้งขยายอำนาจไปทางลุ่มน้ำโขงได้อีก ประการต่อมา ทั้งล้านนาและสยามต่างได้ไพร่พลเพิ่มขึ้นจากการเกณฑ์ในครั้งนี้ และประการสุดท้ายคือ เชียงใหม่สามารถขยายอำนาจไปสู่หัวเมืองตอนบนของล้านนาได้^{๔๖}

เมืองละครหรือเมืองลำปาง ในจดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลแลนด์ในล้านนามีบันทึกว่า ละครเป็นเมืองสองชั้น และถือเป็นเมืองที่สำคัญที่สุดที่ตั้งอยู่ทางใต้ของเชียงใหม่ เชื่อกันว่า เป็นเมืองเก่าของพวกละว้า พระอินทวร^{๔๗} (Aindawa Raja) พระราชโอรสองค์สุดท้ายของพระนางจามเทวีเป็นผู้สร้างขึ้นใน ค.ศ. ๕๓๖ พระราชินีพระองค์นี้เป็นพระราชธิดาของกษัตริย์เวียงช้าง (Vieng Chang) ซึ่งมีอำนาจมากในลุ่มแม่น้ำโขง และเป็นพระชายาหม้ายของเจ้าชายกัมพูชาพระองค์หนึ่ง ปัจจุบันเมืองแห่งนี้ขึ้นอยู่กับเชียงใหม่และสยาม เจ้าหลวงละครมีเมืองในพระราชอำนาจอีก ๑๕ เมือง ตรงข้ามกับความรู้ในปัจจุบันนี้คือ พระนางจามเทวีนั่นทรงเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์ละว้า โดยตำนานจามเทวีวงศ์ได้บรรยายเรื่องตอนสร้างเมืองไว้ว่า

๔๖ ๔๖

แสวง มาละแซม, “การเขตร่วมกับการสร้างบ้านแปงเมืองในประวัติศาสตร์ล้านนา,” ใน **การอบรมเรื่อง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของเมืองเชียงใหม่**, วันพุธที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๕ ณ ห้องประชุมหอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่,

๑๕.

๔๗ ในตำนานจามเทวีวงศ์ระบุว่า ต่อมาได้เฉลิมพระนามว่าพระอนันตยศ พระโพธิรังสี, **เรื่องจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย ทั้งภาษาบาลีและคำแปล**, พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์) และพระญาณวิจิตร (สิทธิ โสจนานนท์) แปล, (นนทบุรี: ศรีปัญญา, ๒๕๕๕), ๑๐๓.

ทูตได้อยู่เมืองลพบุรีถึงปี ๑ จึงได้ทูลลาพระเจ้าจักรพรรดิราช

เวลานั้นพระราชธิดาพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า จามเทวีได้เป็น
อัคคมเหสี เจ้าประเทศราชในเมืองรามัญ ทรงครรรภ์ได้ ๓ เดือน

พระเจ้าจักรพรรดิ ได้ส่งพระจามเทวีองค์นี้แลให้มาเป็นเจ้าแผ่นดิน
ตามที่ทูตได้ขอไป

พระนางจามเทวี เมื่อยกกรัฬมานั้น เป็นกระบวนเรือกับบริวารยศ
ใหญ่ ๕๐๐ กับพระมหาเถรทรงไตรปิฎก ๕๐๐ ทวนแม่น้ำพิงค์มา ๗ เดือน
จึงถึง

พระवासเทพกับพระสุกกทันต์พร้อมด้วยชาวเมืองก็อัญเชิญพระนาง
จามเทวี ให้นั่งอภิเษกเหนือแผ่นทอง (หริปญฺช)

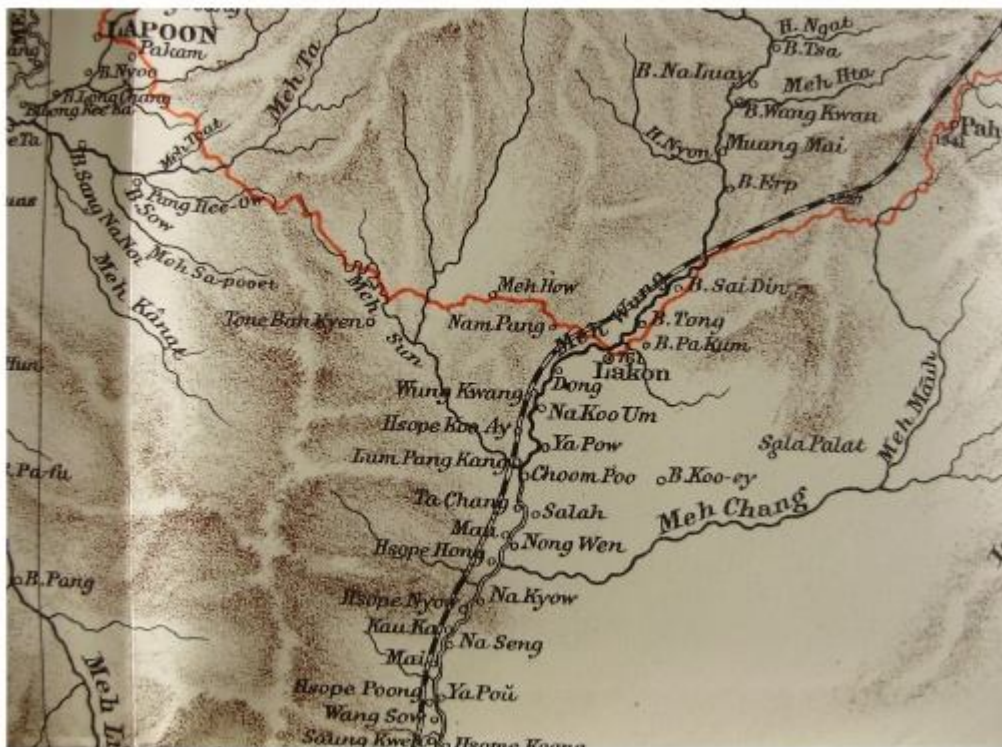
เหตุนี้ เมืองจึงมีชื่อว่า หริภุญชัยมาจนทุกวันนี้^{๔๘}

ฮอลเล็ดต์ยังเล่าว่า ประตูด้านตะวันออกของเมืองละครนั้นตั้งอยู่ห่างจาก
เชียงใหม่ ๕๓ ไมล์ ล้อมด้วยกำแพงอิฐสูง ๑๕ ฟุต ซึ่งล้อมรอบด้วยลานที่ยาว ๔๐
ฟุต และกว้าง ๓๐ ฟุตอีกชั้นหนึ่ง มีกำแพงมีสามด้าน เพราะกำแพงฟากตะวันตก
นั้นถูกน้ำกัดเซาะจนพังไปแล้ว คู่มุเจ้านายจะตั้งอยู่ตลอดแนวฟากตะวันออกของ
แม่น้ำวัง มีประชากรทั้งหมดประมาณ ๒๐,๐๐๐ คน อีก ๑๐๐ คนเป็นชาวจีน คู่มุ
เจ้าหลวงทำด้วยไม้สัก ยกพื้นสูง ซึ่งเป็นแบบเดียวกันกับเรือนของผู้มีอันจะกิน
เจ้าของปางไม้ที่ร่ำรวยและพ่อค้าชาวจีนแถบนี้ ไกลๆ กันนี้เป็นที่ตั้งของศาลและ
คุก ซึ่งล้อมรอบด้วยรั้วสูง แต่เมื่อมองลอดเข้าไป ก็จะมีพนักโทษที่ถูกล่ามด้วยโซ่
เส้นใหญ่ นั่งอยู่

^{๔๘} พระโพธิ์รังสี, เรื่องจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย ทั้งภาษาบาลีและคำ
แปล, ๑๐๕ - ๑๐๖

๑๔๐ จดหมายเหตุไซลด์ เอส. ฮอลเลิตต์

เมืองนี้มีตึกซึ่งล้อมรอบด้วยกำแพงอิฐสูง ๑๐ ฟุตเพียงสองหลังเท่านั้น ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของแม่น้ำ ตรงกันข้ามเป็นที่ตั้งของวัดวาอารามหลายแห่ง ซึ่งตกแต่งด้วยไม้แกะสลักและลงรักปิดทองที่ประณีตงดงามนัก ใกล้ๆ กันนั้นเป็นหอคำหรือคุ่มของเจ้าหอหน้า บ้านเรือนในเมืองละครนั้นตั้งเรียงรายอยู่ตามถนน ล้อมรอบด้วยสวนขนาดใหญ่^{๔๙}

เมืองลำพูนและลำปางในแผนที่ไซลด์ เอส. ฮอลเลิตต์

^{๔๙}

Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 266 – 268.

เมืองลำพูน ไฮลด์ เอส. ฮอลเล็ดต์บรรยายสภาพเมืองลำพูนไว้ตั้งแต่ทางเข้าเมืองว่า เส้นทางเกวียนจาก Loi Tee ไปถึงท่าเรือของแม่น้ำแม่กวง (Meh Hkuang) ที่ลำพูนนั้นกำลังซ่อมแซมอยู่ แต่เขาพบเส้นทางนอกเมืองที่ดีที่สุดในล้านนาคือ เส้นทางที่เชื่อมระหว่างเมืองลำพูนกับเชียงใหม่ หลังจากเดินทางผ่านถนนสายนี้ประมาณสองไมล์ครึ่ง คณะสำรวจก็ข้ามแม่น้ำ ซึ่งกว้าง ๒๕๐ ฟุตและลึก ๑๐ ฟุต ก่อนเข้าสู่ตัวเมือง หลังจากนั้นเพียงห้านาที ฮอลเล็ดต์ก็หยุดพักแรมที่บ้านพักของ เจ้าดอน ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับวัดหลวงของเมือง ประตูด้านเหนืออยู่ห่างจากเชียงใหม่ ๑๒ ไมล์ ริมฝั่งแม่น้ำอยู่เหนือระดับน้ำทะเล ๑,๐๒๘ ฟุต

เมืองลำพูนนั้นเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีเส้นผ่าศูนย์กลางสองไมล์ครึ่งถึงสามไมล์ เมืองสามด้านล้อมรอบด้วยคูคลอง ซึ่งกั้นเมืองจากแม่น้ำปิง ถัดมาจึงก่อกำแพงอิฐสูง ๑๕ - ๒๓ ฟุต มีช่องกำแพง เมืองลำพูนนั้นมีระเบียบและงดงามด้วยพันธุ์ไม้ต่างๆ ฮอลเล็ดต์มีโอกาสไปเที่ยววัดพระธาตุหริภุญไชย ซึ่งเขาชื่นชมว่าเป็นวัดที่งดงามที่สุดในล้านนา วัดดังกล่าวนี้สูง ๑๕๐ ฟุต กว้าง ๖๕ ฟุต ตกแต่งด้วยสีชาดและทองคำเปลว รวมทั้งไม้แกะสลักและกระจกสีต่างๆ อันงดงามยิ่ง พื้นนั้นปูด้วยหินอ่อนสีเหลี่ยมขนาดใหญ่ มีพระพุทธรูปปางไสยาสน์ทำด้วยอิฐฉาบปูนยาว ๓๖ ฟุต นอกจากนั้น เป็นพระพุทธรูปที่หล่อด้วยโลหะ

ทางเข้าพระบรมธาตุนี้มีราชสีห์สองตัวเฝ้าอยู่ พระธาตุทั้งสี่มุมยังเป็นที่สิงสถิตของเจ้าที่ และมีช่องทองแดงซึ่งมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณเจ็ดนิ้วครึ่งวางอยู่กลางลาน กล่าวกันว่า พระบรมธาตุแห่งนี้ก่อด้วยหินและมีอายุเก่าแก่มาก เป็นที่ที่ผู้คนและนักแสวงบุญจากรัฐใกล้เคียงมาเคารพบูชา องค์พระธาตุนั้นปิดด้วยแผ่นทองแดง ซึ่งยาว ๑๘ นิ้ว กว้าง ๑๒ นิ้ว ปลายยอดมีที่^{๕๐} (hte) ที่งดงามยิ่งนัก มีฉัตรกั้นอยู่หลายชั้น แต่ละชั้นมีระฆังใบเล็กๆ ที่มีเสียงไพเราะเป็นจำนวนมาก หากลมพัดผ่านมาเมื่อใด แม้เป็นกระแสมเพียงแผ่วเบาก็สามารถสั่นระฆังได้ เจดีย์นั้นล้อมรอบด้วยเสารูปสี่เหลี่ยม ข้างในกลวง ใกล้เคียง กันมีโคมไฟ

^{๕๐} ธี แปลว่าฉัตรในภาษาพม่า ดูใน เกรียงไกร เกิดศิริ, พุทธการก่อรูปของสถาปัตยกรรมจาก่อนอิฐแห่งครัทธา, (กรุงเทพฯ: อุษาคเนย์, ๒๕๕๑), ๙๗.

๑๔๒ จดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์

และได้ะเหล็กไว้สำหรับตั้งเครื่องบูชา^{๕๑}

๒.๔ จดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์กับการเมืองการปกครองในล้านนา

ใน ค.ศ. ๑๘๘๔ สยามได้เริ่มผนวกล้านนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม และสามารถดำเนินการได้สำเร็จใน ทำให้การเมืองการปกครองของราชอาณาจักรที่ก่อตั้งขึ้นมาอย่างยาวนานนั้นขึ้นตรงต่อราชสำนักสยามตั้งแต่นั้นมา และเปลี่ยนแปลงไปตามนโยบายของสยาม แม้จดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์ในล้านนาฉบับนี้จะไม่ได้สะท้อนภาพการเมืองการปกครองในยุคดังกล่าว แต่ก็ยังเป็นเอกสารที่สำคัญยิ่งในการศึกษาประเด็นดังกล่าว เพราะเอกสารฉบับนี้เขียนขึ้นในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของการเมืองในล้านนาคือ เป็นยุคที่อังกฤษเข้ามามีผลประโยชน์ในล้านนาอย่างเต็มที่ นำมาสู่การลงนามในสนธิสัญญาสยามกับอังกฤษ ค.ศ. ๑๘๙๔ ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการเมืองในล้านนา เพราะหลังจากนั้นสยามได้ส่งขุนนางมาดูแลเรื่องการศาลในล้านนาตามข้อตกลงดังกล่าว และอีกสิบปีหลังจากนั้นสยามจะเริ่มผนวกล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสมบูรณ์ ดังนั้น การเมืองการปกครองล้านนาในระยะดังกล่าวจึงเป็นการเมืองแบบผสมคือ มีความเป็นท้องถิ่น และถูกแทรกแซงจากภายนอกโดยตรงมากยิ่งขึ้น ในประเด็นดังกล่าวนี้จะขอล่าวถึงการเมืองการปกครองในล้านนาสามระดับคือ การเมืองการปกครองภายในท้องถิ่น การเมืองการปกครองระหว่างเมืองในล้านนา และความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับล้านนา

การเมืองการปกครองภายในท้องถิ่น ในที่นี้หมายถึงภายในเมืองแต่ละเมือง จดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์ในล้านนาอธิบายว่า ในแต่ละเมืองนั้นจะมีเจ้าหลวงและเจ้าหอหน้า และเจ้านายอีกสามตำแหน่งเป็นกลุ่มเจ้าที่มีบทบาทในการดูแลบ้านเมือง^{๕๒} ซึ่งหมายถึงการเมืองแบบเจ้าชั้น ๕ ใบ ซึ่งร้อยเอกโทมัส ลาวนด์ส์ (Thomas Lowndes) ซึ่งเข้ามาในเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๘๙๑ (พ.ศ.

^{๕๑}

Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 289 – 290.

^{๕๒}

Ibid., 32.

๒๔๑๔) มีบันทึกเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียดว่า เจ้าชั้น ๕ ใบนั้น มีเจ้าชีวิตหรือเจ้าหลวง หรือเจ้าหอคำอยู่บนสุด รองลงมาคือ เจ้าอุปราชหรือเจ้าหอหน้า ตามมาด้วยเจ้าราชวงศ์ เจ้าหอรัตนเมืองแก้ว และเจ้าราชบุตรตามลำดับ ในกรณีของเจ้าอุปราชและเจ้าหอรัตนเมืองแก้วนั้นเปรียบเทียบได้กับวังหน้าและวังหลังในระบบราชการของสยาม ทั้งนี้ ระบบดังกล่าวยังเปิดโอกาสให้เจ้านายเหล่านี้ทำหน้าที่แทนกันได้ หากพระองค์หนึ่งพระองค์ใดสวรรคตลง^{๕๓}

ทว่าในทางปฏิบัติแล้วทว่าในทางปฏิบัติแล้วพบว่า ในบางช่วงบางสมัยของราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนนั้น บางครั้งตัวเจ้าหอหน้านั้นกลับมีพระอำนาจมากกว่าเจ้าหลวงเสียอีก ดังเช่น ในรัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงศ์นั้น ผู้ที่มีอำนาจจริงๆ คือ เจ้านานมหารวงศ์ หรือต่อมาคือพระเจ้ามโหตรประเทศกลับเป็นเจ้านายที่มีอำนาจสูงสุดในเชียงใหม่^{๕๔} แม้ในรัชกาลเจ้าหลวงอินทวิชยานนท์พระองค์นี้ อำนาจทางการเมืองที่แท้จริงนั้นก็ตกอยู่ในมือของเจ้าเทพโกสรว ซึ่งก็เป็นพระชายาของพระองค์ และพระธิดาในเจ้าหลวงมโหตรประเทศมากกว่า

ในการขึ้นมาเป็นเจ้าหลวงหรือตำแหน่งใดๆ ในเจ้าชั้น ๕ ใบ นี้ ต้องพิจารณาจากหลายประการคือ ประการแรก เจ้านายผู้นั้นจะต้องได้รับความเห็นชอบจากราชสำนักและบรรดาเจ้าทั้งหลาย ประการต่อมา พิจารณาจากอิทธิพล ความมั่งคั่ง จำนวนไพร่ทาส ความสามารถในการทำการค้าและศีลธรรม จรรยาของเจ้านายพระองค์นั้น รวมไปถึงไพร่ฟ้าประชาชนจะต้องยอมรับอีกด้วย ประการสุดท้ายคือ พิจารณาว่าราชสำนักสยามนิยมชมชอบเจ้านายผู้นี้ด้วยหรือไม่ ซึ่งฮอลแลนด์อธิบายว่า คุณสมบัติประการสุดท้ายนี้ดูจะเป็นข้อที่สำคัญ

^{๕๓} วินัย พงศ์ศรีเพียร และศศิگانต์ คงศักดิ์, “จดหมายเหตुर้อยเอกโทมัส ลาวนด์ส (Captain Thomas Lowndes) เกี่ยวกับนครเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๘๗๑,” ใน ๑๐๐ เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ ๕, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: ตัดติโสภการพิมพ์, ๒๕๕๓), ๘๒.

^{๕๔} เมื่อนายแพทย์ เดวิด ริชาร์ดสันเดินทางมาเชียงใหม่ เพื่อเจรจาความเมือง พบว่า ส่วนใหญ่แล้ว เขาจะเจรจากับเจ้านานมหารวงศ์ และท่าทีของเจ้าหลวงพุทธวงศ์ก็จะดูเกรงพระทัยเจ้าหอหน้าพระองค์นี้อยู่ไม่น้อย ดูใน ^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ธิษณา วีรเกียรติสุนทร, “จดหมายเหตุของหมอดูเดวิด ริชาร์ดสัน: ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา อังกฤษสยามและพม่า” ใน ๑๐๐ เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๓, ๑๕๓-๑๕๔.

ที่สุดในการคัดเลือกเลยทีเดียว เพราะทุกตำแหน่งที่แต่งตั้งกันนั้นจะต้องได้รับความเห็นชอบจากกษัตริย์สยามทุกครั้ง^{๕๕}

ระหว่างการเดินทางสำรวจของโฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์นี้ เขาได้พบปะกับชนชั้นปกครองในล้านนาเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ เนื้อหาที่พูดคุยกันส่วนใหญ่ นั้นมักจะ เป็นเรื่องการสร้างเส้นทางรถไฟจากมะละแหม่งไปยังยูนนาน ในขณะที่เดียวกัน ก็ สนทนาเรื่องสภาพบ้านเมืองและเศรษฐกิจ เพื่อเป็นข้อมูลพิจารณาการสร้างเส้นทางรถไฟด้วย ซึ่งเจ้านายส่วนใหญ่ นั้นมักจะเห็นดีเห็นงามกับการสร้างเส้นทางรถไฟสายนี้ แต่ยังมีเจ้านายล้านนาพระองค์หนึ่งแสดงความคิดและท่าทีในทางตรงกันข้าม ซึ่งสร้างความงงวยและเย้ยหยันให้แก่ฮอลเลตต์เป็นอย่างยิ่ง นั่นคือ เจ้าหลวงอินทวิชยานนท์ ดังความว่า

สามสองนาที่หลังจากที่พวกเรา^{๕๖} นั่งลง เจ้าชีวิตซึ่งทรงแต่งพระองค์ด้วยผ้าถุงหล่งยี (Loongyee) สีเขียว และฉลองพระองค์ที่ทำด้วยผ้าฝ้ายสีขาว ติดกระดุมทองก็เสด็จเข้ามาในห้องพระโรง หลังจากสัมผัสมือกัน และทรงให้การต้อนรับกระผมด้วยท่าทีที่สุภาพและเจียบขีมิ เจ้าพนักงานก็นำน้ำชาเข้ามา ในขณะที่พวกกระผมนั่งอยู่รอบๆ โต๊ะ หลังจากนั้นไม่นาน นัก นายแพทย์แมคกิลวารีก็ทูลว่า กระผมมาเยือนเพราะเหตุใด และบุญอันใหญ่หลวงเช่นใดแล้วที่จะมีการสร้างเส้นทางรถไฟเชื่อมระหว่างพม่ากับจีนผ่านล้านนา เจ้าชีวิตทั้งใจและทิม ทั้งไม่มีท่าทีว่าจะเฉลียวฉลาดแต่อย่างใด ทรงไม่เข้าพระทัยว่า รถไฟนั้นแล่นเร็วกว่าลาได้อย่างไร หรือจะแล่นได้อย่างไรหากไม่มีสัตว์ลากจูง ทั้งยังทรงไม่เข้าพระทัยว่ารถไฟจะแล่นขึ้นลงภูเขาได้อย่างไร หากไม่ใช่สัตว์ลาก

กระผมจึงทูลอธิบายว่า เคยสร้างเส้นทางรถไฟทั้งสามสายมาแล้วในอังกฤษ และยังมีการสร้างทางรถไฟตัดผ่านภูเขาที่กันดารยิ่งกว่าเส้นทางระหว่างเชียงใหม่กับมะละแหม่งเสียด้วยซ้ำไป เท่าที่กระผมได้สำรวจแล้ว จะไม่เสียค่าใช้จ่ายมากจนเกินไปในการสร้างทางรถไฟสายนี้ และอาจจะสร้างเส้นทางที่เชื่อมระหว่างมะละแหม่งกับเมืองระแหงอีกสายหนึ่งก็ได้

^{๕๕} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 32.

^{๕๖} หมายถึงฮอลเลตต์และนายแพทย์แมคกิลวารี

ทั้งนี้กระผมได้ยืนยันว่า รถไฟสามารถแล่นได้โดยไม่ต้องใช้สัตว์ลากจูง ซึ่งพระองค์สามารถตรัสถามผู้คนที่เคยไปย่างกุ้งมาแล้วก็ได้

เจ้าหลวงทรงค่อนข้างประหลาดพระทัยกับเรื่องที่ได้ยิน แต่พระองค์ก็ไม่ทรงเข้าพระทัยว่าสิ่งนั้นคืออะไร เจ้าหลวงพระองค์นี้ทรงชราภาพมากแล้ว และคงมีพระชนม์อยู่ได้ไม่นาน ทรงแสดงท่าทีว่า ขอให้เส้นทางรถไฟสายนี้สร้างเสร็จโดยเร็ว แต่พระองค์ก็ไม่ได้มีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรมันแต่อย่างใด^{๕๓}

การเมืองการปกครองระหว่างเมืองในล้านนา ในจดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเลตต์มีบันทึกเรื่องการเมืองการปกครองระหว่างเมืองในล้านนาไว้ว่า ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ นั้น รัฐบาลที่มีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางมีอาณาเขตครอบคลุมตั้งแต่แม่น้ำสาละวินไปจนถึงแม่น้ำโขง อำนาจของเชียงใหม่อยู่เหนือบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน แม่ปิงและแม่วัง อันประกอบด้วยน่านแพร่ ลำพูน ลำปางและเมืองเถิน เจ้าหลวงเชียงใหม่จะเป็นผู้แต่งตั้งเจ้าเมืองเหล่านี้ แต่ต่อมาเมื่อตกอยู่ภายใต้อำนาจของพม่า และสยามในเวลาต่อมา เชียงใหม่ก็ไม่อาจรักษอำนาจดังกล่าวไว้ได้ แม้เจ้าเมืองเหล่านี้จะอยู่ในสายตระกูลเดียวกันก็ตาม

ในประเด็นเรื่องที่ยี่ติครองล้านนาในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ คงจะเป็นความสับสนของข้อมูลที่ฮอลเลตต์ได้รับมา เพราะพม่าเข้ายึดครองล้านนาในรัชกาลพระเมกุ ซึ่งตรงกับรัชกาลพระเจ้าบุเรงนองของพม่า ใน ค.ศ. ๑๕๕๔ (พ.ศ. ๒๑๐๑) และหลังจากนั้นกษัตริย์พม่าสามราชวงศ์คือ ทองอุ (ค.ศ. ๑๕๕๔ – ๑๕๙๖ / พ.ศ. ๒๑๐๑ – ๒๑๓๙) ยองยาน (ค.ศ. ๑๖๑๔ – ๑๖๕๒ / พ.ศ. ๒๑๕๓ – ๒๑๙๕) และราชวงศ์คองบอง (ค.ศ. ๑๖๕๔ – ๑๖๙๔ / พ.ศ. ๒๑๐๑ – ๒๑๔๓) เข้ามาปกครองพม่า แต่ละราชวงศ์ก็มีแนวทางการดูแลปกครองล้านนา คือ ราชวงศ์ทองอุปกครองล้านนาในฐานะรัฐประเทศราช ผู้ปกครองล้านนายังคงมีอำนาจทางการเมือง และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้เช่นเดิม

^{๕๓} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 289 – 290.101 – 102.

ราชวงศ์ของยานปกครองล้านนาในฐานะส่วนหนึ่งของพม่า ทำให้ชนชั้นปกครองล้านนาทั้งหลายต้องขึ้นตรงต่อราชสำนักพม่า พวกเขาจึงถูกลดอำนาจและการเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ต่อมาในสมัยราชวงศ์คองบองนั้น พม่าต้องเผชิญกับการรุกรานของจีน รวมทั้งทำสงครามกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕) ทำให้พม่าไม่ค่อยให้ความสนใจกับล้านนามากนัก ชุนนางพม่าที่นั่นจึงเก็บเกี่ยวผลประโยชน์เข้ามาตนอย่างเต็มที่ จนกระทบต่อผลประโยชน์ของชนชั้นปกครองล้านนา จนทำให้พระยาเจ้าบ้านหรือต่อมาคือ พระยาวชิรปราการ พร้อมกับตระกูลของเจ้ากาวิละทำสงครามปลดแอกต่อพม่าใน ค.ศ. ๑๗๗๔^{๕๘}

อย่างไรก็ดี จดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลแลนด์ยังสะท้อนให้เห็นว่า เชียงใหม่ยังมีอำนาจเหนือเมืองในล้านนาต่างๆ ในทางสัญลักษณ์ (ยกเว้นน่าน) ดังจะเห็นได้จากที่ใน ค.ศ. ๑๘๘๓ (พ.ศ. ๒๔๒๖) เจ้าหลวงเชียงใหม่เป็นผู้เดียวที่อยู่ในฐานะเจ้าชีวิต ซึ่งมีอำนาจในการแต่งตั้งเจ้าหลวงเมืองเนียม เมืองปาย เชียงฮ่ายและอื่นๆ แต่ราชสำนักสยามจะต้องให้การรับรองอีกครั้งหนึ่ง ทั้งยังสามารถตัดสินตัดสินคดีระชนักโทษได้ ในขณะที่เจ้าหลวงเมืองอื่นนั้นทำได้แต่เพียงตัดสินประหารชีวิตด้วยการแทงหอกไปที่หัวใจของนักโทษเท่านั้น

ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา กับสยาม ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ล้านนาเป็นรัฐประเทศสยามตั้งแต่ ค.ศ. ๑๗๗๔ และในช่วงที่โฮลต์ เอส. ฮอลแลนด์เข้ามาในล้านนานั้น ล้านนาก็ยังคงมีฐานะดังกล่าวอยู่ แต่มีเหตุการณ์สำคัญคือ ช่วงนี้เกิดขึ้นหลังจากที่สยามกับอังกฤษลงนามในสนธิสัญญาเชียงใหม่สองปี ข้อสนธิสัญญาทำให้สยามต้องส่งข้าหลวงต่างประเทศพระเนตรพระกรรณ เข้ามาดูแล ซึ่งสวัสดิ์ อ่องสกุลจัดว่าปีดังกล่าวนี้ เป็นช่วงเวลาที่สยามเริ่มผนวกล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักร ในครั้งนี้โฮลต์ได้พบข้าหลวงต่างประเทศพระเนตรพระกรรณและผู้ช่วยอีกสองคน

ข้าหลวงต่างประเทศพระกรรณนั้นคือ พระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) ซึ่งโฮลต์ได้บรรยายเรื่องของเขาไว้ในจดหมายเหตุโฮลต์ เอส.

^{๕๘} ลัดดาวัลย์ แซ่เซียว, ๒๐๐ ปี พม่าในล้านนา, (กรุงเทพฯ: Ten May Production, ๒๕๔๕).

ฮอลเลิตต์ในล้านนาว่า ข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณชาวสยามคนนี้นั้นเป็นคนที่สูงกว่าระดับความสูงของชาวสยามโดยเฉลี่ย เขามีรูปร่างสมส่วน ผอมสันทา มีกริยามารยาทที่น่าประทับใจและสุขภาพเป็นอย่างดี แต่เมื่อสนทนากับขุนนางสยามผู้นี้แล้ว ฮอลเลิตต์ก็ได้ข้อสรุปว่า คำที่มีคนเตือนเขาเรื่องที่ขุนนางชาวสยามชอบกล่าวคำเท็จเหนือสิ่งอื่นใด และเขาไม่อาจจะเชื่อคำพูดจากปากของขุนนางสยามได้แม้แต่เพียงกระพี้เดียวเป็นความจริง ทั้งฮอลเลิตต์ยังกล่าวแถมประชันว่า คำโกหกจากปากขุนนางสยามนั้นค่อนข้างน่าประทับใจเลยทีเดียว^{๕๙}

ส่วนผู้ช่วยข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณนั้นยังประกอบด้วยเจ้าดอน ซึ่งเป็นเด็กหนุ่มอายุประมาณ ๒๔ ปี โฮลต์ เอส. ฮอลเลิตต์กล่าวชื่นชมเขาว่า เป็นคนที่ดูสุขภาพและดูเฉลียวฉลาดเป็นอย่างดี^{๖๐} ส่วนผู้ช่วยข้าหลวงอีกคนหนึ่งนั้นคือ พระอุตรพิสดาร หรือที่ฮอลเลิตต์เรียกเขาอย่างย่อๆ ว่า พระอุตร ซึ่งเคยเป็นภิกษุชาวลังกาที่เดินทางมายังราชสำนักสยาม ก่อนที่จะสละผ้าเหลืองเสีย เพื่อเข้ารับราชการในสยาม ฮอลเลิตต์เล่าว่า เขาได้มาต้อนรับฮอลเลิตต์ด้วยความรื่นเริงยิ่ง และพูดคุยราวกับสนิทสนมกันมานาน ทั้งยังไม่รักษาธรรมเนียมหรือมารยาทใดๆ เลย แต่ฮอลเลิตต์ทราบเรื่องขุนนางผู้นี้มาก่อน ทำให้รู้สึกสนุกสนานที่พบเขา มากกว่าที่จะรู้สึกประหลาดใจแต่อย่างใด วิศวกรรถไฟผู้นี้ยังสงสัยอีกว่า เพราะเหตุใดราชสำนักสยามจึงคัดเลือกคนปลิ้นปล้อนเช่นนี้เป็นขุนนางได้^{๖๑} ทว่าดูเหมือนเจ้าหลวงอินทวิชยานนท์จะไม่ค่อยเห็นด้วยกับโฮลต์ เอส. ฮอลเลิตต์เท่าใดนัก เพราะทรงมีหนังสือแสดงความชื่นชมยินดีมายังราชสำนักสยาม ความว่า

ท่านพระยาเทพประชนกับท่านพระอุตรพิสดารก็ได้ตั้งใจรับราชการช่วยรักษาไพร่บ้านพลเมือง เจ้านายบุตรหลานได้อยู่ดีมีสุข เจ้านายท้าวพระยา ก็ได้เป็นที่ปรึกษาหาฤาชาการใหญ่น้อยปรองดองโดยยุติธรรม ขุนหมื่น

^{๕๙} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 113 – 114.

^{๖๐} Ibid., 113.

^{๖๑} Ibid., 115.

เสมียนนายก็ได้เอาใจใส่ในราชการตามตำแหน่ง พนักงานหาได้กดขี่คุม
เหงไพร่ชาวเมืองให้ได้ความเดือดร้อนไม่^{๖๒}

๒.๕ สังคมล้านนา : สังคมพหุวัฒนธรรม

แม้ล้านนาจะเป็นรัฐที่ตั้งอยู่ตอนบนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งไม่มี
ทางออกสู่ทะเล แต่ดินแดนแถบนี้กลับเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชนต่างๆ เป็น
จำนวนมาก จนกลายเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมเช่นเดียวกับรัฐที่อยู่ติดชายฝั่งทะเล
อื่นๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งนี้ลักษณะดังกล่าวก็ยังคงอยู่จนถึงปัจจุบัน
เรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนาเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่นักเดินทางชาวตะวันตกที่เข้ามา
ต่างให้ความสนใจเป็นอย่างมาก ดังปรากฏในจดหมายเหตุของชาวตะวันตกฉบับ
ต่างๆ รวมทั้งจดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลแลนด์ในล้านนา ที่เล่าเรื่องวิถีชีวิตของ
กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ไว้อย่างน่าสนใจ ที่สำคัญคือ ละว้าและมูเซอร์

ชาวละว้า โฮลต์ เอส. ฮอลแลนด์เล่าว่า ชาวละว้านั้นถือว่าตนเป็นชน
พื้นเมืองของล้านนา หมู่บ้านของพวกเขาจะกระจายอยู่ทั่วไปตามภูเขาและที่ราบ
สูงจนถึงละติจูดเดียวกับกรุงเทพมหานคร ฮอลแลนด์มีโอกาสสนทนากับชายชาว
ละว้าคนหนึ่ง ซึ่งเขาบรรยายว่ารูปร่างสูง ดุติและสมส่วน ไว้ผมตามแบบชาว
สยาม และดูจะเขินอายและไม่ค่อยแข็งแรงนัก แต่เขารวมทั้งเพื่อนของเขาได้ให้
ข้อมูลเกี่ยวกับชาวละว้าแก่ฮอลแลนด์เป็นอันมาก เพื่อแลกกับของกำนัลเล็กๆ
น้อยที่คณะสำรวจนำติดมาจากมะละแหม่งด้วย ส่วนสตรีชาวละว้านั้นวิศวกร
รถไฟผู้นี้บรรยายว่า เป็นชนพื้นเมืองของอินโดจีนเพียงกลุ่มเดียวที่เกล้าผมมวยไว้
กลางหลังเช่นเดียวกับที่สตรีอังกฤษนิยมกันเมื่อสองสามปีที่ผ่านมา ทั้งยังนิยม
ปกปิดหน้าอก เพื่อความสุภาพและทำให้ร่างกายอบอุ่นอีกด้วย เสื้อผ้าของพวกเขา
นางจะประกอบด้วยกระโปรงที่ยาวถึงหัวเข่า และเสื้อสีดำที่ชายเสื้อจะทอดด้วย
ด้ายสีแดง สตรีสูงอายุบางคนก็จะโพกผ้าบนศีรษะด้วย

^{๖๒}

สจช., ร. ๕ ม.๒ ๑๒ ก/ ๑ เจ้าราชบุตรกราบทูลกรมพระบำราบกล่าวโทษพระยาราช
เสนา (รศ. ๑๐๕)

ชาวละว้านั้นไม่มีภาษาเขียนเป็นของตนเอง และในขณะที่ฮอลแลนด์เดินทางผ่านล้านนานั้น ชาวละว้าส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกับชาวนานแล้ว และมีธรรมเนียมประเพณีที่คล้ายคลึงกับพวกล้านมาก แตกต่างกันไปเพียงพิธีทำศพ เพราะชาวละว้าจะนิยมฝังศพ แต่พวกล้านจะนิยมเผาศพ ยกเว้นกรณีที่เกิดป่วยจนเสียชีวิต หรือทารกที่เสียชีวิตตั้งแต่แรกเกิด เมื่อชาวละว้าคนใดคนหนึ่งเสียชีวิต บรรดาญาติพี่น้องจะนำท่อนซุงมาขุดจนเป็นโลง และนำศพรวมทั้งของใช้ของผู้เสียชีวิตใส่โลงไปด้วย ฮอลแลนด์ยังเล่าอีกว่า ก่อนหน้านั้นชาวนานนั้นก็มีการฝังศพเช่นเดียวกับพวกละว้า แต่เมื่อกองทัพพม่าของพระเจ้าบุเรงนองสามารถยึดเชียงใหม่ได้ พระองค์ก็มีพระราชโองการห้ามฝังศพผู้เสียชีวิตอีก^{๖๓}

เผ่ามูเซอร์ โฮลต์ เอส. ฮอลแลนด์พบชาวมูเซอร์นี้ในเชียงราย ในการพบปะกันครั้งนี้เขาได้บรรยายไว้อย่างมีสีสันว่า ชาวมูเซอร์นั่งอยู่บนทางเดินใกล้กับที่พักของฮอลแลนด์ และแสดงท่าทีสนใจสิ่งที่อยู่รอบๆ ตัวพวกเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรุงอาหารของเด็กชายชาวมัทราส ซึ่งคอยรับใช้ฮอลแลนด์อย่างจดจ่อ เมื่อคณะของฮอลแลนด์เชิญพวกเขามายังบ้านพัก พวกเขาก็นั่งล้อมวงอยู่รอบๆ โดยปราศจากความเขินอายชาวต่างชาติแต่อย่างใด ผู้เขียนเล่าว่า ชาวมูเซอร์มานั่งอยู่รอบพวกเขาพร้อมกับเด็กน้อยที่มานั่งอยู่รอบต้นคริสต์มาส พวกเขาอมองและหยิบจับทุกสิ่ง รวมทั้งรับสิ่งของที่ฮอลแลนด์ให้ด้วยความเบิกบานใจยิ่ง วิศวกรรถไฟผู้นี้ถึงกับสารภาพว่า รีมรมย์ยิ่งนักเมื่อได้มองเข้าไปในดวงตาที่แสดงความกระตือรือร้นยิ่งของชาวมูเซอร์กลุ่มนี้ เมื่อเขาเอ่ยร้อยคอลูกปัดและสิ่งของที่ชาวมูเซอร์จะได้รับมาให้ดู หลังจากที่เขาสนทนาภาษา และตอบคำถาม ฮอลแลนด์จนเป็นที่พอใจแล้ว

โฮลต์ เอส. ฮอลแลนด์ยังบรรยายเรื่องการแต่งกายของชาวมูเซอร์ไว้อีกว่า ชายชาวมูเซอร์นั้นจะสวมกางเกงคล้ายกับชาวนาน แต่ใส่เสื้อขนสัตว์สีคราม มวยผมและสวมผ้าโพกศีรษะสีดำ ใบหน้าของพวกเขา นั้นเรียว ตากลมโต ฮอลแลนด์พบชายชาวมูเซอร์คนหนึ่งสักตัวอักษรและเลขแบบฉานด้วยสีแดงเข้มลงบนแขน เพื่อเป็นการแสดงเสน่ห์ดึงดูดใจอีกรูปแบบหนึ่ง ส่วนสตรีชาวมูเซอร์นั้นจะนุ่ง

^{๖๓} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 48 – 49, 52.

ผ้าถุง ซึ่งด้านบนเป็นสีแดงทอแซมด้วยด้ายสีทอง สลับกับสีน้ำเงินและสีดำ ส่วนปลายของผ้าถุงนั้นเป็นสีแดง พวกนางยังสวมเสื้อสีน้ำเงินปิดรอบอก แขนยาวถึงข้อมือ รวมทั้งโพกหัวเหมือนกับผู้ชาย หน้าผากของสตรีชาวมูเซอร์นั้นค่อนข้างสูง โหนกแก้มก็สูง จมูกและปากได้รูป รุจุมูกบานเล็กน้อย ใบหน้าเรียว ประดับด้วยห่วงเงินยาวประมาณสามนิ้วที่ติ่งหู และใส่สร้อยรอบคอ ทั้งผู้ชายและผู้หญิงต่างพกกล้องยาสูบ ที่ทำมาจากรากและบางส่วนของไม้ไผ่อีกด้วย^{๖๔}

๒.๖ จดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเล็ตต์: ภาพสะท้อนธรรมเนียมประเพณีในล้านนา

ในอดีตก่อนที่ตกเป็นเมืองประเทศราชของพม่า นั้น ล้านนาเคยเป็นอาณาจักรที่ไม่เพียงมีการเมืองและเศรษฐกิจเข้มแข็งเท่านั้น แต่รัฐแห่งนี้ยังเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรมอีกแห่งหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย แม้เวลาจะผ่านไป แต่ล้านนาก็ยังคงเป็นดินแดนที่ร่ำรวยทางวัฒนธรรมมาก่อน ซึ่งจดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเล็ตต์เป็นประจักษ์พยานสำคัญประการหนึ่งได้เป็นอย่างดี ผู้บันทึกได้เขียนเรื่องราวด้านวัฒนธรรมไว้อย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และประเพณีต่างๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เชื่อมโยงกับความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนแถบนี้ไว้อย่างหนาแน่น นั่นคือ การบูชาภูตผีนั่นเอง

ความเป็นอยู่ ในประเด็นดังกล่าวนี้โฮลต์ เอส. ฮอลเล็ตต์มีบันทึกไว้อย่างละเอียด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องที่อยู่อาศัยและการแต่งกายของชาวฉาน เขาเล่าว่า บ้านของชาวฉานนั้นมักตั้งอยู่ริมแม่น้ำ มีรั้วรอบขอบชิดและตั้งอยู่กลางสวนผลไม้ขนาดใหญ่ ไฟร์ฟ้าประชาชนมักจะสร้างบ้านด้วยไม้ไผ่เพียงอย่างเดียว และมุงหลังคาด้วยหญ้าหรือใบไม้สัก กำแพงบ้านนั้นสานด้วยไม้ไผ่และไม่มีการใช้ตะปู ทั้งนี้เพราะเกิดเพลิงไหม้บ่อยครั้งในล้านนา รวมทั้งแถบนี้เป็นถิ่นไม้ไผ่อันอุดม ทำให้สามารถสร้างบ้านได้ในราคาถูก บ้านของชาวฉานนั้นจะยกพื้นสูง ๖ – ๘ ฟุต ใต้ถุนบ้านมีไว้วางกุ่มข้าว เครื่องมือทำสวน รวมทั้งไว้ล่ามสัตว์เลี้ยงในยามค่ำคืน

^{๖๔} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 159 – 160.

อีกด้วย

เมื่อเดินขึ้นบันได ผู้มาเยือนก็จะพบกับชานบ้าน ซึ่งโดยปกติจะมีหลังคาปิดไว้ หรืออาจจะมีหลังคาปิดบางส่วนเท่านั้น ด้านตะวันตกของชานบ้านนั้นจะมีโถงใส่น้ำสำหรับบริโภคและทำอาหารตั้งไว้ ทั้งนี้ชาวบ้านยังนิยมปลูกพืชผักสวนครัวอันได้แก่หัวหอม พริก กระเทียม ดอกไม้และกล้วยไม้ไว้ที่เสาดตรงชานบ้านอีกด้วย ชานบ้านที่ไม่มีหลังคานั้น เจ้าของบ้านมักนำหมากและผลไม้มาตากไว้ในเวลากลางวัน และเมื่ออากาศเริ่มเย็นลง ก็จะใช้เป็นที่นั่งพักผ่อน หรือในบางครั้งก็จะเชิญพระภิกษุมาฉันภัตตาหาร เพื่อให้เจ้าของบ้านมีโชคลาภและสุขภาพที่ดี นอกจากนี้ ชานบ้านยังเป็นสถานที่ที่พวกพ่อมดหมอผี รวมทั้งหมอยาใช้ประกอบพิธี เมื่อสมาชิกในครอบครัวเจ็บป่วยด้วย

พื้นบ้านจะสูงจากชานบ้านอีกประมาณสองสามนิ้ว ด้านในอาจมีหนึ่งห้องหรือมากกว่านั้นตามขนาดของบ้านและความประสงค์ของเจ้าของ อุปกรณ์ตกแต่งบ้านนั้นเรียบง่าย มักจะวางเสื่อและเบาะไว้ที่มุมห้อง เสื่อนั้นทอดด้วยไม้ไผ่ ชาวฉานจะใช้เป็นที่นอนในฤดูร้อน แต่หากอากาศเย็นลงแล้ว ก็จะใช้เบาะที่ทำจากฝ้ายทับอีกทีหนึ่ง ในยามกลางคืน เจ้าของบ้านจะกางมุ้งที่ทำด้วยใยฝ้าย ซึ่งฮอลเล็ดต์วิจารณ์ว่า เขาไม่รู้ว่าคนที่นอนอยู่ในมุ้งนั้นจะหายใจออกได้อย่างไร ทั้งยังเสนอให้ชาวฉานนอนในมุ้งที่ทำด้วยด้ายมัสลินเสียมากกว่า เพราะดีต่อสุขภาพ และสามารถป้องกันยุง รวมทั้งแมลงอื่นๆ ได้ด้วย ซึ่งเขาเคยเห็นที่พม่ามาก่อนหน้านี้แล้ว

ในครัวนั้นจะมีเตาไฟที่ทำด้วยไม้ขนาดสี่ฟุต ลึกหกฟุต แม่ครัวจะใส่ดินหรือทรายลงไป therein และวางทับด้วยโต๊ะเหล็กสามขา ในฤดูร้อนชาวฉานจะนิยมทำอาหารในสวน แต่จะกลับมาทำในครัวเรือนช่วงฤดูฝน ซึ่งวันจะลอยออกมาตามหน้าต่าง ประตู ซอกกำแพงและหลังคา เครื่องครัวของชาวบ้านเหล่านี้ประกอบด้วยหม้อน้ำ กระทะ กระทะบวดยัดน้ำที่ทำจากกะลา ช้อน และจานชามที่นำเข้ามาจากจีนอีกสองสามใบ

เวลารับประทานอาหารนั้นจะเริ่มในเวลา ๐๗.๐๐ น. ของทุกวัน และหลังพระอาทิตย์ตกดิน สมาชิกในครอบครัวจะวางขันโตกซึ่งมีขนาดสองฟุตครึ่ง และสูงหกนิ้วไว้บนพื้น ด้านข้างมีกระติบข้าวเหนียววางอยู่ บนโตกนั้นจะวางจานใบ

เล็กๆ ที่ใส่ปลา หมู เนื้อ หน่อไม้ ผักและแกงเผ็ดด้วย แต่ในบางครั้งอาจมีเพียงผลไม้ แกงเผ็ดหนึ่งถ้วย ผักและปลาแห้งวางอยู่เท่านั้น สมาชิกในครอบครัวจะมาล้อมวงกัน ทุกคนจะมีข้าวเหนียวกระติบเล็กๆ เป็นของตนเอง และเริ่มกินอาหารด้วยการจกข้าวเหนียวด้วยนิ้ว และจิ้มลงไปในแกงเผ็ด หากมีแกงจืด ชาวฉานก็ใช้ช้อนตัก ก่อนที่จะส่งช้อนไปให้คนที่อยู่ใกล้^{๖๕}

ภาพสตรีล้านนา

โฮลต์ เอส. ฮอลเล็ตต์ยังมีบันทึกเรื่องการแต่งกายของชาวฉานไว้ว่า สตรีชาวฉานนั้นจะใช้ดอกไม้ประดับผม ซึ่งเงางามดั่งขนกา และใช้หวีเกล้ามวยอย่างงดงามและเรียบร้อย สตรีจะสวมผ้าถุงซึ่งส่วปลายทอดด้วยไหม ผ้ายหรือด้ายสีเงินและทอง และพันผ้าโปรงหรือผ้าไหมไว้รอบอกอย่างลวกๆ แต่เมื่อหมอสอนศาสนาเข้ามาในล้านนา ก็ได้แนะนำให้พวกเขารัดสวมเสื้อผ้ายสีขาว และการแต่งกายดังกล่าวได้แพร่กระจายไปตามหมู่บ้านต่างๆ ด้วย สตรีสูงอายุมักจะคลุมตัวด้วยผ้าผ้ายสีกรมท่า หรือเสื้อคลุมสีขาวที่ทำด้วยผ้า เช่นเดียวกับสตรีพม่าที่

^{๖๕} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 80 – 87.

สมรสแล้ว ผ้าที่ใช้นั้นเป็นผ้าที่ทอขึ้นในครัวเรือน สตรีชาวฉานจะทอผ้าเป็นกันทุก
คน และมักจะอุทิศเวลาให้กับการทอผ้าถวายวัดหรือใช้ในครัวเรือน ผ้าที่ใช้ก็มา
จากสวนที่อยู่รอบบ้าน หรือบริเวณใกล้เคียง แต่บางครั้งก็อาจจะซื้อไหมมาจาก
เมืองจีนด้วย หากมีงานเทศกาลรื่นเริง สตรีนิยมประดับสร้อยทองที่หมวยผม
หรือใช้ปิ่นปักผม ทั้งนี้ชาวฉานนั้นเก่งกาจในการทำทองและเงินเป็นอย่างยิ่ง

ฮอลเล็ดต์ยังเล่าต่อไปว่า ชายชาวฉานในล้านนาไม่เหมือนกับชาวฉานของ
อังกฤษ เพราะพวกเขาไม่นิยมหมวยผมไว้รอบศีรษะ แต่นิยมไว้ผมตามแบบชาว
สยาม ทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ ทรงผมแบบใหม่นั้นคล้ายคลึงกับชาวยุโรป แต่
แบบเก่านั้นจะโกนด้านข้างและหลังศีรษะ เหลือผมไว้ตรงกลางกระหม่อมเท่านั้น
ชายชาวฉานจะนิยมสักตามร่างกายตั้งแต่กลางอกลงมา และบางครั้งอาจยาว
จนถึงเข่า ธรรมเนียมดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏในสยามหรือลาว ซึ่งครอบครัวเมือง
หลวงพระบาง และที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง รอยสักนั้นมักจะเป็นรูปนก สัตว์ร้าย สัตว์
ร้ายในตำนานเช่น นาคและยักษ์ รวมทั้งตัวเลขและอักษร บางคนอาจจะฝัง
เครื่องรางหรือหินมาค่าลงในเนื้อ เครื่องรางนั้นมักจะทำด้วยทอง เงิน ลูกปัด
กระดองเต่าหรือเขาสัตว์ ทั้งนี้เพื่อป้องกันกระสุนและคมดาบ ฮอลเล็ดต์ยังเล่าอีก
ว่าเป็นเรื่องปกติมากหากพบเจอชาวฉานที่มีตะปูตะป๋ามาตามร่างกาย แต่ก็ยังมี
ชาวบ้านบางคนที่จะห้อยเครื่องรางไว้ที่คอเท่านั้น^{๖๖}

ประเพณี ในระหว่างการเดินทางสำรวจ โฮลต์ เอส. ฮอลเล็ดต์ได้เล่าเรื่อง
ประเพณีของชาวล้านนาที่เขาพบเห็นไว้ตลอดการเดินทางไว้อย่างมากมาย อาทิ
การสมรส งานสงกรานต์ รวมไปถึงการลอยกระทงด้วย การสมรสนั้น ฮอลเล็ดต์
เล่าว่า สตรีชาวฉานจะได้รับการปฏิบัติจากสังคมเป็นอย่างดี หากสตรีมีข้อพิพาท
กับผู้ชายในศาล คำพูดของพวกเธอถือเป็นสิ่งที่โต้แย้งไม่ได้ ไม่มีการสมรสของ
เด็กในล้านนา การหย่าร้างก็มีน้อยมาก เพราะการแต่งงานของชาวล้านนาคือ
การเลือกคู่ครอง ไม่ใช่การค้าขาย^{๖๗} ชายหนุ่มได้รับอนุญาตให้ไปพบสาวได้ทั้ง
เป็นการส่วนตัว และในการสังสรรค์ของครอบครัว ชาวล้านนาเรียกการเกี่ยวพา

^{๖๖} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 99, 137.

^{๖๗} Ibid., 370.

ราสินีว่า ปาวแอ่วหาสาว (Bow ow-ha sow) แต่หากชายเกี่ยวพาราสินีหญิง และไปล่วงเกินเธอเข้า ก็ต้องเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษของฝ่ายหญิง

จำนวนสินไหมที่ฝ่ายชายต้องเสียนั้นจะแตกต่างกันไปตามธรรมเนียมของครอบครัว คือ ตั้งแต่ดอกไม้ไปจนถึงเงินจำนวนเก้ารูปี สินไหมดังกล่าวนี้เป็นค่าปรับต่อการกระทำที่ล่วงเกินต่อครอบครัวของฝ่ายหญิง หากสตรีรายงานเรื่องดังกล่าวให้นักบวชประจำครอบครัวทราบ ท่านก็สามารถเรียกสินไหมจากฝ่ายชายได้เช่นกัน หากสตรีเก็บจำความลับไว้ อาจจะทำให้ผีบรรพบุรุษโกรธเกรี้ยวจนเป็นเหตุให้ล้มป่วยลงได้ หากคู่รักมีบุตรนอกสมรสจะต้องเสียค่าปรับ ๒๔ รูปี ฝ่ายชายยังต้องชำระค่าสินไหมให้แก่นักบวชประจำครอบครัว รวมทั้งเช่นสรวงผีบรรพบุรุษด้วยควาย หมูหรือเป็ดไก่ ธรรมเนียมนี้ถือปฏิบัติกันทั้งในหมู่เจ้าและสามัญชน

หากชายหนุ่มมั่นใจแล้วว่า สตรีที่เขาเกี่ยวพาราสินีนั้นยินยอมพร้อมใจ ก็แจ้จ้งให้พ่อแม่หรือนักบวชประจำครอบครัวทราบ เมื่อได้รับความยินยอมแล้วจึงจะเตรียมการแต่งงาน การสมรสนั้นจะต้องเช่นสรวงผีบรรพบุรุษของทั้งสองครอบครัว และจะต้องตกลงกันว่า หากมีการหย่าร้าง ฝ่ายชายจะต้องเสียเงินเท่าใดเสียก่อน หากไพร่ชายต้องการสมรสกับสตรีที่เป็นทาส จะต้องบวงสรวงภูตผี และเสียเงินจำนวน ๓๒ รูปี รวมทั้งชำระค่าตัวของภรรยาด้วย หากไม่เป็นเช่นนั้น เมื่อเขาสมรสกับนางทาส ก็จะกลายเป็นทาสตามไปด้วย ในกรณีที่ฝ่ายหญิงคบชู้ จะต้องชำระเงิน ๔๐ รูปีให้แก่สามีผู้ถูกทำร้าย และเช่นสรวงผีบรรพบุรุษ แต่หากสามีไม่ยอมรับหญิงไว้อีก จะต้องคืนเงิน ๔๐ รูปีให้แก่ครอบครัวของฝ่ายหญิง การหย่าร้างในล้านนานั้นสามารถกระทำได้ แต่หากไม่มีเหตุผลอันสมควรแล้ว ก็อาจจะถูกมองไม่ดีได้เช่นกัน^{๖๘}

ฮอลเลตต์บรรยายเรื่องงานลอยกระทงในล้านนาไว้ด้วยอีกว่า การเฉลิมฉลองดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ของทุกปี ท้นที่ที่ท้องฟ้ามีดมิตสายน้ำนั้นก็จะเต็มไปด้วยชีวิตชีวา ผู้คนมาร้องเล่นกันอย่างสนุกสนาน ชาวฉานนำเรือหรือแพที่ทำจากต้นกล้วย ประดับด้วยดอกไม้ หมาก พลุ กำยานและเทียนไข

^{๖๘} Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 128 – 130.

ขนาดเล็กมาลอยแม่น้ำ เพื่อขอขมาพระแม่คงคาหรือเทพธิดาแห่งสายน้ำ ทำให้ผิวน้ำในคำคั้นนั้นมีแต่เครื่องบูชาเหล่านี้เต็มไปหมด การบูชาพระแม่ธรณีและพระแม่คงคานั้นเกิดขึ้นบ่อยครั้ง เมื่อมีคนเจ็บป่วย ชาวบ้านจะวางพระพุทธรูปที่ทำด้วยดิน ข้าว ผัก เนื้อสัตว์ ผลไม้ ดอกไม้และเทียนไขเล็กๆ ลงในเรือหรือแพก่อนที่จะปล่อยลงในแม่น้ำหรือวางไว้บนถนน ซึ่งอาจจะเป็นทางหลักที่ผู้คนใช้สัญจรไปมาด้วย วิศวกรรถไฟผู้นี้ยังเล่าด้วยว่า ยังมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสายน้ำนี้อีก ดังเช่น การดำน้ำพิสูจน์คดี เป็นต้น^{๖๙}

ในจดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเล็ตต์ยังมีบันทึกเรื่องการเฉลิมฉลองปีใหม่หรืองานสงกรานต์ที่บ้านเสด็จ (Ban Sa-det)^{๗๐} ไว้ว่า ในช่วงงานเฉลิมฉลองเช่นนี้หมู่บ้านแห่งนี้เต็มไปด้วยฝูงชนจากหมู่บ้านใกล้เคียง ที่มาร่วมเฉลิมฉลองหรือทำบุญกันที่วัด ฝูงชนทั้งชายหญิงและเด็กน้อยต่างเดินผ่านหน้าฮอลเล็ตต์ไป ทุกคนแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่ดีที่สุดที่พวกเขามี บางคนหูละครหรือถาดทองเหลืองไว้บนศีรษะ บางคนก็หาบไป ของที่พวกเขาเตรียมไปนั้นเป็นสิ่งที่ภิกษุต้องการเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นหมอน หมอนขวาน เสื่อ จีวร พัด ผลไม้และเนื้อสัตว์ เขายังพบหญิงและเด็กที่มายืนล้อมรอบข้าง เพื่อนำของขึ้นหลังมัน เมื่อเต็มแล้ว พวกเขาก็เริ่มออกเดินทาง แต่ไม่ว่ายาก็จะหันกลับมามองกลุ่มชาวต่างชาติด้วยความสนใจใคร่รู้ บางกลุ่มมายืนรอคณะของฮอลเล็ตต์อยู่ที่บ้านพัก แต่ไม่กล้าที่จะขึ้นมาจนกว่าจะได้รับเชิญ

วันสงกรานต์นี้กินเวลาสามวัน เป็นงานสำคัญของรัฐที่นับถือพุทธศาสนา นอกเหนือไปจากช่วงเข้าพรรษา งานเฉลิมฉลองของพวกเขาจะมีเพียงกลางวันเท่านั้น เพื่อต้อนรับพระอินทร์หรือเทวดาแห่งสายฝนที่จะเสด็จมายังโลกสามสัปดาห์ เมื่อมีสัญญาณว่าจะเสด็จ ชาวบ้านก็จะสวดมนต์ และนำน้ำใส่โองไปวางไว้ที่หน้าบ้าน และใช้ใบไม้สีเขียวปิดปากโอง หลังจากนั้นจึงเทน้ำลงบนพื้นเพื่ออุทิศและขอโชคลาภแก่เทวดา คนที่มีปืนก็ยิงสลุตเพื่อต้อนรับพระอินทร์ด้วย

^{๖๙}

Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 259 – 260.

^{๗๐}

บ้านเสด็จ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

บรรยากาศสงกรานต์ในล้านนา

สิ่งแรกที่ชาวบ้านจะทำในช่วงเช้าคือ เอาหมอนน้ำอันใหม่ไปถวายเจ้าอาวาส และภิกษุ ตอนบ่ายผู้หญิงจะไปวัดเพื่อสงน้ำพระและรดน้ำดำหัวญาติผู้ใหญ่ ฮอลแลนด์มองว่า ภาพการสงน้ำพระนี้ดูงดงามราวกับภาพวาดยิ่งนัก แต่ก่อนที่จะออกจากบ้านมาวัด พวกนางจะใส่น้ำหอมที่ทำด้วยเครื่องเทศและดอกไม้ลงในขันที่ทำด้วยเงิน และเติมน้ำลงไป ทั้งยังนำดอกไม้ที่เพิ่งเก็บมาใหม่ลอยน้ำหอมนี้ด้วย สตรีแต่ละนาง รวมทั้งเด็กๆ จะถือขันเดินไป และคุ้ยหยอกล้อกันไปตามทาง จนถึงลานวัด ซึ่งมีวิหารที่ก่ออิฐสีขาวตั้งอยู่ ใกล้ๆ กันนี้ฮอลแลนด์ยังพบภิกษุหนุ่ม จีวรเหลือง ศิษย์ไลน์กระบะบแสงแดดเดินเล่นอยู่ใต้เงาร่มไม้ ทุกๆ อย่างดูเป็นระเบียบ ไม่พบแม้กระทั่งใบไม้แห้งแม้แต่ใบเดียว วิหารข้างหน้ามีสีขาว มีหลังคาลดหลั่นเป็นชั้นๆ อย่างงดงาม มีทางเดินแคบๆ ขึ้นไปประมาณสองสามฟุต ระหว่างบันไดนาค

วิหารนั้นไม่มีหน้าต่าง ดังนั้นแสงที่กระทบองค์พระพุทธรูปจึงมาจากประตู และเทียนไขเล็กๆ ที่วางอยู่ข้างหน้าเท่านั้น ในวิหารมีพระพุทธรูปปางต่างๆ อยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อชาวบ้านเข้ามาในโบสถ์ก็จะจุดเทียน และถวายมาลัยดอกไม้มงคลต่างๆ จีวรที่ผู้หญิงทอขึ้น เสื้อใหม่และอื่นๆ ให้แก่วัด ในขณะที่รอฟังพระสวด ผู้หญิงและเด็กจะนั่งอยู่บนพื้น และสนทนาหยอกล้อกัน หม่อมสาวบางคู่ก็จะเกี่ยวพาราสีกันอย่างเงียบๆ แม้บางคนก็กำลังสอนให้ลูกเล็กๆ บูชาพระพุทธรูป หลังจากนั้นเจ้าอาวาสหรือภิกษุที่อาวุโสสูงสุดก็จะเริ่มสวดมนต์เป็นภาษาบาลี ที่ไม่มีใครเข้าใจ หลังจากนั้นจึงเป็นการสรงน้ำพระ ซึ่งพวกผู้ชายจะอัญเชิญพระพุทธรูปออกไปตั้งที่แท่นไม้ไผ่กลางแจ้ง โดยผู้หญิงจะไม่สัมผัสพระพุทธรูปเลย แต่สิ่งที่สนุกสนานที่สุดในเทศกาลสงกรานต์นั้นคือ การรดน้ำดำหัว ซึ่งเด็กชายตัวน้อยๆ จะใช้กระบอกลดน้ำใส่ผู้คนด้วย แม้จะเปียกก็ไม่มีใครคิดจะเปลี่ยนเสื้อ เพราะอากาศร้อนมาก^{๓๑}

สรุป

จดหมายเหตุโฮลต์ เอส. ฮอลเล็ตต์ในล้านนาเป็นเอกสารที่เขียนขึ้นใน ค.ศ. ๑๘๓๖ ในขณะที่วิศวกรรถไฟผู้นี้เดินทางสำรวจพื้นที่ต่างๆ ในล้านนา เพื่อวางแผนตัดเส้นทางรถไฟเชื่อมระหว่างมะละแหม่งกับยูนนาน แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่มีพระบรมราชานุญาตให้สร้างเส้นทางรถไฟสายดังกล่าว แต่จดหมายเหตุที่โฮลเล็ตต์ได้ทิ้งเอาไว้ กลับมีคุณค่าในการศึกษาประวัติศาสตร์การเมือง เศรษฐกิจและสังคมล้านนามัยก่อนการปฏิรูปการปกครองเป็นอย่างมาก เพราะข้อมูลบางอย่างนั้นไม่ปรากฏในเอกสารไทยเลย อาทิ สภาพบ้านเมืองหรือวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ของชาวล้านนา นอกจากนี้ในการศึกษาข้อมูลทางด้านวัฒนธรรม ภาษาและชื่อเมืองที่ปรากฏนี้เป็นหลักฐานหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่า แม้ล้านนาจะปลดแอกจากพม่าได้สำเร็จตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ แล้ว แต่วัฒนธรรมของพม่าก็ยังมีอิทธิพลต่อล้านนาอย่างสูง

^{๓๑}

Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State*, 257 – 258, 260 – 265.

บรรณานุกรม

เกรียงไกร เกิดศิริ. พுகามการก่อรูปของสถาปัตยกรรมจาก่อนอิฐแห่ง

ศรัทธา. กรุงเทพฯ: อุษาคเนย์, ๒๕๕๑.

ชวลีย์ ณ ถลาง. ประเทศราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ชาญวิทย์ เกษตรศิริและกาญจน์ ละอองศรี,
บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : มุลินีโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์, ๒๕๔๑.

ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม. เชียงใหม่: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมเชียงใหม่
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๔๖.

ธิษณา วีรเกียรติสุนทร. “จดหมายเหตุของหมอเดวิด ริชาร์ดสัน: ภาพสะท้อน
ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า” ใน ๑๐๐ เอกสาร
สำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๓. วินัย พงศ์ศรีเพียร
บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: ศักดิโสภาคการพิมพ์, ๒๕๕๓, ๑๕๓ – ๑๙๔.

_____. “บันทึกของชาวตะวันตกที่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก
ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจนถึง ค.ศ. ๑๘๕๕.” ใน ๑๐๐
เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ ๑๕. อรพินท์ คำ
สอน และ ธิษณา วีรเกียรติสุนทร, บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: ศักดิโสภาคการ
พิมพ์, ๒๕๕๕, ๕ – ๑๔๒.

_____. “วิถีชีวิตของชาวเชียงใหม่” ในสายตาของกัปตันวิลเลียม แม็กคลาเยต์.”
ใน ๑๐๐ เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๓. วินัย
พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: ศักดิโสภาคการพิมพ์, ๒๕๕๓,
๑๙๕ – ๒๕๒.

ธีรวัต ณ ป้อมเพชร. “การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในสมัย
อยุธยาสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม.” ใน สายธารแห่งความคิด
๒, วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: กองทุนเพื่อวิชาการวรรณ
ยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ๒๕๔๔.

บัวริน วังศิริ. “ธรรมศาสตร์ขุนบรมราชาธิราช,” ใน ๑๐๐ เอกสารสำคัญ: สรรพ
สาระประวัติศาสตร์ไทย. วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ:
ศักดิโสภาคการพิมพ์, ๒๕๕๓, ๗๕ – ๑๑๘.

รัตนปัญญาเถระ, พระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แสง มนวิทูร แปล. จัดพิมพ์ใน
วโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราช
ดำเนินทรงยกช่อฟ้าเอกพระอุโบสถ และทรงเปิด “โองหลวงแสงแก้ว เนลิม
พระเกียรติฯ วัดพระแก้ว จังหวัดเชียงราย, พุทธศักราช ๒๕๕๐.

โพธิรังสี, พระ. **เรื่องจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย ทั้งภาษาบาลี
และคำแปล**. พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์) และพระญาณ
วิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์) แปล. นนทบุรี: ศรีปัญญา, ๒๕๕๕.

ลัดดาวัลย์ แซ่เซียว. **๒๐๐ ปี พม่าในล้านนา**. กรุงเทพฯ: Ten May Production,
๒๕๕๕.

วินัย พงศ์ศรีเพียร และศศิกานต์ คงศักดิ์. “จดหมายเหตุร้อยเอกโทมัส ลาวนด์ส์
(Captain Thomas Lowndes) เกี่ยวกับนครเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๘๙๑,” ใน
๑๐๐ เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ ๕. วินัย
พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: ศักติโสภาคการพิมพ์, ๒๕๕๓, ๕๕
– ๑๔๘.

ศศิกานต์ คงศักดิ์. “จดหมายเหตุเซอร์โรเบิร์ต เฮอ์มาน ช็อมเบิร์ก,” ใน **๑๐๐
เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๓**. วินัย พงศ์ศรี
เพียร บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: ศักติโสภาคการพิมพ์, ๒๕๕๓, ๒๕๓ –
๒๘๐.

_____. “จดหมายเหตุราล์ฟ พิตซ์ ค.ศ. ๑๕๘๖ – ๑๕๘๗,” ใน **๑๐๐
เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๓**. วินัย พงศ์ศรี
เพียร บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: ศักติโสภาคการพิมพ์, ๒๕๕๓, ๑๔๕ –
๑๕๑

สจข., ร. ๕ ม.๒ ๑๒ ก/ ๑ เจ้าราชบุตรกราบทูลกรมพระบารามเกล้าฯ โทษพระยา
ราชเสนา (รศ. ๑๐๕)

สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: อมรินทร์,
๒๕๕๔, ๒๓/๓.

๑๖๐ จดหมายเหตุไฮลด์ เอส. ฮอลแลนด์

แสงว มลละแซม. “การเทครัวกับการสร้างบ้านแปงเมืองในประวัติศาสตร์ล้านนา” ใน การอบรมเรื่อง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของเมืองเชียงใหม่. วันพุธที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๕ ณ ห้องประชุมหอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่, ๑- ๒๕.

Aung – Thwin, Michael and Maitrii Aung – Thwin. **A History of Myanmar Since Ancient Times, Tradition and Transformation.** London: Reaktion Book, 2012.

Edwardes, Michael. **Ralph Fitch, Elizabethan in the Indies.** London: Faber and Faber, 1972.

Hallett, Holt S. **A Thousand Miles on An Elephant in the Shan State.** Bangkok: White Lotus, 1988.